

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA USTRUMCA'DA SOSYO EKONOMİK HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ERDOVAN SHABANOVSKI

BURSA - 2019

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA USTRUMCA'DA SOSYO EKONOMİK HAYAT

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ERDOVAN SHABANOVSKI

**Danışman:
PROF. DR. ALİ İHSAN KARATAŞ**

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

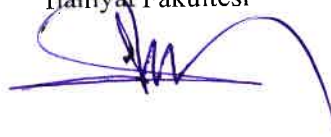
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 701622024 numaralı Erdoğan Şabanovski'nin hazırladığı "19. YÜZYILDA USTRUMCA'DA SOSYO EKONOMİK HAYAT" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 08.08.2019 günü 16:00.-17:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Doç. Dr. Saadet MAYDAER
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Dr. Öğr. Üy. Yunus AKYÜREK
Çanakkale O.M.Ü
İlahiyat Fakültesi

Tarih

08.08.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: **19. YÜZYILDA USTRUMCA'DA SOSYO EKONOMİK HAYAT**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, 30/07/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/08/2019

Adı Soyadı: Erdovan Shabanovski
Öğrenci No: 701622024
Anabilim Dalı: İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans

Danışman

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**19. YÜZYILDA USTRUMCA’DA SOSYO EKONOMİK HAYAT**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih:02/08/2019

İmza:

Adı Soyadı: Erdovan Shabanovski
Öğrenci No: 701622024
Anabilim Dalı: İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: : Erdovan SHABANOVSKI
Üniversite: : Uludağ Üniversitesi
Enstitü: : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı: : İslam Tarihi
Tezin Niteliği: : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: : xii+106
Mezuniyet Tarihi : : / 08 / 2019
Tez Danışman(lar)ı: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

19. YÜZYILDA USTRUMCA'DA SOSYO EKONOMİK HAYAT

“19. yüzyılda Ustrumca’da Sosyo Ekonomik Hayat,” adını taşıyan bu çalışmada, günümüzde Makedonya topraklarında bulunan Ustrumca Kazası’nın Osmanlı dönemindeki durumu ele alınmıştır. Ustrumca’nın Osmanlı dönemindeki sosyal ve ekonomik yönlerini açığa çıkarmak, günümüz Ustrumca’sını anlamak için bir ihtiyaçtır. Bu kaza hakkında Makedon yerel ve diğer yabancı kaynaklarda muhtelif bilgiler bulunurken, Türkçe kaynaklarda ise bu kaza ile ilgili bilgi yok denilecek kadar azdır. Çalışma yapılırken genel olarak Osmanlı dönemine ait birincil kaynaklara başvurulmuştur.

Bu araştırma özellikle Tanzimat Fermanı’nın yayınlanmasından sonra ortaya çıkan değişimleri ele almıştır. Bu yıllarda ortaya çıkan değişimler, Ustrumca Kazası’nın ticarî ve ziraî yönden en verimli döneminin oluşmasına sebep olmuştur. Bu değişimlerin yanı sıra nüfusta bir artışın olduğu görülmektedir. Tanzimat Fermanı’nın eğitim üzerinde de oluşan büyük etkisi Ustrumca Kazası’nda da eğitimin yaygınlaşmasına ve önemsenmesine sebep olmuştur. Ustrumca kozmopolit bir yer olmasına rağmen Osmanlı Devleti ayırım yapmaksızın bütün halka müsamahakâr ve adaletli davranmıştır.

Anahtar Kelimeler: **Osmanlı, Makedonya, Ustrumca, Şehir Tarihi, Sosyal, Ekonomi.**

ABSTRACT

Author's Name and Family Name : Erdovan SHABANOVSKI
University : Uludağ University
Institute : Social Sciences Institute
Department : Islamic History and Arts
Sub-department : Islamic History
The Thesis : Master Thesis
Pages :xii+106
Graduation Date : / 08/2019
Thesis Counsellor(s) : Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

SOCIO-ECONOMIC LIFE IN STRUMICA IN 19'TH CENTURY

In this study, which has the title “Socio-Economic Life in Strumica in the 19st Century”, the condition of Strumica, which is in the territory of Macedonia today, in the Ottoman period was dealt with. Determining the social and economic aspects of Strumica in the Ottoman period is necessary to understand Strumica today. Although there are data on this county in local Macedonian and other foreign sources, little is known about it in Turkish sources. Throughout the study, the primary sources of the Ottoman period were generally referred to.

This study dealt specifically with the changes that appeared since the publication of the Imperial Tanzimat Edict. The changes that took place in those years caused that the most commercially and agriculturally efficient period of Strumica was lived. In addition to these changes, an increase in the population was also observed. The great impact of the Imperial Tanzimat Edict on education also led to the spread of education in Strumica. Although Strumica is a cosmopolitan place, the Ottoman Empire treated tolerant and fair to all the people without discrimination.

Keywords: **Ottoman, Macedonia, Strumica, History of the City, Social, Economy.**

ÖNSÖZ

Çocukluğumdan bu yana Ustrumca'ya ilgim vardır. Zira annemin doğum yeri Ustrumca Kazası'na bağlı Çepelli Köyü'dür. Günümüzde birçok Fâtihân¹ köyü Balkan savaşlarından dolayı maalesef terk edilmiş ve artık bu köylerin bazılarında kimse yaşamamaktadır.

Ustrumca, günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de civar kazalar için merkez konumundadır. Kazada büyük panayırlar düzenlenmekte ve büyük pazarlar kurulmaktaydı. Osmanlı Devleti döneminde böylesi merkez konumda bulunan bir kazaya önem verilmiş ve burada birçok eser yaptırılmıştır. Bu eserlerden günümüze kadar yalnızca Orta Cami ayakta kalabilmiştir. O da hali hazırda ibadete kapalı bir şekilde müze olarak kullanılmaktadır. Böylesi bir durumun varlığı beni bu kaza hakkında araştırmaya sevk etti. Ayrıca kaza hakkında günümüze dek Osmanlı dönemini içeren bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı dönemini kısmen içeren yerel çalışmalar olsa da bunlar daha fazla su-i niyet taşıyan karalama çalışmaları olmuştur. Bu yüzden dönemin daha iyi anlaşabilmesi ve doğruların ortaya çıkarılması niyetiyle tezimizi bu alana tahsis ettik.

Tezimiz giriş ve dört ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş, tezin amacı, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgi ihtiva etmektedir. Birinci bölümde Makedonya ve Ustrumca'nın coğrafi konumu ve tarihi, kaza isminin kökeni ele alınmıştır. İkinci bölümde kazanın demografik yapısı, dinî hayat ve eğitim öğretimi, özellikle nüfusta ortaya çıkan hareketler ve değişimler, eğitim öğretimdeki gelişmeler ve dinî yaşantıda oluşan sorunlar işlenmektedir. Üçüncü bölümde kazadaki sosyal kurumlar, fizikî yapı ve toplumsal hareketler, özellikle Osmanlıların Ustrumca Kazası'na kazandırdıkları yapılar anlatılmaktadır. Tezimizin son bölümünde ise Ustrumca'daki iktisadî hayat, ziraat, sanayi, fiyatlar ve vergiler hakkında bilgi verilmektedir.

Tezimin her aşamasında fikirlerinden ve bilgisinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda ders almış olduğum hocalarıma, çalışmam sırasında tavsiyelerini aldığım Dr. Hasan TELLİ, Dr. Adnan ARSLAN, Nasir RECEPİ, Ebubekir ARMAĞAN, Beytula

¹ Evlâd-ı fâtihân genel olarak Osmanlı döneminde Rumeli topraklarında fethedilen yerlere gönderilen kişilere denmektedir.

ZİBEROSKİ, Fatma GÜNGÖR ve Mumin OMEROV'a, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Somuncu Baba Vakfı ve Diyanet Vakfına, tez yazımı boyunca bana her türlü desteği sunan eşime ve yanımda olan çocuklarıma ve beni her zaman motive eden ve destek veren babam Enver ŞABANOVSKİ'ye ve aileme teşekkürü borç bilirim.

Erdoğan ŞABANOVSKİ

BURSA 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
I- ÇALIŞMANIN AMACI.....	1
II- ÇALIŞMANIN KAPSAMI.....	1
III- ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE

I- MAKEDONYA VE USTRUMCA 'NIN COĞRAFİ KONUMU.....	3
A- Makedonya'nın Coğrafi Konumu	3
B- Ustrumca'nın Coğrafi Konumu	4
II- TARİHÇE	4
A- Osmanlı Öncesi.....	4
B- Osmanlılar Dönemi.....	7
C- Osmanlılar Sonrası.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

USTRUMCA'DA DEMOGRAFİK YAPI, DİNİ HAYAT VE EĞİTİM ÖĞRETİM

I- MAHALLE VE KÖYLER.....	12
A- Mahalle ve Köylerin Adları Ve Konumları	12
1- Mahalle Adları	13
2- Köy Adları	14
B- Mahalle ve Köylerin Demografik Yapısı.....	15
C- Hane Sayısı	23
II- DİNİ HAYAT	23
A- Müslümanlar	23
B- Hıristiyanlar	24
C- Yahudiler.....	28

D-	Protestanlar	28
III-	EĞİTİM ÖĞRETİM HAYATI	30
A-	Kasaba Merkezinde Eğitim-Öğretim	31
B-	Köylerde Eğitim-Öğretim	32
C-	Eğitim Kurumları	32
1.	İptidaî (Sıbyan) Mektepleri	33
2.	Rüştiyeler	36
3.	Medreseler.....	39
D-	Bulgar ve Rumların Ustrumca'daki Makedonların Eğitim Süreçlerine Etkisi	40
IV-	USTRUMCA'DA YAŞAMIŞ ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

USTRUMCA'DA FİZİKÎ YAPI, KURUMLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE GÖÇLER

I-	FİZİKÎ YAPI.....	46
A-	Evler ve Özellikleri	46
B-	Çarşı, Pazar, Dükkân ve Hanlar	47
II-	DİNİ VE SOSYAL KURUMLAR	49
A-	Vakıflar	49
B-	Camiler.....	52
1-	Orta Cami (Durak Efendi Cami).....	53
2-	Sultan Murad (Ulu Cami, Camî-i Atik)	54
3-	Sultan Selim Camiî	54
4-	Hacı Hasan Camiî (Yeni Camî-i Şerif)	55
5-	Kara Ali Camiî.....	55
6-	Bey Camiî	55
7-	Hoca Kazım Bey Camiî	55
C-	Tekke (Zaviye).....	57
D-	Hamamlar.....	59
E-	Kilise, Manastır ve Havralar	61
III-	TOPLUMSAL VE SİYASÎ HAREKETLER	63
A-	İsyanlar.....	63
B-	Göçler.....	65

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
USTURUMCA'DA İKTİSADÎ HAYAT

I- TİCARET VE MESLEKİ GRUPLAR	67
II- ZİRAAT	70
III- HAYVANCILIK.....	73
IV- ÜCRETLER.....	75
V- VERGİLER.....	77
SONUÇ	81
KAYNAKLAR	84
RESİMLER.....	89
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU.....	106

KISALTMALAR

A.DVNSMHHM.d.	: Sadaret Muhimme Defterleri
AE., SABH. I.	: Âli Emîri Abdulhamid I
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
A.MKT.MHM	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret Umum-1 Vilayet Evrakı
An.	: Ansiklopedi
a.yer:	: Aynı Yer
BEO.	: Bâb-1 Âli Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C. EV.	: Cevdet Evkaf
C.NF.	: Cevdet Nafia
C.İKTS.	: Cevdet İktisat
çev.	: Çeviren
D.CRD.	: Dahiliye Ceride Odası Defterleri
D.BŞM.	: Dahiliye Baş muhasebe Kalemî
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemî
ed.	: Editör
EV.d.	: Evkav Defteri
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
HAT.	: Hatt-1 Hümayun
HR. MKT.	: Hariciye Mektubi Kalemî
HR.SFR.04.	: Hariciye Sofya Sefareti
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.EV.	: İrade Evkaf
İ.HR.	: İrade Hariciye
İ.HUS.	: İrade Hususi
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. İrade,	: MTZ (04)., Bulgaristan.
İ.ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
KK.d.	: Kamil Kepeci
M.	: Miladî
MAD.d	: Maliyeden Müdevver
MF.MKT.	: Mârif Nezareti Mektubi Kalemî
ML.VRD.T.	: Maliye Varidat Temettuat Defterleri
MVL.	: Meclis-i Vala Evrakı
NFS.d.	: Nüfus Defterleri
no.	: Numara

sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
ŞD.	: Şura-yı Devlet Evrakı
ty.	: Tarih Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TFR.I.Sl.	: Teftişat-1 Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Selanik Evrakı
TFR.I.KNS.	: Teftişat-1 Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), Konsolosluk Evrakı
v.dğr.	: Ve diğerleri
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vs.	: Vesaire
Y.YA.HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.PRK.ML.	: Yıldız Perakende Evrakı Maliye Maruzatı
Yay.	: Yayınları
yy.	: Basım Yeri Yok

GİRİŞ

I- ÇALIŞMANIN AMACI

Şehir tarihçiliği üzerine yapılan çalışmalar bir yerin sosyal, kültürel ve iktisadî yönünü gün yüzüne çıkarmanın yanı sıra, yöreden yöreye, bölgeden bölgeye, bir milletin değişen özelliklerini de tanımak açısından önemlidir. Bu çalışmanın da amacı günümüzde Makedonya topraklarında yer alan ve bir zamanlar Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan, önceleri Köstendil Sancağı'na bağlı olan, sonraları ise vilayet sistemine geçiş sürecinde Selanik Vilayeti'ne bağlanan Ustrumca Kazası'nın 19. yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısını incelemektir. Bununla birlikte İslami ilimlere ve İslam kültürüne katkıda bulunan şahsiyetlerin tanıtılması, inşa edilen yapıların tespiti, kurulan vakıflar, nüfusun incelenmesi ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte yapılan objektif olmayan araştırmaların oluşturduğu negatif algının ortadan kaldırılıp hakikatin ortaya konulması bu çalışmanın ana hedeflerindedir.

II- ÇALIŞMANIN KAPSAMI

“19. Yüzyılda Ustrumca'da Sosyo Ekonomik Hayat” adlı çalışma zaman dilimi olarak 19. yüzyıl Osmanlı dönemini esas almıştır. Bu çalışma mekân olarak Ustrumca Kazası ve köylerini içermektedir. İçerik olarak ise kazada ve köylerinde nüfus hareketleri, eğitim yapısı, kazanın fiziki yapısı, kazanın dinî ve manevi şahsiyetleri, iktisadi durumu incelenmiştir.

III- ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmada birincil arşiv kaynakların taranması ve günümüzde yazılmış eserlerin araştırılması yöntemi kullanılmıştır. İlk önce Başbakanlık Osmanlı Arşivi taranıp Ustrumca ile ilgili olan belgelerin tespiti yapılmış ve tespit edilen belgeler tasnif edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ortaya çıkan kaynaklar dipnot ve kaynakça kısmında verilmiştir. Bu kaynaklar arasında yer alan Nüfus Defterlerinden daha ziyade istifade edilmiştir. Özellikle bize şehrin birçok yönünü tanıtan 6905 numaralı nüfus defteri çalışmamız açısından önem teşkil etmiştir. Arşiv belgelerinin yanı sıra Selanik Vilayeti Salnameleri de çalışmamız için önemli bir kaynak olmuştur. Salnameler ilki H. 1287 (M. 1870), son çıkışı ise H. 1324 (M. 1906) tarihli olmak üzere ve bazen sekteye

uğrayarak toplamda 20 defa çıkarılmıştır. Çalışmamızda 1303 yılı salnamesi çokça müracaat ettiğimiz kaynaktır.

Çalışmada ikincil kaynaklardan da istifade edildi. Ekrem Hakkı AYVERDİ'ye ait olan ve cami sayısını bildiren “Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri (Yugoslavya)” eserinden faydalanılmıştır. Yerel bir kaynak olan ve Ustrumca'nın tarihini içeren Manol PANDEVSKİ ve Gorgi STOEV- Trnkata'nın yazmış olduğu “İstorijata na Strumica” eserine sıkça başvurulmuştur. Kaza hakkında Machiel KİEL'in Türkiye Diyanet Ansiklopedisinde yazmış olduğu “Ustrumca” maddesinden genel bilgiler içermesi dolayısıyla çalışmamızda istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI KONUM VE TARİHÇE

I- MAKEDONYA VE USTRUMCA’NIN COĞRAFI KONUMU

A- Makedonya’nın Coğrafi Konumu

Avrupa’nın güneydoğusunda ve Balkan yarımadasının ortasında bulunan Makedonya Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan ile komşudur. Dağlık bir ülke olan Makedonya, çok yaşlı araziyle kaplı olmasına rağmen yakın jeolojik dönemdeki tektonik hareketler (kırılmalar ve yükselmeler) sonucunda gençleşmiş bir arazi görünümü kazanmıştır.²

Ülkenin en yüksek noktası 2.764 metreye ulaşan Golem Korab zirvesidir. Başlıca çukur alanlar ise Üsküp, Manastır ve güneydoğudaki Ustrumca (Strumica) havzalarıdır. Makedonya’da en önemli akarsu başşehir Üsküp’ten geçerek ülkeyi ikiye bölen Vardar nehridir. Yunanistan’a geçtikten sonra Ege denizine ulaşan bu akarsu ülkenin adeta simgesi haline gelmiştir. Mesela tarihi Makedonya bölgesini günümüzde Bulgaristan (Bulgaristan Makedonya’sı) ve Yunanistan (Yunanistan Makedonya’sı) sınırları içinde kalan kesimlerinden ayırabilmek için buraya coğrafyada Vardar Makedonya’sı da denilmektedir. Ülkenin sahip olduğu irili ufaklı göller arasında sınırları üzerinde bulunan üç tanesi önemlidir. Bunlar Makedonya-Arnavutluk sınırı üzerinde Ohri, Makedonya-Yunanistan sınırı üzerinde Doyran ve bir kısmı Makedonya, bir kısmı Arnavutluk, bir kısmı da Yunanistan sınırları içinde yer alan Prespa gölüdür.³ Makedonya’nın Balkan yarımadasının ortasında bulunması, ülke için de geçmişte hem de günümüzde birçok önemli yolun geçmesine sebep olmuştur. Romalılar zamanında Draç, Elbasan, Ohri ve Bitola’dan geçen Selanik ve İstanbul’a giden Via Egnatia yolu bulunmaktaydı. Günümüzde ise Makedonya’yı Dünya ile bağlayan uluslararası yollar Vardar nehri ve Struma nehir vadilerinden geçmektedir.⁴

² Mehmet Hacısalıhoğlu, “Makedonya”, *DİA*, C.27, İstanbul, 2003 s.437.

³ Hacısalıhoğlu, agm., s. 437.

⁴ Aleksandar Stoymilov, “Fizička Geografija na Republika Makedonija”, *Makedonska Entsiklopedija*, C.2, Üsküp 2002, s.820-821.

B- Ustrumca'nın Coğrafi Konumu

Bulgarca, Makedonca ve Sırpça dillerinde (Струмица) Strumitsa adıyla geçmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda bulunan küçük kasaba Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının yakınında bulunmaktadır. Bir bölümü dağın yamaçlarında, bir bölümü de Strumeşnica nehri tarafından sulanan, ziraata oldukça elverişli aynı adı taşıyan ovası batı ucunda yer almaktadır. Adı bir Slav kabilesi olan Strumjani'den gelmektedir. Bu da antik dönemde Strymon, daha sonra ise Struma denilen akarsuyun adıyla ilgilidir. Ustrumca ilk defa antik dönemde (M.Ö. II. yüzyıl) Astracum olarak zikredilmiştir.⁵

Günümüz Ustrumca şehrinin ana çekirdeğini genel yönüyle batı tarafından başlayarak, kuzey-batıdan doğuya ve güney-doğuya uzanan Ustrumca havzası oluşturmaktadır. Ustrumca havzasını ikiye bölen Ustrumeşnitsa nehri tam olarak kaynağından Ustruma (bugün Bulgaristan'da bulunuyor) nehrine girişine kadar 94 kilometre uzunluktadır.

Ustrumeşnitsa nehri Radoviş, Ustrumca ve Petriç adında üç tane havzadan oluşmaktadır. Ortada bulunan Ustrumca havzası bunların en büyüğüdür. Bazı bilgilere göre Ustrumca vadisi 239 metre deniz yüksekliğinde bulunmakta ve 259 kilometre kare yer kaplamaktadır. Ustrumca vadisi, etrafı dağlarla kaplanmış olup güneyde Belasitsa ki bu dağ batı tarafında Elenitsa dağına bağlanmakta ve daha da batıda ise Plavuş dağına bağlanmaktadır. Kuzey batı tarafında Radoviş havzası üzerinde Ağlar dağı kuzey tarafında ise Ograjden dağı bulunmaktadır. Ustruma vadisinin dağlarla kaplı olması ona düzensiz bir üçgen şekli vermektedir. Ustrumca hafif doğu tarafa eğilimli olup düz bir ova üzerindedir.⁶ Ovası Makedonya'nın en verimli topraklarına sahiptir.

II- TARİHÇE

A- Osmanlı Öncesi

“Üstü Rûmca, Üsti Urûmca, Usturumça, Üsturûmca ve Üstürümçe derler, ammâ lisân-ı Yûnâniyân'da kasr-ı Aya Nataca'dır.” Evliya Çelebi'ye ait olan bu ifade o,

⁵ Machiel Kiel, “Ustrumca”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 191.

⁶ Manol Pandevski, Gorgi Stoev- Trnkata, *Историја на Струмица*”- *Ustrumcanın Tarihi*, Ustrumca: İnstitut za Naciolanla İstorija, 1969, s.3-4.

şehir için zikredilen isimleri saydıktan sonra şehrin adının Yunanca'da "Aya Nataca" olduğunu belirtmiştir.⁷

Evliya Çelebi'ye göre Gazi Evrenos bu şehri fethettiğinde şehrin anahtarlarını Hüdâvendigar'a teslim etmiştir. Kalenin girişinde bulunan bir kitabede Evliya Çelebi'nin aktardığına göre eskiden beri var olan bir yazı vardır. Kitabenin üst kısmında Rumca alt kısmında ise Osmanlıca olarak altı satırdan oluşan bir yazı mevcuttur. Yazıda buranın fatihinin Müslüman olan Murad isminde birinin olacağı, ama onun da bizim elimizden şehit edileceği kayıtlıdır. Murad Hüdâvendigar Ustrumca'ya geldiğinde kalede bu yazıyı görünce "elhamdülillah bu bize nasip oldu ama çok şükür hala hayattayım" demiştir.⁸

Makedonya Ansiklopedisi'nde yer alan bilgiye göre şehir ismini Roma imparatoru Tiberiy'in burada defnedilmiş bulunan kızı Tiberiy'den almıştır. Bazı araştırmacılara göre daha önce ismi Astarion iken daha sonra Ustruma nehrinden yola çıkarak buraya gelen Slavlar şehre bu ismi vermişlerdir.⁹

Makedonya coğrafi olarak Avrupa ve Asya yolunun üzerinde uzanan ve eski Yunanların hemen yanında bulunduğu için çok eski ve zengin bir tarihe sahiptir. Ustrumca da bu topraklarda yer alması nedeniyle aynı geçmişi paylaşmıştır.

Osmanlılardan önce Ustrumca pek çok krallık ve yöneticiler tarafından ele geçirilip yönetilmiştir. Ustrumca şehrinin tarihte ilk defa ne zaman ortaya çıktığına dair bilgiler bulunmamaktadır. Ama topraklarının verimli ve hava koşullarının uygun olması şehrin tarih boyunca iskân edilmesine yol açmıştır.

Tarihi kalıntı ve belgelerden M.Ö. 5. yüzyıllarda bölgede Peonyalıların (Trakyalılar) var olduğu anlaşılmaktadır. Peonyalılar sadece Ustrumca'da değil burada ve etraf bölgelerde de yerleşmiş olduklarından bütün bu bölgeye Peonya adı verilmiştir. Ustrumca daha doğrusu Peonya Büyük İskender zamanında o zamanki Makedonya sınırları dışında kalmıştır. Bunun sebebi ise Büyük İskender'in daha fazla Asya ve alt bölgelere doğru ilerlemesidir. Roma dönemine kadar M.S. II. yüzyıla kadar bu bölgede Peonlar (Trakyalılar) bağımsız bir şekilde kalmaya devam etmişlerdir.

⁷ Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-8. Cilt (2 Kitap) (Günümüz Türkçesiyle)*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 727.

⁸ Kahraman, *a.g.e.*, s. 728.

⁹ Miroslav Ristic, "Strumica", *Makedonska Enciklopedija*, Üsküp, 2004, c. 2, s. 1450.

Peonlardan sonra Romalılar bölgeye hâkim oldular.¹⁰ Bu dönemden sonra Peonya ismi artık kaybolmaya başlamış bölgenin tamamına Makedonya ismi verilmiştir.

6. yüzyıla geldiğimizde Roma İmparatorluğu'nun taht kavgaları etrafta bulunan Slavların bu topraklara yerleşmelerine imkân sağlamıştır. Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde Makedonya ve Ustrumca Doğu Roma İmparatorluğu'nda yer almıştır.¹¹ Ustruma nehri ve Ustrumca şehrine Slavlardan Ustrumyani soyu yerleşmiştir. Şehir adını da bu soydan alır. Buralara yerleşen Slavlar bölgede yaşayan önceki insanları asimile ederek hatta yaşadıkları yerlerin isimlerini değiştirerek yeni bir dönem başlatmışlardır.¹²

658 yılında Bizans İmparatoru Kostant II. İrakliy Balkanlardaki Slavlara karşı bir mücadele başlatmış, Trakya ve Yunanistan bölgesine yerleşen Slavlara karşı galip gelmiş ve onları itaati altına almayı başarmıştır. Bunların arasında bulunan Ustrumyani soyu da doğal olarak onun emri altına girmiştir.

9. yüzyılın ortalarına geldiğimizde ise tarih sahnesine Bulgarlar çıkmaktadır. Bulgar Krallığı'nı Makedonya topraklarına doğru genişleten Bulgar kralları Persiyan ve daha sonra Boris, Ustumca bölgesini de bu dönemde kendi yönetimlerine dâhil etmişlerdir. 10. yüzyılın sonlarına geldiğimizde Çar Petar'ın ölümüyle birlikte bu topraklarda Bulgar krallığına karşı ayaklanmalar başlamıştır. Devamında bölge dört kardeş David, Moysey, Aron ve Samoil tarafından ele geçirilmiştir. Ustrumca bölgesi ilk başta Moysey'e verilmiştir. Onun ölümünden sonra ise Arona'ya ve en son olarak da Çarlığın da ismini aldığı Çar Samoil'e verilmiştir. Çar Samoil kendi merkezini Ohrid ve Prespa'da kurmuş kısa süre içinde bütün bölgeyi kendi emri altına almayı başarmıştır.¹³ 1014 yılında Belasitsa savaşı olarak bilinen savaşta Bizans askerleri Samoil'in askerlerini yenmiş ve rivayetlere göre 15.000 askerin gözlerini kör ederek onları Ohri'de bulunan Samoil'e göndermişlerdir. Askerlerini bu şekilde gören Makedon çarı Samoil kederinden ani bir şekilde ölmüştür. Böylece Makedonya krallığı yıkılmıştır. Daha sonra küçük güçler kurulsun da pek fazla ayakta kalmayı başaramamışlardır. Bundan sonra Makedonya ve özelde Ustrumca, Bizans ve Sırp'ların hükümlerine altında

¹⁰ Pandevski, Stoev, a.g.e, s.18-19.

¹¹ Kotso Dimçe, Svetan Grozdanov, *Arheoloskata Karta na Republika Makedonija*, Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Üsküp, 1996, s.152.

¹² Pandevski, Stoev, a.g.e, s.32-33.

¹³ Georgije Ostrogorski, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, 1969, s. 75.

kalmıştır. Bizans ve Sırp hükümlerliği yaklaşık olarak dört asır sürmüştür. Bizanslılar burada feodal sistemi uygulamışlar ve 12. yüzyıla kadar bunu başarılı bir şekilde yürütmüşlerdir.¹⁴

1194 yılına kadar Bizanslıların elinde kalan Ustrumca'yı, bir Eflak olan Dobromir Hırz ele geçirmiştir. Bizans imparatoru Commenos burayı tekrar ele geçirmek istediye de başarılı olmamıştır.¹⁵ Ancak 1201-1202 yıllarında tekrar Bizanslılar tarafından zapt edilmiştir. Bununla birlikte bölge Bizanslılar ve Bulgar Devleti tarafından bölünmüş, Ustrumca Bizanslılara, Prosek ise Bulgarlara kalmıştır.¹⁶

1230 yılında yapılan Koloknitsa savaşından sonra bu bölge ve özelde Ustrumca II. Bulgar İmparatorluğu tarafından ele geçirilse de Bizanslıların egemenliği devam etmiş ve çeyrek asır boyunca onların hükmü altında kalmıştır.

1283 yılından itibaren bölgeye Sırp saldırıları başlamış ve Bizans'a karşı birçok zafer elde edilmiştir. 1334 yılında Sırp Çarı Duşan burayı ele geçirip kendi egemenliği altına almıştır. Stefan Duşan'ın ölümünden sonra Sırp çarlığı yavaş yavaş parçalanmaya başlamış ve Ustrumca bölgesi Dejanoviç kardeşler tarafından ele geçirilmiştir. Kısa süren Dejanoviç hükümlerliğinden sonra Osmanlılar Meriç savaşıyla bölgeye hâkim olmuşlardır.¹⁷

B- Osmanlılar Dönemi

1361 yılında Edirne'nin fethiyle birlikte Osmanlılar biri Meriç nehri akıntısıyla Bulgaristan'a doğru ikincisi de Batı Trakya tarafından kuzey Makedonya'ya doğru olmak üzere iki yoldan fetihlerine devam etmiştir. Edirne alındıktan sonra Sırlar ve Bulgarlar Papayı'da harekete geçirerek Edirne'yi tekrar geri alabilmek için Macar kralı Üroş, Bosnalılar, Sırlar ve Bulgarlardan oluşan bir ordu toplamışlardır. I. Murad'ın sultan olduğu bu dönemde padişah Bursa'da iken bölgede Lala Şahin Paşa bulunmaktaydı. 1364 yılında 1. Çirmen savaşında Osmanlı zafer kazanmış ve Balkanlara doğru ilerlemelerinin önü açılmıştır.¹⁸ 1372 yılında yapılan ikinci Çirmen Meriç savaşında Osmanlılar, Sırları büyük bir yenilgiye uğratarak Makedonya

¹⁴ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 49, 55.

¹⁵ Kiel, "Ustrumca", s. 192.

¹⁶ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 68.

¹⁷ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 72.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, C.1, s. 168.

topraklarına girmeyi başarmıştır. Birkaç yıl ara verilen Rumeli fetihleri 1380 yılından itibaren tekrar başlamıştır. Nitekim 1381 yılında Timurtaş Paşa tarafından İştîp, Seres, Manastır, Prilepe ve Ustrumca'da Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁹ Bu sıralarda bölgeye Türk halkı yerleşmeye başlamıştır. Evliya Çelebiye göre buraya yerleşen Türkler Oğuz boyundan gelmişlerdir.²⁰

1395 yılında Yıldırım Beyazid tarafından fethedilen Köstendil sancak oldu. Ustrumca da Köstendil Sancağı'na bağlandı. Bundan sonra buraya Türk halkı yoğun bir şekilde iskân edilmeye başlandı.²¹

1519 yılında Ustrumca'da 266 Müslüman hane bulunmaktadır. Burayla ilgili 1530 yılı İcmal Muhasebe Defteri'ne göre 9 Müslüman ve 6 Hıristiyan Mahallenin mevcut olduğu tespit edilmiştir.²² 17. yüzyılda Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi Ustrumca'yı ziyaret etmişler ve eserlerinde burayla ilgili bilgiler zikretmişlerdir. Kâtip Çelebi burada harabe olan bir kaleden, şehrin alt kısmında olan nehir üzerindeki birçok değirmenden, Duyan adlı bir panayırdan bahsetmiştir.²³ Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi'ye göre burayı daha geniş bir biçimde anlatmıştır. Seyâhatnâmede ilk önce şehrin isminden ve 709 (1310) yılında Sultan Murad tarafından fethedildiğinden bahsettikten sonra kalenin kapısında İskender zamanından kalma bir kitabede Türkçe yazıların olduğunu belirtmiştir.²⁴

Evliya Çelebi Ustrumca'da o dönem ayan, eşraf, sipah, kethüdayeri, şehir voyvodası, muhtesib ve bacdar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca şehirde bakımlı, kırmızı kiremitli 2040 hane bulunduğunu yazmıştır.²⁵ Bunlardan başka Evliya Çelebi Ustrumca'daki mahallelerden, yapılardan ve büyük Dolyan panayırından da bahsetmiştir.

17. yüzyılda bölgede eşkıyalık yaygınlaşmaya başlamış, bu durum tüccar için büyük bir tehlike arz etmiştir. 1644-45 yılları arasında III. Murad'ın oğlu Şehzade Yahya kardeşi tarafından öldürülmemesi için Ustrumca'da saklanmıştır.²⁶

¹⁹ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 105.

²⁰ Kahraman, a.g.e, s. 730.

²¹ Kiel, "Ustrumca", s. 192.

²² a.yer.

²³ Kiel, "Ustrumca", s. 191.

²⁴ Kahraman, a.g.e, s. 726-728.

²⁵ Kahraman, a.g.e, s. 730.

²⁶ Matkovski, a.g.e, s. 285.

1689 yılında Makedonya Habsburglular tarafından harap edilmiş, Ustrumca ve civarına kadar gelebilmişler fakat Ustrumca ve köylerine zarar verememişlerdir.²⁷ 18. yüzyıl boyunca Ustrumca gelişmiş ve büyümüştür. Bununla birlikte Hıristiyan ve Yahudi nüfusu artarken Müslüman nüfusu azalmıştır ve şehir Müslüman görünümünü kaybetmeye başlamıştır.²⁸

19. yüzyıla gelindiğinde Ustrumca gelişmiş bir şehir konumundadır. Aynı zamanda sınır bölgesinde bulunduğu için önemli stratejik bir yerdir. Bu dönemde bölgede özellikle gayrimüslim halk üzerine farklı dinî gruplar tarafından propaganda yapılmaya başlanmıştır. En büyük propagandalar Bulgar ve Yunan kiliseleri tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁹ 19. yüzyıl sonlarında vilayet sistemine geçişle Ustrumca kaza statüsüne yükseltilip Selanik vilayetine bağlanmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi, bazı anlaşmaların yapılması ve Rusya, Bulgaristan gibi devletlerin arkalarında durması fırsat bilerek bölgede Osmanlıya karşı ayaklanmalar başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı Devleti'nin yıkılma dönemi olduğu için bölgede de ayaklanmalar hızla artmıştır. Bu ayaklanmalarda Osmanlıya karşı Ustrumca'nın Müslüman olmayan ahalisi de yer almıştır.³⁰

Ustrumca, birinci Balkan savaşında Bulgar ve Sırp tarafından ele geçirilmiştir.³¹ Ustrumca'ya giren Bulgar ve Sırp askerleri ilk başta orada yaşayan halka zarar vermeyeceklerini söyleseler de sonraki günlerde şehirde bulunan Türklerin çıkmasına izin vermemişler ve yaklaşık olarak 4000-5000 arası Türk nüfusu katletmişlerdir.³²

1913 yılında ikinci Balkan savaşı başlamıştır. 25 Haziran 1913 yılında Ustrumca Yunanlılar tarafından alınmış ve tekrar sınırlar belirlenerek Bulgarlara bırakılmıştır.³³ Yunan askerleri şehri Bulgarlara terk etmek üzere kasabada ve köylerde bulunan Yunanlar ve Türklerin bir an önce şehri terk etmelerini söylemişlerdir. 1913 yılı 21-23 Ağustos ayında Yunan askerleri Ustrumca'da bulunan Yunan ve Türk evleri ile şehirde

²⁷ Kiel, "Ustrumca", s. 191.

²⁸ Kiel, a.g.e, s.192.

²⁹ Pandevski, Steov, a.g.e, s. 108.

³⁰ Pandevski, Steov, a.g.e, s. 110.

³¹ Pandevski- Steov, a.g.e, s. 281.

³² Karnagiev Raporu, *Eski Balkan Savaşları (1912-1913)*, Kültür, 2000, ss. 323-24.

³³ Pandevski, Steov, a.g.e, s. 282.

bulunan Osmanlı eserlerinin birçoğunu yakmışlardır. Böylece yüzyıllarca süren Türk (Osmanlı) hükümlerini bölgede son bulmuştur.

C- Osmanlılar Sonrası

Osmanlılar yüzyıllarca hüküm sürdükten sonra 1912 yılında yaşanan Balkan savaşlarıyla birlikte bölgeden çekilmiştir. Makedonya 1912 yılından sonra kısa bir dönem birkaç farklı ülkenin hükmü altına girmiş ve yıllarca istikrar sağlayamamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlılar Balkan savaşını kaybettikten sonra Makedonya'ya Bulgarlar hâkim olmuşlar, bir yıl sonra meydana gelen 2. Balkan savaşında ise ilk önce Yunanlar tarafından işgal edilmiş fakat kısa bir süre içinde bölge tekrar Bulgarlara verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde 1915 senesinde Almanya, Avusturya Macaristan tarafında yer alarak Sırbistan'a saldırmış, Vardar Makedonya'sını ele geçirmiş, Ustrumca'yı ise önemli bir merkez haline getirmiştir. 20 Ekim 1915 yılında karşı kuvvetler olan İngiliz ve Fransızlar bu toprakları ele geçirmişler fakat uzun süre muhafaza edememişlerdir. Aynı zaman dilimi içerisinde Ustrumca birkaç sefer hava bombardımanına maruz kalmıştır. 1918 yılında Bulgarların da bulunduğu taraf savaşı kaybetmiştir. Selanik'te yapılan anlaşmada Bulgarlar Ustrumca'nın kendilerine kalmalarını istemişlerse de burasının 1919 yılında yeni kurulan Sırp-Hırvat Devlet'ine verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Ustrumca ve 66 köy Sırp-Hırvat krallığına teslim edilmiş ve bu krallığın sınırları içine dâhil edilmiştir.³⁴

1941 yılında başlayan II. Dünya harbi bögenin tekrar el değiştirmesine neden olmuştur. Bu savaş esnasında Almanlar toprakları ele geçirmiştir. Bulgarların, Almanlara yaptıkları büyük yardımlardan dolayı Ustrumca ve neredeyse Makedonya'nın tamamı Bulgarlara verilmiş ve böylece bölgede tekrar kısa bir Bulgar hâkimiyeti başlamıştır. 1944 yılında Ustrumca savaş yapılmadan Partizanların (Sırp ordusu) eline geçmiştir. Ancak kısa bir süre sonra 18 Aralık 1944 yılında Almanlar şehri tekrar ele geçirmiş ve Partizan askerleri buradan geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁵

II. Dünya harbi bittikten sonra Vardar Makedonya'sı ve Ustrumca yeni kurulan Sosyalist Federal Yugoslavya Devleti'ne dâhil edilmiştir. 1945 yılından 1991 yılına

³⁴ Pandevski, Stoev, a.g.e, s.287-290.

³⁵ Pandevski, Stoev, ag.e, s. 435.

kadar Makedonya Yugoslavya Devleti'nde kalmıştır. 8 Eylül 1991 yılında yapılan Referandumla Makedonya Yugoslavya'dan ayrılma kararı almış ve kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Makedonya bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk Belediye Başkanı Kostadin Manolev olmuştur.

Günümüzde Ustrumca da 35.000 bin nüfus vardır ve bu nüfusun bir bölümü Türklerden oluşmaktadır. Şehirde Osmanlıya ait eserlerden sadece birkaçı ayakta kalmayı başarabilmiş, bunlardan bazıları da müzeye dönüştürülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

USTRUMCA'DA DEMOGRAFİK YAPI, DİNÎ HAYAT VE EĞİTİM ÖĞRETİM

I- MAHALLE VE KÖYLER

A- Mahalle ve Köylerin Adları Ve Konumları

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ortalarında Vilayet sistemine geçilmiştir. Ustrumca kazası bu sistem uygulanmaya başladıktan sonra Selanik vilayetine bağlı bir kaza olarak kalmıştır. Ustrumca kazası geniş ve verimli topraklara sahip olan bir kazadır. Kaza daha sonraki ve hatta günümüzdeki topraklardan daha geniş bir idare alanına sahipti. Zira günümüzde Radoviş'te bulunan birkaç köyü ve Bulgaristan Petriç'e ait birkaç köyü de içine almaktaydı. Kasaba merkezinde toplam 31 mahalle bulunup bunların 17'si Müslüman 14'ü ise gayrimüslim mahalleleridir. Müslüman mahallelerinin 15'i Türk, biri Kıpti ve diğer biri de Çerkezlere aittir. Gayrimüslim mahallelerinin 11'inde Rumlar, 2'sinde Bulgarlar ve birinde ise Yahudiler yaşamaktadır. Ustrumca kazasına bağlı olarak da Yeni Köy nahiyesi bulunmaktadır.³⁶ Belge ve salnamelerden³⁷ elde ettiğimiz verilere göre 1312/1894 yıllarında toplamda 62 köy vardı.

Ustrumca'da ekonomik yönden üç tane zengin, iki tane de zayıf bölge mevcuttur. Birinci bölge Ova bölgesi olarak anılmakta ve Ustrumca havzasının en önemli bölgesi olarak görülmektedir. Bu bölge Ustrumca havzasında yer alan Eski dere, Turiya ve Vodoça nehirleri arasında yer almaktadır. Bu bölgenin büyük olması orada birçok zengin ve büyük köylerin oluşmasına imkân sağlamıştır. Bu bölgede daha öne çıkan köyler arasında Bosilova, Murtina, Dabile, Monospit, Vasilova, ve Turkova'yı görebiliriz. Bunların arasında kentin doğu tarafında daha küçük olan ova köyleri de bulunmaktadır. Yukarı Baldovtsi, Saçevo, Robovo, Ednokuk, Borievo, Sekirnik ve Radova köyleri bunlardan bazılarıdır. En doğusunda ise Zıbova köyü vardır. Kuzey ve batı tarafında daha küçük köyler olan Dobreyça, Piperova, Prosenik, Saray, Peraliç,

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) Nüfus Defteri, Nfs.d. defter no: 6905

³⁷ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (M.1894), 13. defa, s.223.

Aşağı Baldeste, Gradaşor, Angelça, Banitsa ve Bogora köyleri yer almaktadır. Bu bölgenin en batısında ise büyük ve zengin bir köy olan Velyus yer almaktadır. Bütün bu köyler birbirine yakın olarak konuşlanmıştır.

İktisadi olarak güçlü olan ikinci bölge Podgor bölgesidir. Bu bölgede kentin batısında ve Belasitsa dağının eteklerinde olan köyler bulunmaktadır. Kukliš, Svidovitsa, Bansko, Gabrova, Koles, Borisova, Mokriyova, Mokrina, Smolar, Drazovo ve Eski Konyare köyleri bu bölgede bulunmaktadır.

Ustrumca havzasındaki üçüncü bölge Kır olarak anılan bölgedir. Burası Ograjden dağının eteklerinde bulunup susuz ve kurak olan bir bölgedir. Dobraşin, Yeni Mahalle, Drvoş, İlovitsa, Yüksek Mahalle, Çanaklı, Göçerli, Hamzalı, Ştuka, Suşitsa ve Yeniköy'ü bu bölgenin köyleri arasında sayabiliriz. Eskiden beri bu köyler arasında en öne çıkan yerleşim yeri Yeniköy'dür. Burası günümüzde yarı kasaba konumundadır. Bu üç bölgenin halkı ekseriyetle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Diğer bir bölge ise güneyde Kosturun ve Popçeva köyleri arasında bulunmaktadır. Bölgede Tri vodi, Rabortsa, İzleş, Çepelli ve Çam Çiftlik köyleri yer alır. Burası diğerlerine göre ekonomik olarak daha zayıf durumdadır. Burada yaşayan insanlar daha ziyade hayvancılık ve odunculukla uğraşmaktadırlar.

Son ve en küçük olan bölge ise Baykova, Badie, Barbarova ve Stinik köylerini içine alan bölgedir.

Bütün bu bölgeler arasında en büyük yerleşim yeri Ustrumca'dır. Ustrumca Belasitsa dağının karşı yakasında bulunmaktadır. Makedonya'nın en verimli topraklarına sahiptir. Yüz ölçümü küçük olmasına karşın en yoğun iskân edilmiş kalabalık bir yer olarak öne çıkmaktadır.³⁸

Ustrumca bölgesindeki mahalle ve köylerinin, isimlerini genel olarak orada bulunan önemli bir şahsiyetten ya da önemli bir mekândan aldığı görülmektedir. Mahallelerin isimlerinden hareketle buralarda hangi dine mensup insanların yaşadığı kolayca tespit edilebilir. Ustrumca'daki mahalle, nahiye ve köylerin isimlerini şu şekilde ele sıralayabiliriz:

1- Mahalle Adları

Kazadaki Müslüman mahalleleri şunlardır: Arap Hoca, Hoca Hasan, Sultan Selim, İbrahim Çelebi, Murad Halife, Firuz Bey, Cami-i Atik, Bayram Çelebi, Lale

³⁸ Pandevski, Stoev, a.g.e, s.6.

Zâde, Hoca Çelebi, Sofiler, Bey Çelebi, Kasım Paşa, Cami-i Evsât, Mecidiye, Müslüman Kıpti mahallesi ve Çerkez mahallesi.³⁹ Gayrimüslim mahallelerine gelince öncelikle şunu söylemekte fayda vardır. Arşiv kaynaklarında gayrimüslimler her ne kadar bir tek isim altında toplansa da Ustrumca kazasındaki gayrimüslimlerin 5 ayrı milletten oluştuğu görülmektedir. Bunlar da en kalabalık olan Bulgarlar (Makedonlar), Rumlar, Yahudiler, gayrimüslim Kıptiler ve Protestanlardır. Farklı etnik yapıdaki bu unsurlar her ne kadar tek isim altında sayılsalar da ayrı mahallelerde yaşamaktadırlar. Ustrumca'daki gayrimüslim mahalle isimleri ile ilgili dikkat çeken bir detay da bütün mahalle isimlerinin önünde Papa isminin bulunmasıdır. Bunun sebebi ise büyük ihtimalle mahalle isimlerine din adamlarının adlarının verilmesindedir. Kaza merkezinde gayrimüslimlere ait olan 14 mahallenin adları şu şekildedir: Papa Yofçe, Papa Mihal, Nakkaşçı Papa Gorgi, Papa Risto, Papa Nikola, Papa Kolo, Boyacı Papa Taşo, Papa Mane, Papa Ligor, Çıracı Papa Taşo, Papa Kostanti, Papa Dimitri, Hacı Papa Gorgi ve Yahudi Mahallesi.⁴⁰

2- Köy Adları

Ustrumca'ya bağlı köy adlarının çoğunlukla Türkçe değil Bulgarca-Makedonca olduğu görülmektedir. Köyler, isimlerini genellikle bünyesinde bulundurduğu halkın diline uygun olarak almıştır. Gayrimüslim nüfusun yaşadığı köylerdeki köy adları zimmî isimlerinden oluşmaktadır. Bu da Osmanlıların gayrimüslim köylerin adlarını genel anlamda değiştirme yönünde bir politika uygulamadığını ve zimmî reyanın diline ve değerlerine önem verdiğini göstermektedir. Bununla birlikte nüfus defterlerinde Ustrumca'ya bağlı olan ve Fâtihân diye anılan köylerin de olduğu görülmektedir. Ustrumca'ya bağlı toplamda 62 köy bulunmaktadır.

Bunların isimleri sırayla şu şekildedir: Ladefçe, Şuşevo, Dobraşin, Yüksek Mahalle, Kara Çalı, Kadirli, Yeni Mahalle, Gırdoşor, Angelçe, Velyüs, Baniça, Dragomir, Petarlıç, Piperova, Brusnik, İzleş, Çepelli, Borisova, Gabrova, Çanaklı, Tırnova, Ednâkuk, Radova, Sekirnik, Sidoviça, Banskö, Göçerli, Hazmalı, İloviça, Şuşiça, Baldeste-i Bala, Mokriyova, Baldeste-i Zir, Mokrina, Koleş, Zıbova, Borihova, Saray, Kukliş, Barbarevo, Murtina, Selçova, Robova, Bosilova, Monospit Dırvoş, Dabile, Vasilova, Vodofça, Dobreyça, Kosturun, Popçeva, Rayançe, Niviçan, Sedlar,

³⁹ BOA, Nfs.d. defter no: 6905.

⁴⁰ BOA, NFS.d. defter no: 6905.

Edernik, Raborça, Riç, Çam Çiftlik, Belutin, Trebiç ve Varvariça.⁴¹ Bugün bile en fazla köye sahip olan Ustrumca Osmanlılar döneminde de epeyce köyü idare etmiştir. Bugün bu köylerden birçoğu ayakta iken, bazı köyler ise savaş ve göç nedeniyle yok olmuştur.

B- Mahalle ve Köylerin Demografik Yapısı

Osmanlılar yaklaşık 500 yıl boyunca idaresi altındaki topraklarında yaşayan farklı din ve etnik yapıdaki unsurların barış, adalet ve saygı çerçevesinde bir arada yaşamasına imkânlar hazırlamış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. Farklı din ve millete sahip olan insanların barış ve huzur içinde bir arada yaşama örneğini Ustrumca kazasında da görebilmek mümkündür. Ustrumca kaza merkezi ve köylerinde yaşayan farklı din ve milletten insanlar asırlarca barış içinde bir arada yaşamışlardır. Ustrumca'yla ilgili nüfus kayıtlarına bakıldığında Müslümanlara, Bulgarlara ve Rumlara has yerlerin olduğu görülmektedir. Her ne kadar halkın büyük çoğunluğu Bulgar olarak anılsa da bu halkın aslının Makedon olduğunu söyleyebiliriz. O dönemde Makedonya diye bir devlet olmadığından ve Bulgaristan'ın baskılarından dolayı bu halk Bulgar olarak kayda geçirilmiştir.

Osmanlı'da avarız ve tahrir sayımlarından sonra, 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla 1829-1830 yıllarında nüfus sayımı yapılmıştır. Ama bu yıllarda ortaya çıkan Rus savaşından dolayı bu nüfus sayımı her yerde yapılamamıştır. Ustrumca'nın nüfus yapısıyla ilgili çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Konuyla ilgili bazı nüfus defterleri incelendiğinde burada tutulan kayıtların birbiriyle uyumlu olmadığı görülmektedir. Örneğin 6905 numaralı nüfus defterinde Ustrumca'nın nüfusu tam olarak verilmiştir. Diğer bazı kayıtlarda ise bu sayı çok daha az görülmektedir. Nüfus kayıtları birbirleriyle kıyaslandığında aralarında büyük farklılıkların da olduğu göze çarpmaktadır. Elbette bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Nüfus defterlerinin tam tutulamaması, nüfus sayımının tamamlanamaması, nüfus defterlerinin tam olarak teslim edilememesi gibi hususlar bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında belki de arada çıkan hastalıklar ve savaşlar bunun bu şekilde yansımaya sebep olmuştur. Mesela 1309/1891 yılında Ustrumca, Cuma-i Bala, Toyran ve Siroz'da nüfus sayımı yapıldıktan sonra gönderilen defter sayısı 7340 iken merkeze ulaşan defter sayısı 7323'tür. Bu da tam anlamıyla

⁴¹ BOA, NFS.d. defter no: 6905.

nüfus sayısını belirlemede problem teşkil etmektedir.⁴² Nüfusun eksik olmasının diğer bir sebebi de 6905 numaralı defterin dışında bütün defterlerde sadece erkek nüfusun verilmesidir.

Nüfus yoklamasının yanı sıra aynı zamanda göç eden, oraya gelen, vefat eden, firar eden, askere giden, hacca giden gibi kişilerin kayıtları da tutulmuştur. Bu türden farklı yıllara ait olan iki tane defter incelenmiştir. Mesela Bâb-ı Defterin’de 1252/1836 senesinde Ustrumca’da ve köylerinde Müslüman ve gayrimüslim reyanın 3’er ay arayla ayrı ayrı kayıtları tutulmuş ve tutulan bu kayıtlarda, doğum, ölüm, göç ve göç alma gibi durumlar tek tek belirtilmiştir. Bu süre zarfında Ustrumca ve köylerinde karışık olarak (Müslim ve gayrimüslim) verilen doğum ve ölüm bilgilerine bakıldığında sayının eşit olduğu görülmektedir. Mesela zikredilen yılda doğan kişi sayısı 134 iken ölüm sayısı 132 kişidir. Gayrimüslimlerde dikkat çeken diğer bir husus ise çok fazla firar olayları olması gelir.⁴³ Bu belgede dikkat çeken en önemli olayların başında çocuk ölümlerinin çok olmasıdır. Diğer önemli bir konu ise küçük yaşta olan kişilerin çocuklarının olması gelir. Bu da bu kişilerin ya yaşlarının gerçekte olduğundan daha küçük yazdırılmasından veya o dönemde insanların çocuklarını çok erken evlendirmesinden kaynaklanıyor olabilir.

1267/1851 ve 1268/1852 tarihli nüfus defterlerinde sadece Müslüman nüfusu ele alınmıştır. Kâmil Kepeci 6561 numaralı defterde de aynı şekilde doğum, ölüm, hicret eden ve Ustrumca’ya gelenlerin kayıtları tutulmuştur. Bu defterde ölüm sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Şöyle ki sadece Müslüman nüfus ele alınmasına rağmen ölen kişilerin sayısı 88, doğan kişi sayısı ise 54’tür.⁴⁴

1300 tarihli Selanik Vilâyeti Salnamesi şehirle ilgili ayrıntılı istatistikî bilgiler içermektedir. Söz konusu salnameye göre Ustrumca’da 1300/1883 senesi mart ayından teşrîn-i evvel ayına kadar 299 erkek ve 257 kız çocuk doğmuştur. Bunlardan 20 erkek ve 10 kız ikiz olarak, 63 erkek 1 kız ölü olarak doğar iken, 19 erkek ve 11 kız ise doğumdan sonra vefat etmişlerdir. Bu belirtilen vakitte 275 kişi nikâh kıymıştır. Bunlardan 30’u 15’ten küçük, 51’i 15-20 yaş arası, 62’si 20-25 yaş arası, 44’ü 25-30 yaş arası, 36’sı 30-40 yaş arası, 27’si 40-50 yaş arası, 25’i ise 50 ve yukarı yaşlarda evlenen erkeklerdir. Kadınlarda ise 15 ve aşağısında 28, 15-20 yaş arası 55, 25-30 yaş

⁴² BOA, DH, Dâhiliye. MKT. Mektubi Kalemi, Dosya no: 1970, gömlek: 027.

⁴³ BOA, D. Bâb-ı Defteri, CRD. Ceride Odası Defterleri, Defter no:: 4046.

⁴⁴ BOA, KK. Kâmil Kepeci, D., Defter no: 6561.

arası 10, toplamda 141 bakire kız ile 15-20 yaş arası 26, 20-25 yaş arası 25, 25-30 arası 36, 30-40 arası 18, 40-50 arası 24 ve elli yaşından yukarı ise 5 kişi evlenmiştir ki toplamda, 134 dul kadın evlenmiştir. Yine bu zaman zarfında Ustrumca'da 450 erkek ve 392 kadın vefat etmiştir. Erkek ölenlerden 8'i evli olarak ölürken 369'u bekâr olarak ölmüştür. Ölen kadınların ise 69'u evli, 292'si bakire ve 31'i ise duldur.⁴⁵

Ayrı yıllara ait nüfus yoklaması yapılan defterlerden bir kaçını incelendiğinde farklı sayılarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu çalışmada söz konusu defterlerden 12 tanesi incelenmiştir. İncelenen bu defterlerin bir kısmında sadece Müslümanlar, diğer bir kısmında sadece gayrimüslimler, bazılarında ise her ikisiyle ilgili de nüfus bilgileri verilmektedir. Bu defterler arasında en fazla dikkat çeken 1248/1832 yılında tutulmuş olan 5050 no'lu defterdir. Bu defterde diğer hiçbir defterde bilgi verilmeyen, Müslümanların yoğun yaşadığı mahallerdeki gayrimüslimlerin de sayıları verilmiştir. Bu defterden alınan bilgilere göre Ustrumca kazası ve köylerinde gayrimüslimler 3.208 cizye veren, 2040 çocuk ve 96 da ihtiyar ve firari olarak kaydedilmiştir. Bu defterde sadece erkek nüfus sayısı verilmiştir.⁴⁶

1254/1838 yılına ait 4 tane farklı defter ele alınmıştır. Bunlardan biri Müslüman, biri gayrimüslim, biri Kıpti Müslüman ve diğeri de Kıpti gayrimüslim defteridir.

5052 no'lu nüfus defterinde Ustrumca ve köylerindeki erkek Müslüman nüfus 3506 kişi olarak belirtilmiştir.⁴⁷

5053 numaralı Nüfus defterinde Müslüman olan Kıptilerin Ustrumca kazasındaki sayıları verilmiştir. Defterdeki verilerden yola çıkarak zikredilen halkın kazanın belli bölgelerinde var oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca kendilerinden reaya gibi cizye alındığı görülmektedir. Defterdeki kayıtlara göre tüm kazada 370 kişi Müslüman Kıpti olduğu kaydedilmiştir. Bu deftere göre Müslüman Kıptilerin en yoğun yaşadıkları yerler 101 kişiyle kasaba merkezi, 57 kişiyle Sekirnik köyü ve 30 kişiyle İloviça köyüdür.⁴⁸

5054 numaralı nüfus defterinde Ustrumca kazasında yaşayan gayrimüslimlerin sayısı belirlenebilmiştir. Söz konusu defterdeki verilere göre 1254/1838 yılında

⁴⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s.185,186.

⁴⁶ BOA, NFS, Defter no: 5050.

⁴⁷ BOA, NFS, Defter no: 5052.

⁴⁸ BOA, NFS, Defter no: 5053.

Ustrumca'daki gayrimüslimlerin sayısı 5.289 kişidir.⁴⁹ 1254/1838 yılına ait 5055 no'lu nüfus defterinde ise gayrimüslim Kıptilerin sayısı yer almaktadır. Defterdeki verilere göre 11 köyde tespit edilen gayrimüslim Kıptilerin toplam sayısı 181'dir.⁵⁰ Bu bilgiler ışığında 1254/1838 yılında Ustrumca'da 3.876 Müslüman ve 5.470 Gayrimüslim olmak üzere toplam 9.346 kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır.

2 yıl sonrasında yapılan nüfus sayımlarında da büyük bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte dinî ve etnik yapıya göre bazı kesimlerde az da olsa bazı artışların ve azalmaların olduğu tespit edilmiştir. Mesela Müslüman nüfus 538 kişi artarak 4.044'e çıkmıştır.⁵¹ Kıpti Müslimlerin sayısı 370'ten 356'ya düşmüştür. Aynı defterde gayrimüslim Kıptiler de küçük bir azalmayla 153 kişi olarak kaydedilmişlerdir.⁵² Reaya ise 5.249 kişiden 4.910 kişiye düşmüştür.⁵³

1260/1844 yılına ait 5108 no'lu defterde bütün nüfusu içeren bilgiler hazırlanmıştır. Bu defterde Müslümanların sayısı 4282 kişi, gayrimüslimlerin sayısı 5823, Müslüman Kıptiler 566 ve gayrimüslim Kıptilerin sayısı ise 171 kişi olarak verilmiştir.⁵⁴

1262/1846 yılına ait defterde ise ayırım yapılmadan 10.917 kişi şeklinde toplam nüfus sayısı verilmiştir.⁵⁵

En son incelenen 6905 numaralı defterde ise kazanın nüfusunun yanında birçok önemli bilgilerin de yer aldığı gözlemlenmiştir. Diğer defterlerden farklı olarak bu defterde kadın nüfus sayısı da işlenmiştir. Defterde Osmanlı'da millet olarak kaydedilmiş bütün milletlerin sayısı ayrı bir şekilde sunulmuştur. Bunun dışında öğrenci sayısı, yaşlara göre erkek kadın nüfus sayısı, devlette hizmet edenlerin, ticaretle uğraşanların, yabancı dil bilenlerin ve malul olanların sayıları da kaydedilmiştir. Bu defterde nüfus sayısı iki kere verilmiştir. Biri defterden önce yapılan nüfus sayımının rakamlarını içerirken diğeri de defterin kaydedildiği yıla ait rakamları içermektedir.

Buna göre eski yapılan sayımda Müslümanlar 7905'i erkek ve 7855'i kadın olmak üzere toplam 15.760, gayrimüslimler, 8.941'i erkek ve 8.323'ü kadın olmak üzere toplam 17.278 kişi olarak sunulmuştur. Defterde eski sayımda Ustrumca

⁴⁹ BOA, NFS, Defter no: 5054.

⁵⁰ BOA, NFS, Defter no: 5055.

⁵¹ BOA, NFS, Defter no: 5056.

⁵² BOA, NFS, Defter no: 5058.

⁵³ BOA, NFS, Defter no: 5060.

⁵⁴ BOA, NFS, Defter no: 5108.

⁵⁵ BOA, NFS, Defter no: 5211.

kazasında toplamda 33.024 kişinin yaşadığı ifade edilmiş, yeni yapılan sayımda ise bu sayının arttığı vurgulanmıştır. Bu yeni sayıma göre Müslüman erkeklerin nüfusu 9.048, kadınların nüfusu 8.662'dir. Toplamda Müslümanların nüfus ise 17.710 kişidir. Gayrimüslimlerin erkek nüfusu 10.068, kadın nüfusu 9.602 olmak üzere toplamı 19670 kişidir. Ustrumca kasabasında ve köylerinde Müslüman ve gayrimüslim nüfusunun toplamı 19.116 erkek ve 18.264 bayan olmak üzere 37.380 kişidir. Nüfus yaş sayısına bakıldığında ise en fazla 5 ila 45 yaş arası nüfusun yoğunlukta olduğu görülür. En yoğun yaş grubunun 4.375 kişi ile 5-10 yaş arası olduğu tespit edilmiştir. Yaşlılık oranına bakıldığında bu oranın 70 yaşına kadar daha yoğun olduğu görülür. 70 ve üzerindeki yaşlıların sayısı erkeklerde 124 kişi, kadınlarda ise biraz daha fazla 296 kişi olarak kaydedilmiştir. Buna göre Ustrumca kazasında kadınların erkeklere oranla daha fazla yaşadıkları söylenebilir.

Bunun dışında devlet işlerinde, ziraat ve sanayide olanların sayısı 13.996 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu sayının büyük çoğunluğunu doğal olarak ziraatla uğraşanlar oluşturmuştur. Yabancı dil konuşabilenler ise 372 kişi olarak kayda geçmiştir. En fazla konuşulan yabancı dil doğal olarak Osmanlıca (Türkçe) ve ikinci sırada ise 35 kişiyle Fransızca olmuştur. Malul olanların sayısı ise 253 kişi olarak verilmiştir.

Zikredilen defterde Ustrumca ve köylerinin etnik yapısı hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Burada Ustrumca kazasının mahalle ve köylerinde bulunan milletlerin isimleri ve nüfusları hakkında bilgi vermekle yetinilecektir. Buna göre Ustrumca'da en fazla nüfusa sahip millet 17.710 rakamıyla İslam adı altında Türk milletidir. Türk milletinin içinde Kıpti Müslümanlar ve Çerkezler de yer almaktadır. Listede ikinci sırasında 10.937 kişiyle Bulgar milleti vardır. Sayısı yoğun olan diğer bir millet ise Rum milletidir ve nüfusu 7.017'dir. Rum ve Bulgar milletleri için verilen eski sayım ve yeni sayım verilerinde dikkat çeken bir durum tespit edilmiştir. Eski sayımda Rumların sayısı 13.726 iken yeni sayımda 7.017 kişiye düşmüştür. Bulgarlarda ise tam aksine eski sayımda Bulgar nüfusu 2.965 iken yeni sayımda 10.937 kişiye yükselmiştir. Bu değişikliğin sebebi tam olarak tespit edilememiştir. Diğer geri kalan milletlere bakıldığında ise Yahudiler, Ulahlar, gayrimüslim Kıptiler ve Protestanların var olduğu görülmektedir. Bu geri kalan milletlerin toplamı 1779 kişidir. Bunlar arasında en kalabalık olan millet ise Yahudilerdir.

Mahalle ve köylerdeki nüfus sayısından hareketle etnik yapıya bakıldığında bunları 4 grupta ele almak mümkündür: 1. Sadece Türklerin yaşadığı yerler, 2. Sadece Bulgarların yaşadığı yerler, 3. Sadece Rumların yaşadığı yerler ve 4. Karışık olan yerler.

1. Sadece Müslüman (Türklerin) yaşadığı yerlere bakıldığında Müslümanların kasabaya ait 31 mahalleden 17'sinde yaşadıkları görülmektedir. Sadece bu mahallelerden Çerkez Mahallesi ve Kıpti Müslim Mahallesi ayrı olarak verilmiştir. Müslüman mahallelerin en yoğun olanları ise Arap Hoca, Hoca Hasan, Sultan Selim, Murad Halife ve Çerkez mahalleleridir. Köylerin 15'inde tamamı Müslüman nüfustan oluşan halk yaşamaktadır. Nüfusunun tamamı Müslüman olan köyler şunlardır: Hamzalı (en büyük Müslüman köyü 1.156 kişi), Göçerli, Çepelli, Çanaklı, Baldeste-i Bala, Sidoviça, Radova, Ednâkuk, Borisova, İzleş, Yeni Mahalle, Kadirli, Kara Çalı, Yüksek Mahalle ve Şuşevo.

2. Sadece Bulgar (Makedon) nüfusunun yaşadığı yerler: Kasabadaki gayrimüslim mahallelerde Rumların ve Bulgarların karışık yaşadığı görülmektedir. Bununla birlikte kasabada Rumların daha yoğun oldukları söylenebilir. 14 mahalleden sadece Papa Gorgi ve Papa Dimitri mahallelerinde Bulgarların daha yoğun bir şekilde var oldukları tespit edilmiştir. Kazada var olan tek nahiyeye olan Yeniköy ise Bulgar halkından oluşmaktadır. Bu nahiyede toplam 895 kişi yaşamaktadır. 17 köyde sadece Bulgarların yaşadığı görülmektedir. Bu köyler şunlardır: Kukliš (en büyük Bulgar köyü toplam: 756 kişi yaşamakta), Kosturun, Trebiç, Varvariça, Belutin, Riç, Raborça, Edernik, Sedlar, Niviçan, Rayançe, Popçevo, Vodoça, Vasilevo, Dırvoş, Selçova ve Barbarevo.

3. Sadece Rumların yaşadığı yerler: Rumların genellikle kasabadaki mahallelerde ve bazı köylerde yaşadıkları görülmektedir. Sadece Rumların yaşadığı 2 köy bulunmaktadır. Bunlar Zıbova ve Mokrina köyleridir.

4. Geri kalan 60 yerleşim yeri ise halkların karışık bir şekilde yaşadığı yerlerdir. Buralarda genel olarak Türk, Rum ve Bulgar milleti beraberce yaşamışlardır. Her ne kadar karışık yerleşim yeri olarak gözükseler de bazı yerlerde bir milletin diğerlerine göre daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yoğunlukta olan millete göre mahalleleri sıraladığımızda şunları söyleyebiliriz: 1 mahallede Yahudilerin, 11 mahallede ise Rum milletinin çoğunlukla yaşadığı tespit edilmiştir. Kasabada yaşayan 5.835 gayrimüslimden 3.329'u Rum milletinden olmaları bunu açıkça göstermektedir.

Karışık olan köylerde yoğunluğu Müslüman olan 11 köy vardır. Bu köylerin demografik durumları şöyledir:

Tablo 1: Müslüman Ağırlıklı köyler

Köy adı	Müslüman		Rum		Bulgar		Protestan		Gayri Müslim Kıpti		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
İloviça	564	554			61	58					1.237
Dobraşin	203	181	13	13							310
Gırdoşor	122	115			84	74			5	6	406
Angelçe	117	115	53	54					15	10	364
Baniça ⁵⁶	95	79							78	70	312
Dragomir	50	51			6	10			12	9	128
Petarliç	26	29	2	1	7	9					79
Tırnova	125	143	73	84							509
Sekirnik	356	241	17	14					16	11	757
Bansko	309	292			40	35					721
Şuşiça	406	396	81	75							958

Geri kalan köylerin bazılarında Müslüman halk ikinci veya üçüncü millet olurken yaklaşık 10 köyde ise hiç Müslüman nüfus bulunmamaktadır.

Rumlar yukarıda da belirttiğimiz gibi daha yoğun olarak kaza merkezinde yaşamışlardır. Yoğunluğu Bulgar olan 4 köy vardır.

Tablo 2: Rum ağırlıklı köyler:

Köy adı	Müslüman		Rum		Bulgar		Protestan		Gayri Müslim Kıpti		toplam
	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	
Velyus	164	148	331	301	50	63	22	12			1.071
Gabrova	111	93	179	150							533
Mokriyova ⁵⁷	343	286	345	336					4	2	1.303
Koleş			326	295	4		13	17			655

Tabloda da görüldüğü gibi her ne kadar bu köyler Rum ağırlıklı olsa da Müslümanların sayısı da bunlara yakın olmuştur.

Son grup köylerimiz ise Bulgar ağırlıkta olan köylerimizden oluşmaktadır. Bulgarların büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı tespit edilmiştir. Nüfusu ağırlıklı olarak Bulgarlardan oluşan toplam 12 köy bulunmaktadır.

⁵⁶ Günümüzde en fazla Gayri Müslim Kıpti Baniça'da yaşamaktadır.

⁵⁷ Kazanın nüfus bakımından en büyük köyü.

Tablo 3: Bulgar (Makedon) ağırlıklı köyler:

Köy adı	Müslüman		Rum		Bulgar		Protestan		Gayri Müslim Kıpti		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Piperoval	73	61			104	92			13	8	351
Brusnik	56	60	6	5	95	94			23	49	388
Baldeste-i Zır	32	26	17	20	40	39			33	27	234
Borihova			5	5	165	140					315
Saray			28	25	4	4			41	32	134
Murtina ⁵⁸					257	234	104	84	2	1	682
Robova					149	134			7	4	294
Bosilova					229	221			3	1	454
Monospit					434	374	79	71			958
Dabile					271	267			4	2	544
Dobreyça					100	95			14	9	218
Varvariça					51	71	3	3			128

Saray köyünde gayrimüslim Kıptiler ağırlıktadır. Günümüzde dahi bu köyde gayrimüslim Kıptiler yaşamaktadırlar.⁵⁹

Nüfus defterlerinin dışında bazı kitaplarda verilen bilgilere göre de Ustrumca'nın nüfusu hakkında bilgiler mevcuttur. Mesela bir eserde 1807 yılında Ustrumca merkez ve 30 köyünde 10.000'i gayrimüslim, 5.000'i Müslüman toplam 15.000 nüfusun bulunduğu belirtilmiştir. Aynı kitapta yer alan diğer bir bilgiye göre ise 1878 yılında Ustrumca'da 6.356 Müslüman var iken 18.732 Makedon olduğu iddia edilmiştir.⁶⁰ Bu bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir. Üstelik nüfus defterlerindeki kayıtlarla kıyas yapıldığında gerçeği yansıtmadığı açıkça görülür.

İncelenen bütün kayıtlardan varılan sonuca göre Ustrumca'daki nüfusun karışık olduğu, kasabada genellikle Türklerin ve Rumların yaşadığı, Ovalık köylerde Türkler yaşarken dağlık ve kenar köylerde Rumlar ve Bulgarların (Makedonlar) yaşadığı anlaşılmıştır. Buna ek olarak Ustrumca'daki Türklerin genel olarak sarışın ve sakallı oldukları, çoğunlukla Osman, İbrahim, Abdurrahim, Abdullah, Ali, Yusuf, Ahmed, Mustafa, Mehmed, Muhammed isimlerini kullandıkları, ayrıca Ustrumca'da Müslümanlar arasında Muti ve Mutiş isimlerine de sıkça rastlandığı tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin ise genellikle sakalsız ve esmer oldukları ve çoğunlukla İstoyan, Hristo, Kostadin, İstefan, Arizan, Nikola, Yani, Mitro gibi isimleri kullandıkları görülmüştür.

⁵⁸ Protestanların en yoğun olduğu köy.

⁵⁹ BOA, NFS, Defter no: 6905.

⁶⁰ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 135.

C- Hane Sayısı

Ustrumca'da köylerin daha fazla olması doğal olarak köylerdeki hane sayılarının da daha fazla olması sonucunu doğurmuştur. Araştırmada dikkatimizi çeken bir diğer detay ise Müslümanlar ile gayrimüslimlerin hane sayıları bakımından ters bir orantının olmasıdır. Müslümanlarda hane sayısı nüfus sayısına göre daha fazladır. Bu da gayrimüslimlere kıyasen Müslümanların bir hanede yaşayan kişi sayısının daha az olduğu anlamına gelmektedir. Gayrimüslimlerde ise aile fertleri sayısı daha fazla iken hane sayısı daha azdır. Müslüman ailelerde 1 ya da en fazla 2 erkek çocuk var iken gayrimüslimlerde erkek çocuk sayısı daha fazladır.

Nüfus defterlerinde hane sayısında pek fazla bir değişim olmamıştır. Son incelediğimiz 6905 numaralı defterden yola çıkarak hane sayısı ve şehirdeki diğer bazı yapılar hakkında şunları söyleyebiliriz: Ustrumca'da kasabada 2.689 hane, 4 han, 2 hamam, 158 bahçe kulesi, 3 bekâr odası ve 870 dükkân bulunmaktadır. Köylerde ise 5.094 hane, 28 han⁶¹, 511 bahçe kulesi, 27 bekâr odası ve 27 dükkân vardır.⁶²

II- DİNÎ HAYAT

Osmanlı Devleti, bünyesinde farklı din ve milletleri barındıran bir devlettir. Devlette İslam dinî hâkim din olmakla birlikte semavî dinlerden Hıristiyanlık ve Yahudilik de millet sistemi içinde kendi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum inceleme konumuz olan Ustrumca için de geçerlidir. 19. yüzyılda Ustrumca'da yaşayan halkı dinî mensubiyetleri bakımından aşağıdaki başlıklar altında tasnif ederek inceleyebiliriz.

A- Müslümanlar

Ustrumca'da bulunan Müslümanlar yaklaşık olarak toplam nüfusun yarısını oluşturuyorlardı. Müslümanların dinî hayatlarını ifa etmesinde önemli olan iki kurum mevcuttu. Bunlar camiler ve tekkelerdir. Camiler Osmanlılarda Müslümanların yaşadığı diğer şehirlerde olduğu gibi Ustrumca'da da toplumun merkezini teşkil etmekteydi.

⁶¹ Ustrumca kazasındaki toplam 32 hanın 21'i Yeni Köy nahiyesinde bulunmaktadır.

⁶² BOA, NFS, Defter No: 6905.

Camiler Müslümanlar için ibadetlerin yanısıra birçok dinî hizmet ve faaliyetinin de merkezi olmuştur.

Diğer taraftan bazı şahısların ibadet haricinde siyasî propaganda ve isyan gibi bazı amaçlar doğrultusunda camileri kullanabildiği görülmektedir. Bu tür vakalar nadirattan da olsa vuku bulmuştur. Ancak Osmanlı idaresi camilerin ibadet amacı dışında kullanıldığı durumlarda gerekli tedbirleri de almıştır. Mesela 1304/1886 yılına ait bir belgeye göre Müderris Hacı Dağistani Mehmet Efendi bir önceki Ramazan ayında Ustrumca'daki Muradiye camisinde vaaz verirken sıkıntılı konular konuşarak Müslümanları kışkırttığı için Kaymakam ve Binbaşı tarafından hapse götürülmüştür.⁶³

Arşiv kayıtlarında Ustrumca kasaba merkezinde 8 tane cami bulunduğu kayıtlıdır.⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi ise cami ve mescit sayısının 17 olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Köylerde toplamda 28 adet cami bulunmaktadır. Ustrumca'daki camiler hakkında ileride daha detaylı bilgiler verileceğinden burada yalnızca sayılarıyla ilgili verilen bilgilerle iktifa edilmiştir.

Ustrumca'daki Müslümanlar camilerin yanı sıra tekkelerde de bir araya gelmekteydiler. Ustrumca'da Melamilik, Kadirilik ve Hâlidilik yaygın olan tarikatlardı.⁶⁶ Bugün bunlardan en yaygın olanı Melamiliktir.

Osmanlıların Balkanlardan çekilmesinden sonra Ustrumca arşivinde yer alan belgelere göre buradaki müftülük 1940 yıllarına kadar Osmanlıca yazışmalara devam etmiştir. Ustrumca Müftülüğü bu dönemlerde birçok imamın atamasını gerçekleştirmiştir. Günümüzde ise Ustrumca'da müftülük kurumu bulunmamaktadır.

B- Hıristiyanlar

Osmanlı Devleti var olduğu dönemde diğer devletlere göre tebaası olan gayri Müslimlere karşı tanıdığı vicdan hürriyetiyle en önde gelen devletler arasında yer almıştır. Tanınan bu dini ve vicdani hürriyet Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu zamanlardan beri vardır. Zaman zaman fethettikleri yerlerde fetih sembolü olarak oradaki bir mabedi camiye çevirmişler, diğer geri kalan mabetleri ise gayri Müslimlerin hizmetine bırakmışlardır. Osmanlı Devleti son dönemlerde bazı olumsuzluklarla

⁶³ BOA, DH.MKT, Dosya no: 1447, Gömlek: 00023.

⁶⁴ BOA, NFS, Defter No: 6905, s.0005.

⁶⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya (3.cilt, 3.kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981, s. 241.

⁶⁶ BOA, NFS, Defter no: 6905.

karşılaşmış olmasına rağmen, büyük devlet olmanın gereklerini yerine getirmiş ve bu durum farklı din, ırk, inanç ve kültürlerle sahip olan insanların bir arada yaşama tecrübesinin en güzel yansımalarından biri olmuştur.⁶⁷

Osmanlılarda uygulanan şer'î hukuka göre diğer semavî dinlere ait insanlar kendi dinlerinin emrettiği gibi yaşama hakkına sahiptiler. Buna göre Kilise ve Manastırlara ait topraklar kendilerinde kalmıştır. Ustrumca'da vergi toplama, kendi aralarında oluşan dinî meseleleri çözme (evlilik, boşanma, miras v.s), nüfus sayımı yapma gibi meseleler kazadaki metropolitliklere bırakılmıştır. Hıristiyanların kendi aralarındaki dinî sorunları ve meseleleri çözme noktasında metropolitlere yetki verilmiştir. Mesela 1306/1888 yılında kendi mezhep meselelerini çözmek için Koçana şehrinden Ustrumca'ya bir metropolit gönderilmiştir.⁶⁸

Ustrumca üzerinde Ortodoks Hıristiyan halk incelendiğinde 2 millet üzerinden konuşmak gerekir. Bunlar Rumlar ve Bulgarlardır. 19. yüzyıl öncesinde Ohri merkezli başpiskoposluk sınırları içinde bulunan Ustrumca'da, bu başpiskoposluğun kaldırılmasından sonra Rum propagandası hızlı bir şekilde yayılmaya ve güçlenmeye başlamıştır.⁶⁹

Her ne kadar bu iki millet aynı dine sahip olsalar da aralarında büyük sorunlar yaşanmıştır. Komşusu olan diğer kazalarda bir tek metropolitlik var iken Ustrumca kazasında Rumlara hitap eden bir Metropolitlik ve Bulgarlara hitap eden Eksarhlık⁷⁰ olmuştur.⁷¹ Rum ve Bulgar milletlerine ait 23 kilise ve bir manastır bulunmaktadır. Bu kilise ve manastırlar üzerinden her iki milletin metropolitleri halk üzerinde baskılar uygulamaya çalışmışlardır. Bulgarlar oradaki halkı kendine ait kiliselerde Bulgarca ibadete çağırırken, Rum metropolit ve papazları ise zor kullanarak halkı Rumca ibadet etmeye ve kendilerini Rum olarak kayıt ettirmeye zorlamışlardır. Bunun dışında kiliselerin kimlere ait olduğu tartışmaları belgelere yansımıştır. 1316/1898 yılına ait bir belgede Rumlar ve Bulgarlar arasında kasabada bulunan kilisenin kime ait olduğu

⁶⁷ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2006), c. 15, ss. 267, 273, 284.

⁶⁸ BOA, DH, MKT, Dosya no: 1748, gömlek no: 115.

⁶⁹ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 128.

⁷⁰ Bulgar Ortodoks Kilisesinin resmi adıdır.

⁷¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1318 (M.1900), 16. defa, s.177.

konusunda tartışma yaşanmıştır.⁷² Daha sonra meselenin halledilmesi için Bulgarlara yeni bir kilise inşasına izin verilmiştir.

Bulgarlar ve Rumlar Ustrumca kasabasında aynı kabristana defin edilmişlerdir.⁷³ Bu konuda da aralarında anlaşmazlık yaşamışlardır. Bir defasında Bulgar milletine ait bir cenazenin bu kabristana defin edilmesi gerekiyorken Rum metropoliti buna engel olmuştur.⁷⁴ Daha sonra sorun çözülerek ilgili metropolit Ustrumca'dan sürülmüştür.⁷⁵ 1316/1898 yılında Rumlar ve Bulgarlar arasında tamamlanmamış olan Aya Kostandi kilisesi için de tartışma çıkmıştır. Bulgar metropolitinin girişimiyle bu kilise Bulgar cemaatine verilmiştir.⁷⁶

Ustrumca ve köylerinde bazı Makedon yazarların iddia ettiğinin aksine az sayıda insan ihtida etmiş, bunu da kendi istekleriyle yapmışlardır. 1304/1886 yılında Ustrumca'da bir ihtida olayı gerçekleşmiş burada Rum olan Angela isminde bir kadın İslam'a geçip Nuriye ismini almıştır.⁷⁷ 1308/1890 yılında Radoviş şehrinden Yovan isminde bir şahıs oğluyla birlikte Müslüman olmuş, ama Ustrumca metropoliti çocuğu manastırda alıkoyarak babasına teslim etmek istememiştir. Daha sonra yapılan şikâyetle, çocuğun buluğa erişinceye kadar babasının yanında kalmasına ve buluğa erdikten sonra istediği dini seçebilme hürriyetine sahip olabileceğine dair karar verilmiştir.⁷⁸

1272/1855 yılında bazı Müslüman ahalinin gayrimüslim kızları kaçırıp onlarla evlendikleri şikâyetleri arşiv kayıtlarına yansımıştır. Hıristiyan kızları evlenme amacıyla da olsa kaçırılan ve onları din değiştirmeye zorlayan bu kişiler için mahkeme tarafından yakalama kararı çıkarılmış, bu kişiler yakalanarak cezalandırılmış ve kızlar ailelerine teslim edilmiştir.⁷⁹

Ustrumca'da bir kaç adli olayın dışında Hıristiyan tebaanın zorla İslamlaştırılması gibi bir politika güdülmemiş ve devlet tarafından Hıristiyan halk Müslüman olmaya zorlanmamış, herkes kendi dininde ve dinî yaşantısında hür bırakılmıştır.

⁷² BOA, BEO., Bab-ı Âli Evrak Odası, Dosya no: 1242, gömlek: 93130.

⁷³ BOA, BEO., Dosya no: 1244, Gömlek No: 93227.

⁷⁴ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1862, Gömlek no: 0029.

⁷⁵ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1876, Gömlek no: 0035.

⁷⁶ BOA, İ., İrade, MTZ (04)., Bulgaristan, Dosya no: 20, Gömlek no : 1309.

⁷⁷ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1307 (1890) , 10. defa s.162.

⁷⁸ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1782 Gömlek no: 105.

⁷⁹ BOA, HR., Hariciye Nezareti, MKT., Dosya no: 151, Gömlek no : 5.

Osmanlı Devleti kilise ve manastır inşaatları ve bunların yenilenmeleri gibi konularda Hıristiyan tebaanın talep ve isteklerini olumlu karşılamıştır. Konuyla ilgili birçok belgede yeni kiliselerin inşasına ve bunların onarılmasına izin verildiği açıkça görülmektedir. Bu konuda da birçok Makedon yazarın kilise yapımı ve tamiratına Osmanlı Devleti tarafından izin verilmediği şeklinde bazı iddialarda buldukları görülmektedir. Ancak Osmanlı arşiv kaynakları bu tür iddiaların yersiz olduğunu ispatlar niteliktedir. Arşiv kaynaklarından bazı örnekler verilmesi konunun daha iyi aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

1264/1848 yılında Ustrumca'ya bağlı Yeni Köy nahiyesinde bulunan Aya George Kilisesinin tamirine izin verilmiştir. Bu kilise ilk başta Rumlara ait iken daha sonra Bulgarlar tarafından kullanılmıştır.⁸⁰ 1290/1873 yılında Ustrumca'da bulunan Rum Kilisesi yanmış ve yanan bu kilisenin yeniden inşası için Osmanlı Devleti tarafından hem gerekli izin hem de maddi destekler verilmiştir. Belgede kilisenin inşası için verilen maddi destek hediye olarak zikredilmiştir.⁸¹ Aynı şekilde Boniça köyünde Aya Liyozi Manastırı'nın tamiri,⁸² Ustrumca'da Dabile köyünde Daye Tiryade isminde bir Rum kilisenin inşası⁸³ ve Murtino köyünde kilise olmadığından oraya yeni bir kilisenin yapılması için ruhsat verilmiştir.⁸⁴ Ayrıca kasabada Bulgarlara ait bir kilisenin yapılması için ruhsat verilmiştir. Kayıtlarda ismi Apostol Petre olarak geçen bu kilisenin yapımı için epeyce yazışma olmuştur.⁸⁵ Osmanlı Devleti'nin kilise yapımı ve tamiri konusunda Hıristiyan tebaanın isteklerini olumlu karşılamasıyla ilgili olarak dikkat çeken bir örnek de şudur ki Ustrumca'da 1306/1888 yılında yeni yapılan bir kilisenin açılış programı sırasında Hıristiyan ahali kilisenin yapımına izin ve destek veren Padişaha hep birlikte dua etmiştir.⁸⁶

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti, inanç ve ibadet hürriyeti konusunda adil ve müsamahakâr davranarak Hıristiyan halka dinî vecibelerini yerine getirmelerinde zorluk çıkarmamıştır. Onların yaşadığı sorunlar yukarıdaki anlatılan örneklerde de görüldüğü üzere kendi aralarında çıkan baskı sorunlarıdır. Bir taraftan Rusya'nın etkisiyle Bulgaristan üzerinden, diğer taraftan

⁸⁰ BOA, A.}, Sadaret, MKT., Mektubi Kalemî Evrakı, Dosya no: 154, Gömlek no: 123.

⁸¹ BOA, İ., İrade, MMS. Meclis-i Mahsus, Dosya no: 45, Gömlek no: 1927.

⁸² BOA, C., Cevdet, ADL., Adliye, Dosya no: 54, Gömlek no, 3238.

⁸³ BOA, İ. HR., Hariciye, Dosya no: 228, Gömlek no : 13340.

⁸⁴ BOA, İ. HR., Dosya no: 238, Gömlek no: 14145.

⁸⁵ BOA, İ. HR., Dosya no: 253, Gömlek no: 15039.

⁸⁶ BOA, DH. ŞFR., Şifre Kalemî, Dosya no: 147, Gömlek No:20.

Yunanistan ve İstanbul Başpiskoposluğu üzerinden Hıristiyan halka din ve eğitim konularında baskılar yapılmıştır.

C- Yahudiler

Ustrumca'daki milletlerden birinin Yahudiler olduğu, hatta onlara ait mahallenin varlığı bilinmektedir. Evliya Çelebi de Ustrumca'yı ziyaret ettiğinde bir tane Yahudi mahallesinden bahsetmiştir.

Yahudilerin en fazla anıldıkları yer nüfus defterleridir. Burada onların sayıları ve ibadethaneleri belirtilmiştir. 6905 numaralı nüfus defterinde yer alan bilgiye göre Ustrumca'da Yahudilere ait bir havra bulunmaktadır. Nüfuslarının toplamı ise 701 kişidir. Yahudilere ait 56 öğrencisi olan bir de İptidaî mektebi bulunmaktadır.⁸⁷

1318/1900 yılına ait bir belgede, Ustrumca İdare Meclisi'nde diğer din mensuplarının dinî liderleri yanında Yahudi dinî liderinin de görev aldığı görülmekte ve bu görevlerinin devam etmesine karar verildiği ifade edilmektedir.⁸⁸ Salnamelerde ise hahamla ilgili hiçbir bilgi aktarılmamıştır.

Yahudiler muhtemelen Ustrumca'yı I. Balkan Savaşı 1912-1913 yıllarında terk etmişlerdir. 1920 yılında ise sadece 3-4 kişi kaldıkları anlaşılmaktadır.⁸⁹ Ustrumca'da Yahudi halktan ihtida konusu hakkında yalnızca bir belgeye rastlanmıştır. Belgeye göre Yahudi bir kız, Müslüman bir eve giderek İslam'ı kabul etmiş ve Müslüman olmuştur.⁹⁰

D- Protestanlar

Ustrumca'da 19. yüzyılda yaşayan milletler arasında Protestanlar da yer almıştır. Protestan cemaati ilk defa bu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Protestanlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde diğer bölgelerde olduğu gibi Ustrumca'da da misyonerlik faaliyetleri yürütüyorlardı. Ustrumca'da diğer cemaatlere nazaran güçlü ve çabuk bir şekilde takipçi bulmuşlardır. Bugün bile Ustrumca, Makedonya'da Protestanlığın merkezi halindedir. Her ne kadar nüfus olarak az olsalar bile o dönemde

⁸⁷ BOA, NFS, Defter No: 6905, s.0007.

⁸⁸ BOA, DH, TMIK.S., Islahat, Dosya no: 32, Gömlek No:8.

⁸⁹ <http://arhiva.strumicadenes.mk/svet-spomen-za-nasite-sogragjani-strumickite-evrei/>. Erişim tarihi 26.06.2019

⁹⁰ BOA, TFR., Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği), I.SL., Selanik Evrakı, dosya no: 55, Gömlek No: 5525.

hızlı bir şekilde yayılmayı başaramışlardır. Yayılmasının ana nedenlerinden biri o dönemde halkın Rum metropolitliğinin yapmış olduğu baskılardan kurtulabilmektir. 1864 yılında 200 Velesli aile Rum metropolitliğinin zulmünden kurtulabilmek için Sofya'daki Protestan merkez kilisesine kendilerinin de bu kiliseye kabulü için mektup göndermişlerdir. 20 yıl kadar sonra 1886 yılında Murtina köyünün yakınlarında iki kişi öldürüldükten sonra Murtina ve Monospit köylerinden yaklaşık olarak 40 kişi tutuklanıp Selanik hapisanesinde 10-15 yıl kadar kalmışlardır. Hapiste kaldıkları bu yıllar zarfında onları İngiliz konsolosu ziyaret etmiş ve onlara her türlü yardımı sağlamıştır. Bu 40 kişinin tamamı hapis süresi bittiğinde memleketlerine Protestan olarak dönmüşlerdir.⁹¹

Protestanlığın hızlı bir şekilde yayılmasının sebepleri arasında onların halka okul, hastane, maddi yardım, kitap vs. gibi yardım etmeleri gelmektedir. Ayrıca Protestanlığın yayılmasına İstanbul'da Bulgar dilinde yayınlanan "Zornitsa" gazetesi de katkı sağlamıştır.

Ustrumca'ya ilk defa Protestan misyonerler 1886 yılında gelmişlerdir. Makedonya'daki Protestanlığın ana merkezi Manastır şehrindeki Amerikan Bord Derneği olmuştur. Ustrumca'ya gelen en meşhur Protestan misyonerleri Haskel, Dr. Haus ve belgelerde de ismi geçen Miss Elena Stoun'dur.⁹²

Miss Elena Stoun'un belgelerde ismi Bulgar eşkıyaları tarafından kaçırılmasıyla ilgili bir meselede geçmektedir. Daha sonra yardımcısı ile birlikte Ustrumca'da sağ salim kurtarılıp Radoviş'teki Protestan Kilisesine gönderilmişlerdir.⁹³

Protestanlar, Ustrumca'da mahalle olarak Papa Dimitri mahallesinde, köylerde ise Koleş, Murtina, Monospit ve kısmi olarak Velyus'ta en fazla takipçi bulmuşlardır.⁹⁴ İlk Pastörleri Bulgaristan Samakov'da eğitim gören Dimitar Atanasov'dir. Ustrumca'da ilk Protestan Kilisesi 1890 yılında açılmıştır. Daha sonra Koleş köyünde de bir Protestan Kilisesi açıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁵ İlk okul açma girişimleri 1306/1888 yılında başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır.⁹⁶ Hatta 1322/1904 yılında ruhsatsız açtıkları bir

⁹¹ Pandevski, Stoev, *a.ge*, s. 187.

⁹² Pandevski, Stoev, *a.ge*, s. 190.

⁹³ BOA, DH. ŞFR, Dosya no: 177, Gömlek No: 117, 125.

⁹⁴ BOA, NFS, Defter no: 6905, s.9.

⁹⁵ Pandevski, Stoev, *a.ge,s.191*

⁹⁶ BOA, MF., Maarif Nezareti, MKT, Dosya no: 419, Gömlek No: 1.

mektep⁹⁷ kapatılmıştır.⁹⁸ 6905 numaralı nüfus defterinde Ustrumca'da kasap sokağı yakınlarında 10 erkek ve 12 kız öğrencisi olan bir Protestan iptidaî mektebinin olduğu zikredilmiştir.⁹⁹ Mektep Papa Dimitri mahallesinde Manol Vene isimindeki bir kişinin evinde bulunmaktadır.¹⁰⁰

Her ne kadar zengin ve güçlü bir cemaat olsalar da Ustrumca halkı zaman zaman Protestanlara tepki de gösteriyorlardı. Şöyle ki Koleş köyünde Rum ve Bulgar cemaatinin tehditlerinden dolayı Protestan cemaatine ait olan halk kaymakamlığa bir dilekçe yazıp koruma talep etmişlerdir.¹⁰¹ Hatta aynı yıl içinde Koleş köyündeki Protestan kilisesi Rumlarca yakılmıştır.¹⁰²

III- EĞİTİM ÖĞRETİM-HAYATI

Osmanlı'da eğitim öğretim önemli bir husustur. İlme ilim adamlarına önem verilmiştir. Bu yüzden din adamlarının itibarları oldukça yüksektir. Devlet kurumlarında çalışanların birçoğu bu medreselerde yetişmekteydiler.¹⁰³ Eğitim-öğretimle ilgili ortaya çıkan ihtiyaçlar büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla karşılanmaktaydı.

XVIII. yüzyıla kadar eğitim öğretim medreseler üzerinden yürütülmekteydi. Müslüman tebaaya eğitimi medreselerdeki ulema verirdi. Gayrimüslimlerin de kendi din adamlarının belirledikleri yöntemlerle eğitim görme hakları vardı. Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde medreseler hızla yayılmış ve devletin ilmî yönden güçlenmesine yardımcı olmuştur.

XVIII. ve XIX. yüzyılda gelişen batıya karşı Osmanlı Devleti diğer konularda güç kaybettiği gibi eğitimde de zayıflık göstermiştir. Bunun üzerine yönetim batıyı yakalama ve gelişme için eğitimde de yeni arayışlar içinde girdi. Alternatif olarak fenni ilimlerin daha yoğun bir şekilde okutulduğu bir eğitim sistemi kuruldu.

Tanzimat fermanında eğitim sisteminin değişikliği de yer almıştır. Fermana göre Müslüman tebaanın yanı sıra gayrimüslimlere de eğitimde daha fazla hak tanınacak ve

⁹⁷ Ustrumca Arşivindeki araştırmamızda bu mektebin açılması için bir sürü belgenin var olduğunu gördük ama belgelerin numara ve yer bilgisi olmadığından tezimizde sunmadık.

⁹⁸ BOA, MF.MKT, Dosya no: 782, Gömlek No: 70.

⁹⁹ BOA, NFS, Defter no: 6905, s.7.

¹⁰⁰ BOA, BEO, Dosya no: 3841, Gömlek No: 288001.

¹⁰¹ BOA, TFR.İ.SL, Dosya no: 177, Gömlek No: 17629.

¹⁰² BOA, TFR. İ. KNS., Konsolosluk Evrakı, Dosya no: 10, Gömlek No: 937.

¹⁰³ İsmail Kara, *Turban and Fez Ulema as Opposition*, Late Ottoman Society, edt. Elisabeth Özdalga, New York 2005, s.163.

onlar kendi okullarını açma hususunda Müslümanlarla eşit imkânlarla sahip olacaklardır.¹⁰⁴

Anlatılanlardan Ustrumca'da Müslüman ve gayrimüslim halk kendi okullarında okuma imkânına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eğitim öğretimle ilgili bilgiler daha ziyade 19. yüzyılın ikinci yarısından sonrasına aittir. Daha önceki yıllara ait belgeler oldukça sınırlı olduğundan konunun açıklanması için yeterli değildir.

A- Kasaba Merkezinde Eğitim-Öğretim

Ustrumca'daki eğitim kurumları kazada bulunan Maarif Komisyonu'na, Kaza Maarif komisyonu da Selanik'te bulunan Vilayet Maarif Müdürlüğü'ne, Maarif Müdürlüğü de payitahttaki Maarif Nezareti'ne bağlıydı. Maarif komisyonu Selanik salnamelerinde ilk defa 1303/1886 yılında zikredilmiştir. Bu konudaki izinlerin alınması ve gerekli ihtiyaçların karşılanması Selanik Maarif Müdürlüğü vasıtasıyla yapılmaktaydı. Ustrumca merkezinde 19. yüzyılda eğitim öğretim, iptidaî mekteplerden medreselere kadar verilmekteydi. Eğitimini bu kurumlarda bitirdikten sonra isteyenler Selanik, İstanbul gibi büyük yerlere giderek tamamlayabiliyordu. Gayrimüslim halk için de eğitim öğretim kurumları mevcuttu. Onlar da daha yüksek bir eğitim almak istediklerinde Bulgaristan, Selanik gibi yerlere gitme imkânına sahiptiler.¹⁰⁵

Ustrumca merkezde eğitim kurumları zamana göre değişiklik göstermiştir. 1287/1870 yılı Selanik salnamesinde Ustrumca'da 5 medrese, 2 sıbyan mektebi, 2 Hıristiyan mektebi ve 1 Yahudi mektebinin olduğu bilgisi mevcuttur.¹⁰⁶ Her ne kadar 1291/1874–1294/1877 yılları arası salnamelerinde Rüştîye mektebi zikredilmese de belgelerden anlaşıldığına göre 1290/1873 yılında Ustrumca'da bir erkek Rüştîye mektebi açılmıştır.¹⁰⁷ Bu mektepten bahseden ilk salname ise 1299/1882 tarihlidir. H. 1292/1875 yılında ise Müslümanlar ve Gayrimüslimlere ait 1'er tane daha sıbyan mektebi açılmıştır.¹⁰⁸ 1303/1886 yılında iki tane daha Rüştîye mektebi açılmıştır. Açılan bu iki Rüştîye mektebi Rumlara ait olup biri kız Rüştîye diğeri ise erkek Rüştîye mektebidir.¹⁰⁹ 1312/1894 yılında medrese sayısı bire düşmüş, iptidaî mekteplerinin

¹⁰⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, (İstanbul) 1992, s. 77.

¹⁰⁵ BOA, D. Bâb-ı Defteri, CRD. Ceride Odası Defterleri, Defter no: 40426

¹⁰⁶ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870), 1. defa s.85.

¹⁰⁷ BOA, MF.MKT, Dosya no: 16, Gömlek No: 61.

¹⁰⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1292 (1875), 5. defa s.77.

¹⁰⁹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (1886), 9. defa s.183.

sayıları da Müslümanlar için üç kalırken gayrimüslim mektep sayısı beşe yükselmiştir. Bu yeni yapılan iptidaî mektebinin de yakın zamanda inşa edildiği bilgisi verilmiştir.¹¹⁰

Arşiv belgelerinde eğitim kurum sayıları sadece 6905 numaralı nüfus defterinde zikredilmiştir. Verilen bilgiye göre kasaba merkezinde 3 medrese, 6 rüştiye ve 8 iptidaî mektebi bulunmaktadır. Rüştiye mekteplerinden 1 tanesi Müslümanlara ait olan erkek rüştiye mektebi, 3 tanesi Rumlara ki bunlardan 2'si erkek ve 1 tanesi kız, 2 tanesi de Bulgar milletine ait olup 1'i kız, 1'i de erkek Rüştiye mektebidir. İptidaî mekteplerinde Müslümanlarda kız ve erkek ayrımı yapılabilirken gayrimüslimlerde öğrenciler karışık okudukları için böyle bir ayırım yapılamamaktadır. Müslümanlara ait 2 adet iptidaî mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerin 1'i erkek ve diğeri kız iptidaî mektebidir. Rumların 2, Bulgarların 2, Protestan¹¹¹ ve Yahudilerin de 1'er tane mektebe sahip oldukları anlaşılmaktadır.¹¹²

Kasaba merkezinde imkânların daha fazla olması nedeniyle okul sayısı daha fazladır. Merkezde okula giden öğrenci sayısı da köydekilere göre daha çoktur.

B- Köylerde Eğitim-Öğretim

Kasaba merkezinde olduğu gibi köylerde de eğitim öğretime önem verilmiştir. Müslüman nüfusa nasıl eğitim görmekte kolaylık sağlanmışsa gayrimüslim nüfusa da aynı şekilde zorluk çıkarılmamıştır. Köylerdeki okulların ne zaman açıldığı, hatta hangi köyde okul olup olmadığının tespiti bilgi yetersizliğinden dolayı zordur. Köylerde toplamda 38 okul mevcuttur. Bunlardan 4 tanesi Rum rüştiye mektebidir. İptidaîlerden 24'ü Müslümanlara, 9'u Rumlara, 12'si Bulgarlara ve 2 tanesi de Protestanlara aittir.¹¹³ Rakamlardan da anlaşıldığı üzere eğitim konusunda Rumlar hem kasabada hem de köylerde daha fazla okula sahiptirler.

C- Eğitim Kurumları

Ustrumca'da yukarıda da bahsedildiği gibi farklı seviyelerde eğitim kurumları mevcuttur. Bu kurumlarında bütün halkın, millet ve din gözetmeksizin herkesin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir derecede olduğu aşikârdır. Kurumları ayrı başlık

¹¹⁰ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (1894), 13. defa s.206.

¹¹¹ Protestanlar mektep açmaları için ilk başta ruhsat alamadıkları ama daha sonra bir türlü bu ruhsatı alıp mektep açmışlardır.

¹¹² BOA, NFS, Defter no: 6905, s.6.

¹¹³ BOA, NFS, defter no: 6905, s.3.

altında alıp onların işleyişleri, var olanların bilgileri, öğrenci sayıları ve orada görev yapmış olan öğretmenler hakkında şunları söyleyebiliriz.

1. İptidaî (Sıbyan) Mektepleri

İptidaî ya da daha önceki ismiyle “Mekteb-i Sıbyaniye” diye nitelendirilen okullar ilköğretim seviyesindeki okullardı. Sıbyan mektepleri Osmanlıların Selçuklulardan devir aldıkları bir eğitim kurumudur. Sıbyan mekteplerinde öğrencilere gereken temel eğitimler verilmekteydi. II. Mahmud 1824 yılında Ta’lim-i Sıbyan fermanını yayınlıncaya kadar çocuklara eğitim öğretim zorunlu değildi. Bu yayınlanan fermanın yaptırımını da uzun zaman sadece İstanbul’la sınırlı kalmıştır.¹¹⁴

19. yüzyılda ortaya çıkan yenilikler ve batının gelişimi eğitim sisteminde de sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde bu mekteplerde düzenlenmeye gidilmiştir. İhtiyaçlara cevap veremeyen sıbyan mektepleri yerini Usûl-i Cedide denilen eğitim sistemine bırakmış ve okullar artık sıbyan mektebi değil iptidaî mektep olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.¹¹⁵

Bu mektepler 4-6 yaş çocuklara temel eğitimi veren ve çoğu zaman mescit, cami yanında yapılan kurumlardı. Bu kurumlarda çocuklara temel eğitim dersleri olarak Alfabe, Yazı, Okuma, Kur’an-ı Kerim ve Hesap dersleri verilirdi.¹¹⁶ Bunların ihtiyaçları genelde kurulan vakıflar aracılığıyla ya da zenginler tarafından karşılanırdı. Köylerde ise bu kurumlarda cami imamı ders vermekteydi. Bu okullara başlayan öğrenciler için “Âmin Alayı” denilen bir program yapılırdı. Bu özel günde yeni elbiseler giydirilip törenler düzenlenir, misafirler davet edilir, fakir fukara çocuklarına da elbise dikilirdi.¹¹⁷

Gayrimüslim halk için de aynı şekilde bu mektepler mevcuttu. Hatta Ustrumca’da ve köylerinde iptidaî mektep sayısı Müslüman mektep sayısından daha fazlaydı.

Ustrumca kazası ve köylerinde toplam 57 adet iptidaî mektep bulunmaktadır. Bunların 8 tanesi kasaba merkezinde diğer 47 mektep ise köylerde dir. Kasabadaki

¹¹⁴ Sabahattin Arıbaş, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, s.712

¹¹⁵ Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 15, s. 37.

¹¹⁶ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri (2 Cilt Takım)*, 2. bs., M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, s. 18.

¹¹⁷ Gündüz Vassaf, *Annem Belkıs*, 9. bs., İstanbul: İletişim, 2009, ss. 49-52.

Müslümanlara ait olan iki iptidaî mektepten, erkeklere ait olanı Cami-i Atik mahallesinde, kız iptidaî mektebi de Kara Ali Cami-i şerifi mevkiinde bulunmaktaydı. Salnamelerde yer alan bilgilere göre 1310/1892 yılında Müslüman erkek iptidaî mektebinde Muallim-i evvel olarak Bekir Efendi, muallim-i sâni olarak Hafız Kamil Efendi, muallim-i sâlis olarak Mustafa Efendi ve muallim-i rabi‘ olarak da Çelebi Efendi görev yapmaktaydılar. Kız iptidaî mektebinde ise iki tane muallime bulunup, bunlardan muallime-i evvele Nimetullah Hanım, muallime-i sâni‘ ise Cevriye Hanım idi.¹¹⁸ 1312/1894 yılında sadece erkek iptidaî mektebinde görev yapan muallim Çelebi görevinden ayrıldıktan sonra yerine Hüseyin Efendi gelmiştir.¹¹⁹ 1313/1895 yılı salnamesinde kız iptidaî mektebine 3. Muallime olarak Ana isminde nakış muallimesi atanmıştır.¹²⁰ 1315/1897 yılında ise kız iptidaî mektebinde Nimetullah Hanım’ın yerine muallime-i evvele olarak Firdevs Hanım atanmış, ayrıca nakış muallimesi olan Ana Hanım okuldan ayrılmıştır.¹²¹ 1318/1900 yılı salnamesinde verilen bilgilere göre her iki mektepte de değişiklikler olmuştur. Erkek mektebinde 3. Muallimliğe Şuşıçalı Mustafa Efendi ve şube muallimliğine de Kanber Efendi atanmıştır. İlk defa bu salnamede öğrenci sayısı verilmiştir. Buna göre toplam erkek öğrenci sayısı 230 olarak kaydedilmiştir. Kız mektebinde ise muallimelerin hepsi değişmiş olup muallime-i evvelliğe Fatma Hanım, muallime-i sâniye Emine Hanım ve üçüncü muallimeliğe de Kadriye Hanım atanmıştır.¹²² Ayrıca belgelerde yer alan bilgilere göre bu iki mektep için 1319/1901 yılında Zenciye Zarafet Hanım tarafından ihtiyaçların karşılanması için belirli bir meblağ vakfedilmiştir.¹²³

Öğrenci sayıları hakkında ise fazla bir bilgi yoktur. Sadece 1318/1900 yılındaki salnamede erkek öğrenci sayısı ve 6905 numaralı nüfus defterinde hem erkek öğrenci sayısı hem kız öğrenci sayısı belirtilmiştir. Bu defterdeki verilere göre erkek öğrenci sayısı 247, kız öğrenci sayısı ise 166’dır.

Köylerde 24 tane iptidaî mektep bulunmaktadır. Fakat hangi köyde mektep olduğu hakkında tam bir bilgi yoktur. Büyük ihtimalle bu mektepler daha büyük

¹¹⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1310 (1892) , 11. defa s.94.

¹¹⁹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (1894) , 13. defa s.205.

¹²⁰ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (1895) , 14. defa s.205.

¹²¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1315 (1897) , 14. defa s.314.

¹²² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1318 (1900) , 15. defa s.179.

¹²³ BOA, MF.MKT, Dosya no: 652, Gömlek No: 32.

Müslüman köylerinde bulunmaktaydı. Bu 24 tane iptidaî mektebde 561 erkek öğrenci ve 232 kız öğrenci eğitim görmekteydi.¹²⁴

Gayrimüslim iptidaî mektepleri 4 grupta incelenmiştir: Rum, Bulgar, Protestan ve Yahudilere ait olan iptidaî mektepleri. Bu mektepler hakkında yazılı belge olarak elimizde pek fazla bir malumat yoktur.

Rumların Müslümanlarda olduğu gibi iki tane iptidaî mektebi vardır. Bunların ne zaman açıldığı ve hangi bölgelerde olduğu konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Köylerde Rumlara ait 9 tane iptidaî mektep bulunmaktaydı. Toplam bu 11 mektepte 307 erkek ve 275 kız öğrenci eğitim görmekteydi.¹²⁵

Bulgar (Makedon) milletine ait okullardan ise kasaba merkezinde 2 tane iptidaî mektep mevcuttur. Bu mektepler Kışla Sokağı mevkiinde bulunmaktaydı. Erkek iptidaîde 339 öğrenci var iken kız iptidaî mektebinde sadece 77 öğrenci kaydedilmiştir.¹²⁶ 20 yüzyılın başlarında Bulgar muallimler, Müslüman muallimlere maarif nezareti tarafından maaş verildiği gibi kendilerine de maaş verilmesini talep etmişlerdir.¹²⁷

Her ne kadar bu okullar Bulgar ismiyle zikredilse de bu okullar genel olarak Makedon halkı tarafından açılmıştır. Bunun delili de buraya gelen öğretmenlerin birçoğunun Makedonca dilinde eğitim verme isteklerinden ve bu konudaki mücadelelerinden bahseden bilgilerdir. Makedon dilinde eğitim verilmesi gerektiği konusundaki ilk kalkışma 1840 yılında yapılmıştır.¹²⁸ Köylerde ilk defa Makedonca dilinde eğitim veren okul Robova köyünde açılmıştır. Bu köyde öğretmen olarak İштиpli Arseni Kontsev (1860-1864) 4 yıl ders vermiştir. Bu okulla ilgili yatılı olduğu ve okulda Robova'dan ve etraf köylerin zengin çocuklarından 45 öğrencinin bulunduğu aktarılmıştır. 1866 yılında Yeniköy nahiyesinde, hemen onun ardından da Dabile, Vasilevo, Saçevo ve Vodoça köylerinde iptidaî mektepleri açılmıştır. 1870 yılına kadar Ustrumca'nın diğer köylerinde de okulların açıldığı tahmin edilmektedir.¹²⁹ Bizim

¹²⁴ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹²⁵ BOA, NFS, defter no: 6905.

¹²⁶ a.yer.

¹²⁷ BOA, MF. MKT, Dosya no: 1112, Gömlek No: 39.

¹²⁸ Pandevski Stoev, a.g.e, s. 165.

¹²⁹ Pandevski, Stoev, a.g.e. s. 170.

tespitlerimize göre köylerde toplam 12 mektep vardır. Bu 12 mektepte 339 erkek öğrenci ve 77 kız öğrenci eğitim görmekteydi.¹³⁰

Protestan milletine ait kasaba merkezinde 1 tane iptidaî mektebi mevcuttur. Her ne kadar sayıları az olsa da maddî güçleri olduğu için okul açmayı başarmışlardır. 1316/1898 yılına ait bir belgede mektep açılması için yazılan dilekçeye ret cevabı geldiği¹³¹ hatta daha sonraları mektebin ruhsatı olmadığı için kapatıldığı bilgileri yer almıştır.¹³² Lakin 6905 numaralı nüfus defterinde Kasaphane Sokağı mevkiinde bir Protestan mektebinin olduğu 12 erkek ve 10 kız öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilmiştir. Köylerde ise sadece 1 köyde okulları vardır. Burada 44 erkek ve 15 kız öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu okul büyük ihtimalle Murtino veya Monospit köyündedir.¹³³

Ustrumca'da uzun zamandan beri yaşayan Yahudi milletine ait de bir iptidaî okul mevcuttu. Bu okulun çarşı mevkiinde bulunduğu, 56 erkek ve 5 kız öğrenciye sahip olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır.¹³⁴

2. Rüştîyeler

Osmanlı Devleti'nde eğitimde yeni hareketlerin başladığı dönemde Sıbyan mekteplerinin eğitimde yetersiz kaldığı düşüncesiyle, 1838 yılında eğitimden sorumlu olan Meclis-i Vâlâ, yeni okulların açılmasına karar vermiştir. II. Mahmud'un bu yeni sistemin uygulanmasında büyük katkısı olmuştur. Saltanatının sonuna doğru eğitime yenilikler getirmek istemiş ve bu konuda ilgililerden layihalar istemiştir. Ona gelen öneriler arasında sıbyan mekteplerine sınıf-ı evvel ve bunun ileri derecesine sınıf-i sâni denilmesi vardır. Kendisi bu teklifleri beğenmemiş ve bunun yerine sınıf-i evvel olanlara iptidaîye ve rüşt yaşına gelinceye kadar eğitim göreceklein gidecekleri sınıf-ı sâni için de Rüştîye denilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁵

Selanik vilayetinde Rüştîye mektepleri daha önceden mevcut iken Ustumca'da ilk Müslüman Rüştîye Mektebi 1290/1873 yılında açılmıştır.¹³⁶ Mektep açıldıktan sonra

¹³⁰ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹³¹ BOA, MF. MKT, dosya no: 419 Gömlek No: 1.

¹³² BOA, MF. MKT, Dosya no: 782, Gömlek No: 70.

¹³³ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹³⁴ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹³⁵ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi, 1773-1923*, M.E.B., 1970, s. 43.

¹³⁶ BOA, MF. MKT, Dosya no: 471, Gömlek No: 30.

Selanik Maarif Müdürlüğü'nden buraya kitap gönderilmesi talep edilmiştir. Aynı yıl içerisinde ulaşan kitaplar ve ders malzemeleri şunlardır: 30 Emsile, 30 Binâ, 30 Medhale Fevâid, 30 Ta'lim-i Farisi, 30 Fevâid-i Farisi, 30 Hubbu-r Risâle, 30 Avâmil, 24 Jurnal varakası, 6 Hülâsa, 1 Numune, 1 Ders Cetveli, 1 Mekâtib-i Rüşdiyye Nizamnamesi ve İmtihan Cedveli.¹³⁷ Buraya ilk muallim olarak Köstendil Rüşdiyye mektebinden Mustafa Efendi atanmış, bu görevi 1293/1876 yılına kadar sürdürmüştür.¹³⁸ 1293/1876 yılında onun yerine Üsküp Rüşdiyye mektebi muallimi Mehmet Tevfik Efendi atanmış, ayrıca H.1296 yılında kendisine Rikka muallimliği görevi de verilmiştir.¹³⁹ 1299/1882 yılı salnamesinde bu mektepte muallim olarak Ömer Efendi,¹⁴⁰ muallim-i sâni olarak da Beytullah Efendi'nin görev yaptığı kayıtlıdır.¹⁴¹ Zikredilen yılda 60 öğrenci mevcuttur. 1310/1892 yıl salnamesinde yer alan bilgiye göre, Mahmud Bey adlı bir kişi Rik'a mua'llimi olarak atanmış,¹⁴² daha sonra onun yerine 1318/1900 yılında Ahmet Efendi tayin edilmiştir.¹⁴³ 1312/1894 yılında ise muallim-i evvel olarak Hasan Efendi atanmıştır.¹⁴⁴ 6905 numaralı nüfus defterinde okulun Sultan Selim mahallesinde bulunduğu, Ustrumca Rüşdiyye mektebinde 42 öğrencinin eğitim aldığı ifade edilmektedir.¹⁴⁵

1316/1898 yılında tercüme edilen bir belgede her ne kadar Ustrumca'da Müslüman Kız Rüşdiyye mektebinin var olduğu ifade edilse de öğretmenlerin isminden yola çıkarak bu mektebin iptidaî mekteple karıştırıldığı kanaatindeyiz.

Bu dönemde Rumlara ait iki Rüşdiyye mektebi vardır. Bu mekteplerin tam olarak ne zaman açıldığına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber bu mektebin, Müslüman rüşdiyye mektebinin açıldığı tarihlerde açılmış olabileceği tahmin edilmektedir. 1299/1882 yılı salnamesinde kasaba merkezindeki erkek rüştiyesinde 2 muallim ve 85 talebe, kız rüştiyesinde ise 1 muallime ve 30 talebe bulunmaktaydı.¹⁴⁶ 6905 numaralı nüfus defterinde ise biri kasaba merkezinde ve 3'ü de köyde olmak üzere 4 tane Rüşdiyye mektebinin bulunduğu ifade edilmekte ve kasaba merkezindekilerin Balık Pazarı

¹³⁷ BOA, MF. MKT, Dosya no: 16, Gömlek No: 78.

¹³⁸ a.yer. Gömlek No: 61.

¹³⁹ BOA, MF. MKT, Dosya no: 42, Gömlek No: 54. Dosya no:64, Gömlek No: 59.

¹⁴⁰ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1299 (1882) , 8. defa s.83.

¹⁴¹ BOA, MF. MKT, Dosya no: 75, Gömlek No: 83.

¹⁴² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1310 (1892) , 11. defa s.238.

¹⁴³ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1318 (1900) , 16. defa s.179.

¹⁴⁴ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (1894) , 13. defa s.205.

¹⁴⁵ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹⁴⁶ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (1886) , 9. defa s.183.

mevkiinde bulunduğu kaydedilmektedir. Kasabadaki Rüştüye mektebinde 295 erkek ve 178 kız talebe eğitim görmekteydi. Köyde bulunan 4 rüştüye mektebinin hangi köylerde olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Bu okullarda 111 erkek ve 81 kız talebe bulunmaktaydı.¹⁴⁷

Ustrumca ve köylerinde en yoğun halk olan Bulgar milletine ait sadece kasaba merkezinde iki adet rüştüye mektebi mevcuttu. Bulgar Rüştüyeleri Rum baskısına rağmen 1891/92 öğretim yılında açılmıştır.¹⁴⁸ Bulgar milletine ait olan Rüştüye mektepleri Kışla Sokağı mevkiinde bulunmaktaydı. Biri erkek biri kız olmak üzere, 28 erkek ve 17 kız talebeden oluşan mekteplerde Bulgarca (Makedonca) eğitim verilmektedir.¹⁴⁹ 20. yüzyılda başlarında bu mekteplerin yatılıya dönüştürülmesi istenilmişse de buna izin verilmemiştir.¹⁵⁰

Bu üç millete ait iptidaî ve rüştüye mekteplerinin isim, öğrenci sayısı ve nerede buldukları ile ilgili bilgileri daha iyi anlaşılabilmesi için tablo şeklinde sunmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Tablo 4: 6905 numaralı Nüfus defterinde yer alan bilgilere göre eğitim kurumları:

Mektepler	Buldukları Mahalle ve mevkileri	Erkek öğrenci listesi							Kız öğrenci listesi					
		Mektep sayısı	Toplam	Cemaat isimleri					Toplam	Esami-i cemaat				
				İslam	Rum	Bulgar	Protestan	Yahudi		İslam	Rum	Bulgar	Protestan	Yahudi
Rüştüye	Sultan selim mahallesi çarşı	1	42	42										
İptidaîye	Cami atik Mahallesi	1	247	247										
“.....”	Kara Ali Cami şerifi Mevkii	1							166	166				
İptidaîye	Köylerde İptidaî İslam	24	561	561					232	232				
Rüştüye g.m Rum	Balık pazarı mevkii	3	295		295				178		178			

¹⁴⁷ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹⁴⁸ Pandevski, Stoev, a.g.e, s.185.

¹⁴⁹ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹⁵⁰ BOA, MF. MKT, Dosya no: 249, Gömlek No: 52.

Rüştiye Kurada g.m Rum	Köylerde	4	111		111				81		81			
İptidaiye Rum	Köylerde	11	308		308				275		275			
Rüştiye Bulgar	Kışla Sokağı mevkii	2	28			28			17			17		
İptidaiye Bulgar	Kışla Sokağı mevkii	2	165			165			104			104		
Köylerde Bulgar İptidai	Köylerde	12	339			339			77			77		
İptidaiye Protestan	Kasaphane Sokağı	1	12			12			10				10	
Köylerde İptidai Protestan	Köylerde	2	44			44			15				15	
İptidai Yahudi	Çarşı mevkiinde	1	56					56	5					5
TOPLAM		65	2208	850	714	532	56	56	1160	398	532	198	25	5
Toplam öğrenci sayısı: 3.368														

3. Medreseler

Medreseler ilköğretim seviyesinin üstünde eğitim veren okullar olarak bilinir. medrese Arapça bir kelime olup kökeni okumaktan gelmektedir. Medrese kelimesinin anlamı ise ders verilen yer demektir.¹⁵¹ Medrese eğitimi İslam'ın kuruluş yıllarından itibaren var olan bir eğitim sistemidir. Her ne kadar Hazreti Peygamber s.a.s döneminde bu tür kurumlar bulunsa da ilk resmi medreseler Karahanlılar zamanında kurulmuştur. Türk- İslam çizgisine sahip olan Karahanlılar ilk medreseleri, Kaşgar, Buhara, Semerkant ve Taşkent gibi İslamî merkezlerde açmışlardır. En çok bilinen medreseler ise Selçuklular zamanında kurulmuştur. Selçuklu medreselerinden en meşhur olanı ise Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'dir.¹⁵² Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Selçuklu medreselerini kendine örnek alıp bu geleneği aynı şekilde devam ettirmiştir. İlk Osmanlı medresesi İznik'te inşa edilen Orhaniye Medresesi'dir. Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca birçok meşhur medrese kurmuş ve bu medreselerde talebeler yetiştirmiştir. 19. yüzyıla geldiğimizde ise sıbyan mekteplerinde olduğu gibi Medrese eğitiminde de değişiklikler olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasıyla birlikte Osmanlı Batı özentili bir eğitim sistemine giderken medrese eğitimi ikinci plana

¹⁵¹ Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s.1313.

¹⁵² Abdülkerim Özaydın, *Selçuklu Tarihi, Sultan Muhammet Tapar Devri*, TTK, Ankara, 1990, s.7

düşmüştür. Fenni eğitimi ön plana çıkararak kurumlar medrese eğitiminin yerini almaya başlamıştır

1287/1870 yılına ait Salnamede Ustrumca'da 5 medreseden bahsedilmektedir. Medreselerin isimleri ve öğrenci sayıları hakkında ise bir bilgi verilmemiştir. Bu bilgi 1299/1882 yılı salnamesine kadar devam ederken, 1303/1886 yılı salnamesinden 1310/1892 yılı salnamesine kadar medreselerden bahsedilmemiştir. Ancak 1311/1893 yılı salnamesinde medrese sayısı 1 tane olarak verilmiştir. Daha önce var olan diğer medreselere ne olduğuyla ilgili de net bir bilgi yoktur.¹⁵³ 1309/1891 yılına ait bir belgede Ustrumca'da bir medresenin olduğu, vakfiyla birlikte Sultan Murad Camii bitişiğinde bulunduğu ve 1306/1888 yılında Hacı Yahya Nuri Efendi isminde bir hocanın vakıf gelirlerini suiistimal ettiği ve bu yüzden de mezkûr hoca hakkında tahkikat yapıldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴ 6905 numaralı nüfus defterinde ise Ustrumca'daki medreselerin isimleri, buldukları mevkiler ve öğrenci sayıları hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir. Bu defterde ismi geçen 3 tane medrese vardır: 1. Hafız Şakir Efendi Medresesi: Hünkâr Cami-i Şerif yakınlarında bulunur ve 50 talebesi mevcuttur. 2. Müftü Hafız Timur Efendi Medresesi: Hünkâr Camii'ne bitişiktir ve 55 talebesi bulunmaktadır. 3. Nasuh Efendi Medresesi: Çarşı yakınlarında olup 28 talebeyle eğitim hizmetlerine devam etmektedir.¹⁵⁵ Bunun dışında 20. yüzyılın başında belgelerde bu medreselerde müderrislik yapmış olan bazı kimselerin isimleri vardır. Müderris Ahmed Saim Efendi, Müderris Ali Efendi, Müderris Hafız Şakir Efendi, Müderris Nasuh Efendi¹⁵⁶ ve Müderris Dağıstanî Hacı Mehmet Efendi bunlardandır.¹⁵⁷

D- Bulgar ve Rumların Ustrumca'daki Makedonların Eğitim Süreçlerine Etkisi

Makedonya toprakları yüzyıllardan beri farklı milletlerin egemenliği altında kalması birçok problemi beraberinde getirmiştir. Bunlardan en büyük problem ise halkın hangi milletten olduğu ve tarihinin kime ait olduğudur. Neredeyse Büyük İskender'den beri var olan "Makedonya sorunu" yakın tarihe kadar yaşanan olaylar

¹⁵³ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870), s.85, 1299 (1882), s.173, 1311 (1893), s.239.

¹⁵⁴ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1606, Gömlek No: 83.

¹⁵⁵ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹⁵⁶ BOA, TFR. I. ŞKT. Arzuhaller, Dosya no: 41, Gömlek No: 4009, Dosya no: 80, Gömlek No: 7901. Dosya no: 40, Gömlek No:3998, Dosya no: 10, Gömlek No: 971.

¹⁵⁷ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1447, Gömlek No: 23.

üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Bugün bile bu üç halk arasında en büyük tartışmalar tarihi olay ve kişiler üzerindedir. Biri diğerini kendi etnik yapısı içinde görmeye ve bu yönde bir politika yürütmeye çalışmıştır. Bu 3 millet arasında en mağdur olanlar ise Makedonlar olmuştur. Bulgarlar ve Rumlar, Makedonları kendi etnik bünyelerine dâhil etmeye çalışmışlardır. Bu çabalar Osmanlı arşivlerindeki nüfus sayımlarına da yansımıştır. Nitekim Osmanlı nüfus kayıtlarında Makedonlar ayrı bir etnik isimde anılmamış ya Bulgar veya Rum olarak kaydedilmiştir. Bulgarların ve Rumların Makedonlar üzerinde yaptığı asimilasyon politikası hem dinî hem de eğitim kurumları üzerinden de yürümüştür. Ustrumca'da müstakil Bulgar mektepleri ve müstakil Rum Mektepleri bulunurken Makedon mektebi adıyla açılan bir mektebe rastlanmamıştır. Aynı şekilde Bulgar kiliseleri ve Rum kiliseleri bulunurken Makedon kilisesi adıyla bir kilise bulunamamıştır. Bunun nedeni Rumların ve Bulgarların Makedonları kendi bünyeleri dâhilinde gösterme gayretlerinden kaynaklanmaktadır.

Ustrumca'da 19. yüzyılda Makedon halkın yaşamış olduğu en büyük problemler arasında din ve eğitim özgürlüğü sayılabilir. Bu yüzyılda din ve eğitim beraber yürüdüğü için ikisini birbirinden ayırmak epey zordur. Her ne kadar Osmanlı Devleti din ve eğitim özgürlüğü tanımış olsa da Rum ve arkasında Rusların olduğu Bulgarlar Makedon halkına bu iki konuda baskı uygulamışlardır.

Propagandanın en yoğun yaşandığı 1870 ile 1912 yılları arası sayılabilir. Her ne kadar Makedon halkı üzerine Bulgar propagandaları yapılmış olsa da Bulgarları kendilerine daha yakın gördükleri ve Rum kilisesinin zorbalıklarından kurtulabilmek için Makedon halkı Bulgar kilisesine ve okullarına sarılmıştır.

1870 yıllarında kurulan Bulgar kilisesi Makedon halkını ikiye bölmüştür. Halkın bir bölümü eğitimini ve dinî ayinlerini Rumca yapmaya devam etmek isterken diğer bir bölümü de Bulgarca dili üzerinden bunları yapmak istiyorlardı. Bulgar Kilisesi her ne kadar önceleri Makedon halkını kucaklamak istemişse de daha sonralarda onların da asıl hedefinin Makedon halkını Bulgarlaştırma çabası olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁸

Makedon halkı Rumların ve Bulgarların aralarında yaşadıkları propaganda kavgasının tam ortasında kalmıştır. Bu kavgada galip gelen taraf kilise veya okulda kendi dilinde eğitim verme hakkına sahip olmuştur. 1326/1908 yılına ait bir belgede Baldeste-i Zir köyündeki mektep konusunda Bulgarlar ve Rumlar aralarında tartışma

¹⁵⁸ Pandeovski, Stoev, a.g.e, s. 172.

yaşanmış, her iki taraf da mektebin kendi milletlerine ait olduğunu iddia etmiş, tartışma mektebin daha önce Rumlara ait olduğu gerekçesiyle tekrar Rumlara bırakılması yönünde verilen kararlar son bulmuştur.¹⁵⁹ Kiliselerde de aynı sorunların yaşandığına dinî hayat bölümünde değinilmişti.

1892 yıllarında Ustrumca'da açılan bir okul için hızlı bir şekilde 200 kadar öğrenci toplanmış ve eğitim vermeye devam etmiştir. Lakin Rum metropolitinin baskılarıyla kısa bir sürede bu okul kapatılmış ve öğretmen Kostentsev elleri bağlı bir şekilde İştup kasabasına götürülmüştür.¹⁶⁰ Fakat okulların bu şekilde kapatılması ve Rum metropolitliğinin baskılarından dolayı Makedon halkı hızlı bir şekilde Bulgar eksarhlığına geçiş yapmıştır. Öğretmen Kostentsev 2 yıl Ustrumca'da kalmasına rağmen büyük başarılar elde etmeyi başarmıştır. Onunla ilgili şikâyetler Selanik valiliğine kadar gitmiştir. Her ne kadar baskılar ve propagandalar devam etmiş olsa da Makedon halkı kendi eğitimini ve dinî ayinlerini istediği şekilde yapabilmeyi başarmıştır. Bu yıllarda diğer gayrimüslim milletler zayıflama yaşarken Bulgar (Makedon) milleti güçlenme ve nüfusça da çoğalma evresine girmiştir.

IV- USTRUMCA'DA YAŞAMIŞ ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

Ustrumca Osmanlı Devleti tarihi boyunca önemli şahsiyetlerin doğum, yetişme ve görev yeri olmuştur. Yetişen ve Osmanlı'ya ilmî ve siyasî katkıda bulunan kişilerin bazılarının isimleri sonraki dönemlerde de tanınırken, bazıları sadece yaşadıkları dönemlerde bilinir olmuştur.

Ustrumca yüzyıllar boyunca birçok büyük âlimi yetiştirmiş ve misafir etmiştir. Evliya Çelebi Ustrumca'ya gittiğinde burada ziyaret edilmesi ve saygı gösterilmesi gereken birkaç âlimden bahsetmiştir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu yerler ve kişiler için ayrı bir başlık açmış ve onların isimlerini zikretmiştir. Seyahatname'de Şeyh Vildan Efendi'den, yüzlerce cilt kitap yazmış ve Kuhistan kitabının hafızı olarak meşhur olan Kûhî Efendiden, İmam Aziz Efendi, Sofyalı Bali Efendi'nin halifesi Nuri Efendi gibi büyük zatları ve yatırıları saymıştır. Daha birçok büyük zat olduğunu ancak bunları saymakla yetindiğini de belirtmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ BOA, MF. MKT, Dosya no: 201, Gömlek No: 20100.

¹⁶⁰ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 180.

¹⁶¹ Karaman, a.g.e., s. 328-332.

Ustrumca'da yetişen ve önemli bir âlim olan aslen Ustrumcalı olmasına rağmen Sofyalı Bali Efendi olarak bilinen, Kanunî Sultan Süleyman dönemi Halvetîyye tarikatının Cemâliyye şubesine mensup, Fusûsu'l-Hikem'in şârihlerinden âlim Şeyh Bali Efendi (ö.1552),¹⁶² 16. yüzyılda yaşamış, İstanbul ve Sofya'da eğitim görmüştür. Mürşidi İstanbul'da medfun bulunan Halveti şeyhlerinden Kasım Çelebi'dir. Eğitimini tamamladıktan sonra Bulgaristan Sofya'da yaşamaya devam etmiş ve oradaki halkı irşat etmiştir.¹⁶³ Ustrumca'daki hayatıyla ilgili elimizde pek fazla bilgi yoktur. Yalnız Ustrumca'dan halifeleri olduğu ve orayı bazen ziyaret ettiği Evliya Çelebi Seyahatnamesinden anlaşılmaktadır.

Büyük bir tasavvuf âlimi, müfessir, şair, Ruhü'l- Beyan tefsirinin yazarı İsmail Hakkı Bursevi'nin, H. 1093-96 yılları arasında 3 yıl boyunca Ustrumca'da görev yaptığı tahmin edilmektedir.¹⁶⁴

Celvetî tarikatı şeyhlerinin âlimlerinden olan ve İsmail Hakkı Efendi'nin halifesi Hulûsî Efendi (Derunizade Muhammed Hulûsî) Ustrumcalıdır. Tahsilini bitirdikten sonra kendi memleketine dönen Hulûsî Efendi, burada fetva vermeye ve irşad etmeye devam etmiştir. Hulûsî Efendi'nin en meşhur eserleri Arapçadan Türkçeye tercüme ederek şerhettiği akaiden meşhur "Kasîde-i Emali" ile "Kasîde-i Nûniyye" adlı teliflerdir.¹⁶⁵

Araştırmamıza konu olan dönemde Melami tarikatının üçüncü devir piri olan bir çok eserin yazarı, Mısır doğumlu Muhammed Nûr'ul- Arâbî (Arap Hoca, Noktacı Hoca)¹⁶⁶ önemli bir yer teşkil etmektedir. Muhammed Nûr'ul- Arâbî 1228/1813 yılında Mısırın Garbiye vilâyetine bağlı Mahalletülkübrâ kasabasında doğmuştur. Babası aslen Kudüslüdür ama Mısır'a ne için gittiği belli değildir. Hz Ali vasıtasıyla soyu Hz. Peygambere dayandığı için kendisine Seyyit denilmiştir.¹⁶⁷ İlk ilim tahsilini daha 7 yaşındayken Câmî'ul- Ezher'de Şeyh Hasan'ül- Kuveysnî ismindeki hocadan almıştır. Daha sonra hocasının tavsiyesi üzerine Yanyalı Şeyh Ahmet'in yanında ilim tahsili görmüştür. Burada kaldığı 9 ay zarfında Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Buradan

¹⁶² Dzuneis Nureski, "Osmanlı kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 3, sy. 1 (2014), s. 94.

¹⁶³ Mustafa Kara, "Bâli Efendi, Sofyalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, c. 5, s. 20.

¹⁶⁴ Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 23, ss. 102-3.

¹⁶⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul, t.y, c.I, s.114.

¹⁶⁶ Üsküp'te Arap Hoca, Prizrende ise Noktat'ül Beyan okuttuğu için Noktacı Hoca olarak tanınmıştır.

¹⁶⁷ Nihat Azamat, "Muhammed Nûr'ul-Arâbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, c. 30, s. 560.

sonra haccını eda etmek için Mekke'ye gitmiştir. Hac görevini ifa etikten sonra tekrar Mısır'a dönmüştür. Hocası Hasan Efendi onda ilmin inkişaf ettiğini görmüş ve Anadolu'ya göndermiştir. Anadolu'da ilk önce Antalya'ya oradan Gelibolu'ya, Gelibolu'dan Selanik'e ve Selanik'ten Serez'e gelmiştir. Serez'de üç ay kaldıktan sonra asıl ömrünü geçireceği günümüzde Makedonya topraklarında bulunan şehirlere yolculuk yapmıştır. Burada Koçana medresesinde ve Üsküp medresesinde hocalık ifa etmiştir. İkinci defa hacdan döndükten sonra Üsküp'te Servili Paşa valilik yapmaktaydı. Servili Paşa Seyyit için bir medrese yaptırmak istese de kendisi Sinan Voyvoda camisinin tamir ettirilmesini arzu etmiştir. Burada tanıştığı büyüklerin daveti üzerine defalarca İstanbul'a gitmiş ve orada büyük âlimlerle tanışmıştır. Beşinci defa İstanbul'a gidip döndükten sonra 1291/1874 yılında Ustrumca Melamileri (neredeyse bütün halk Melami) onu kendi kasabalarına davet etmiştir. Muhammed Nur bu daveti kabul etmiş ve oğluyla birlikte Ustrumca'ya gittikten sonra oranın havasından ve halkından hoşlandıkları için 6 ay Üsküp'te ve 6 ay Ustrumca'da yaşamaya başlamışlardır. 1297/1880 ve 1302/1885 tarihinde müritleriyle beraber hacca gitmiştir. Yüzlerce talebeye hocalık yapıp ve birçok halife yetiştirdikten sonra 1305/1887 yılının Cemaziyelahir'in 29. gecesini Ustrumca'da vefat etmiştir.¹⁶⁸ Vefat ettikten sonra Peygamber Efendimiz gibi kendi evinde defnedilmiştir. Ölümünden birkaç yıl sonra ev yıkılıp yerine birinci kısmı kare, ikinci kısmı sekizgen olan ve kubbeye biten bir türbe yapılmıştır.¹⁶⁹ Daha sonra savaşlardan ve başka sebeplerden dolayı türbe yıkılmış ve yerine yeni binalar yapılmıştır. Günümüzde bile Muhammed Arabî'ye Ustrumca ve ahalisinde çok önem verilmektedir ve Melamilik en fazla intisap edilen tarikattır.

Muhammed Nûru'ul- Arâbî'nin öğrencilerinden Faik Muhammet (Mehmet) Bey Ustrumcalıdır. 1319/1901 yılında Selanik'te misafir olduğu sırada vefat etmiştir. "Tahkikat-ı Fâikıyye Alâ Akâid-i İslâmiyye", "Şerh-i Risâle-i Gavsıyye" gibi eserleri vardır.¹⁷⁰ Seyyit Muhammed Nuru'l Arabî'nin halifeleri olan Ustrumcalı Süleyman Bey ve Biraderi Abdulkadir Bey de büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.¹⁷¹

Belgelerden yola çıkarak o dönemde tanınmış olup isimleri günümüze ulaşmayan siyasî ve ilmi şahsiyetlerin bazılarını tespit etmek mümkündür. Mesela

¹⁶⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, 1. bs., İstanbul Devlet Matbası, 1931, ss. 231-40.

¹⁶⁹ Metin ŞENTÜRK, "Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Hazretleri", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nuru'ul-Arabî Sempozyumu*, Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016, s. 259.

¹⁷⁰ Tahir, a.g.e, s. 99.

¹⁷¹ Gölpınarlı, a.g.e" s. 313.

Tahsin Efendi Fransızca, Rumca ve Bulgarca'yı bilmekteymiş. Konya'da ziraat mektebinde müdürlük yapmış ve burada büyük gayretler göstermiştir. Daha sonra Ankara'da okul müdürlüğü yapmıştır. 1304/1886 Ustrumca doğumlu Mehmed Rifat Efendi Jandarma Onbaşı İsmail Ağa'nın oğludur. 1238/1822 Ustrumca doğumlu Yahya Nuri Efendi Ustrumca Müftüsü Konyevi Mehmed Efendi'nin oğludur.¹⁷²

¹⁷² BOA, DH. SAİD.d. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri , Dosya no: 184, Gömlek No : 228. Dosya no: 145, Gömlek No: 189, Dosya no: 173, Gömlek No: 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

USTRUMCA'DA FİZİKİ YAPI, KURUMLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE GÖÇLER

I- FİZİKİ YAPI

Ustrumca kazası yerleşim yeri olarak çok eskilere dayandığı için eski yapılar bulmak mümkündür. Evliya Çelebî Ustrumca'yı ziyaret ettiğinde şehrin fizikî görünümüyle de ilgili bilgiler vermiştir.

A- Evler ve Özellikleri

Evliya Çelebi Ustrumca'nın bakımlı, cennet bahçesi gibi büyük bir kasaba olduğunu ve evlerin altlı üstlü, kargir yapılı, kırmızı kiremitli katlı olduklarını söyler.¹⁷³ Sonraki dönemlerde de Müslüman evleri geleneksel Türk (Osmanlı) kültürüne uygun şekilde yapılmıştır. 2012 yılında Ustrumca'nın eski mahallelerinde yıkılan bir Türk evine yıkımından önce girdiğimde evin iki katlı olduğunu, alt katında 3 oda, üst katında da oturma ve misafir odasının olduğunu görmüştüm. Pencereleri tahtadan, kapıları beyaz ve kalındı. Duvarlarda dolap yeri için oyuklar ve misafir odasında kibleyi gösteren mihraba benzer bir yer vardı.

Gündüz Vassaf, 1900'lü yılların başında yaşamış olan annesi Belkıs'ın anılarını anlatırken evlerin şekline de değinmiştir. Evlerin iki tarafında yüksek duvarlar ve tokmaklı kapılar, duvarların arkasında da kocaman bahçeli evleri varmış. Belkıs Hanım dedesinin evini şu şekilde anlatıyor:

“Evde bir selamlık vardı. Bizim evimizin selamlıkla harem kısmını ayıran duvarda bir küçük kapı vardı ki buna “ komşu kapısı “ veyahut “ kapıcık “ denirdi”.

Bu kapıların o dönemde önemli bir rolü varmış. Özellikle kadınlar sokağa çıkmadan bu kapıların aracılığıyla bütün mahalleyi dolaşabiliyorlarmış. Diğer bir kullanımı ise evlere Bulgar veya Rumlar baskın yaptığında bu kapılardan rahatça evden kaçabiliyorlarmış. Şehrin en güzel evini ise pembe renkte olan Süleyman Paşa'nın evi

¹⁷³ Kahraman, a.g.e, s. 729.

olarak anlatmıştır. Diğer anlattığı bir ev ise Hacı Salman Efendi'nin evidir. Bu evi şöyle anlatmaktadır:

*“Evi sokaktan ayıran kocaman duvarlar ve duvarların arkasında da büyük bir bahçemiz vardı. Bu evin havlusunda çocuklar ve büyükler için ayrı olarak helâ bulunurdu. Evin alt katında yeri taş döşeli mutfak bulunmaktaydı. Asıl ev ise ikinci bahçede bulunmaktaydı, bu evin önü taşlarla döşeli, bahçenin sokak tarafı toprak evin önünde ise çiçekler vardı. Evin bir yaz köşesi ve bir de kış köşesi olduğunu ve bunların yerine göre İslami kurallara uygun şekilde kullanıldığını hatırlıyorum. Evlerin sokağa bakan tarafları kafeslerle kapalıydı.”*¹⁷⁴ Savaş ve başka sebeplerden dolayı bu evlerden günümüze ulaşan çok azdır.

B- Çarşı, Pazar, Dükkân ve Hanlar

Osmanlı'nın hemen her yerinde meşhur olan çarşı-pazar kültürü Ustrumca'da da vardır. Osmanlı'da çarşı-pazar denildiği zaman günümüzde olduğu gibi sadece sebze meyve satılan yerler anlaşılmalıdır. O dönemde bu yerler bugünün alışveriş merkezleri gibiydi ve içine dükkânları, hanları ve kervansarayları da almaktaydı. Evliya Çelebi Ustrumca'yı ziyaret ettiğinde bedesteni olmayan 500 dükkânlı Sultan çarşısından, 7 handan, 3 kervansaraydan ve büyük bir panayır olan Dolyan panayırından bahsetmektedir.¹⁷⁵

Dolyan panayırından çok etkilenmiş olmalıdır ki onu bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Panayırı şu şekilde tasvir etmiştir:

Ustrumca kazası sınırları içinde mesiregâh ormanlı ve yeşillik düz bir alanda, kale gibi 4 taraftan büyük kapılı, han gibi, altlı üstlü odaları olan kârgîr birçok binalardan oluşan, satranç desenleriyle süslenmiş, yollarının sağında ve solunda binden çok dükkânı olan, kiremitle örtülmüş mamur ve şen bir panayır yeridir ve vakıftır. Bu vakfin Kanun-i Sultan Süleyman'ın Vezir-i Azamı olan Rüstem Paşa tarafından kurulduğuna dair belgeler mevcuttur.¹⁷⁶ Kapılarının üstünde Pazar günlerinde hâkimler, kadılar ve askerlerin bu pazarı yönettikleri sarayları varmış. Ayrıca eminlerin pazardan topladıkları “sultân-i öşr” ü saklamak için emin odaları ve mahzenleri bulunmaktaymış. Kiraz zamanında kurulan panayır neredeyse bir savaş meydanı gibi dünyanın dört bir

¹⁷⁴ Gündüz Vassaf, *a.g.e.*, ss. 27-33.

¹⁷⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 730.

¹⁷⁶ BOA, A. {DVNSMHM.d. Bâb-ı Âsafi Mühimme Defterleri, dosya no: 80, Gömlek No: 830.

yanından gelen insanlarla dolarmış. Etraf köylerden ve kasabalardan olan insanlar da bu panayırda hem çalışır hem de ürünlerini satarlarmış. 40 gün kadar süren panayırda köle-cariye pazarının yanında alkollü içecekler de satılmış. Kara zenci köleler bölgede fazla bulunmadığı için çabuk alınıp satılırlarmış. Bunun dışında gösteriler güreşler ve daha birçok eğlence türü şeyler varmış. Evliya Çelebî panayırla ilgili ifadelerini şu şekilde sonuçlandırır:

*“Kısacası bu pazarda herkese ne takdir olundu ise onu kazanıp kimisi yollarda maldan ve baştan ayrılıp geri kalanlar bu kurban bayramı şenliğinden sonra herkes vatanlı vatanlarına gidip bu cemiyet yerinde tek bir kimse kalmayıp suyu çekilmiş değirmene döner "Aya bu meydanda hiç kimse var mıydı?" diye insan ibret alacaktır. Sanki hemen bu dünya bir rüya işliğidir. Hemen arif-i billâh olan geçici dünyanın halini bu mahalde de anlayıp dünya gösterişinden el çeker. Bir garip temaşa ve acayip cihan seyranıdır ki imaristanı da böyledir.”*¹⁷⁷ Panayır Bankso köyü yakınlarında yapılmaktadır.¹⁷⁸

981/1573 yılına ait bir belgede Ustrumca kadısına, burada ağustos ayında 10 günlük bir panayır kurulacağından bahsedilmektedir.¹⁷⁹ Sonraki dönemlerde panayır ve vakıf sekteye uğramış, ancak 1321/1903 yılında Bankso köyünde eskiden olduğu gibi bir panayırın teşkil edilmesine karar verilmiştir.¹⁸⁰

19. yüzyılda kaza köylerinde de çarşı pazarlar mevcut olup alım satım yapılmaktadır. Salname ve belgelerden tespit ettiğimiz dükkân, han, fırın mağaza gibi yerlerin var olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur.

Ustrumca’da pazar, Pazartesi günleri kurulmaktaydı. 1250/1834 yılında Yeniköy’de de aynı günde pazar açmak istediklerinde Ustrumca esnafı bu durumun buradaki pazara satışlarına zarar vereceği endişesiyle şikâyetinde bulunmuşlardır.¹⁸¹ Belgelerde pazarların isimleri konusunda doğrudan bir bilgi verilmemiştir ama bazı belgelerde mevki olarak adları verilmiştir. Tespit edilebilen Balık Pazarı, Yahudi mahallesinde bir çarşı ve Nasuh Efendi Medresesi’nin bulunduğu Çarşı.

¹⁷⁷ Kahraman, a.g.e, s.731.

¹⁷⁸ BOA, C. İKTS., İktisat, Dosya no: 11, Gömlek No: 504.

¹⁷⁹ BOA, A. {DVNSMHHM.d., Dosya no: 22, Gömlek No: 465.

¹⁸⁰ BOA, DH. MKT, Dosya no 815, Gömlek No: 1.

¹⁸¹ BOA, HAT, Hatt-ı Hümayun, Dosya no: 773, Gömlek No: 36247.

1287/1870 yılı salnamesinde Ustrumca'da 420 dükkân, 14 mağaza, 35 han mevcuttur.¹⁸² 1291/1874 yılında 15 fırın açıldığını, bir yıl sonra 1292/1875 yılında da 10 tane daha dükkân açıldığını görmekteyiz. 1311/1893 yılına kadar sayılarında pek değişiklik olmamıştır. 1311/1893 yılında dükkân sayısı 488 çıkmış ve ayrıca 31 kahvehane açılmıştır.¹⁸³ Diğer bir belgeye göre ise Ustrumca'da 1800'lü yılların sonlarında kasabada 4 han ve 870 dükkân bulunmaktadır. Köylerde ise kasabaya göre çok daha az dükkân vardır. Buna göre köylerde sadece 27 dükkân ve 28 han bulunmaktadır. Köylerdeki hanların birçoğu Yeniköy nahiyesinde dir.¹⁸⁴

1303/1886 yılı salnamesinde dükkâncıların meslekleri ve mesleğe göre sayıları da verilmiştir. Ustrumca merkez kasabada 15 ekmekçi, 21 balmumcu, 6 boyacı, 5 bakırcı, 4 pabuç dikici, 5 tenekeci, 5 Tüfenkçi, 6 Çömlekçi, 11 Hallac, 20 hasırcı, 9 terzi, 32 çilingir, 6 tezgâh yapıcı, 13 doğramacı, 3 Serrac, 4 saatçi, 2 şekerçi, 1 şemsiyecisi, 10 tuğlacı, 10 arabacı, 2 kalaycı, 5 kazancı, 3 kuyumcu, 15 kunduracı, 12 kirşiçi, 7 kürekeçi, 2 lüleci, 3 lağımçı, 7 mumcu, 3 nalıncı, 16 yorgancı, 1 yağlı boyacı ve 16 bıçakçı dükkânı bulunmaktadır.¹⁸⁵

II- DİNİ VE SOSYAL KURUMLAR

A- Vakıflar

“Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder.”¹⁸⁶ Miladi VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslam tarih ve medeniyetinde önemli bir yer teşkil eden vakıflar bir hayır müessesesi olarak bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarında son derece etkili olmuştur.¹⁸⁷

¹⁸² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870) , 1. defa s.85.

¹⁸³ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (1893) , 12. defa s.505.

¹⁸⁴ BOA, NFS, Defter no: 6905.

¹⁸⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (1886) , 9. defa s.185.

¹⁸⁶ Bahaeddin Yediyıldız, Hacı Mehmet Günay, “VAKIF”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012, c. 42, s. 475.

¹⁸⁷ Yediyıldız, Günay, “Vakıf”, s. 475, 477.

Osmanlılar döneminde şehirlerde din, sağlık, eğitim, sosyal ve kültürel müessese ve hizmetler vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁸

Osmanlı şehirlerinde pek çok kurum bulunmaktaydı. Kurumların hizmetlerinin büyük çoğunluğu da vakıflar aracılığıyla yürütülüyordu. İnsanlar arasındaki dayanışmanın ve yardımlaşmanın ve aynı zamanda şehirlerin de gelişmesinde vakıflar önemli bir rol oynamıştır.¹⁸⁹

Araştırmamıza konu olan Ustrumca kazasında da tarih boyunca birçok vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar arasında panayır vakfı, su vakıfları, para vakıfları ve buna benzer daha nice vakıf tesis edilmiştir. Kurulan bu vakıfların gelirleri farklı yerlerde kullanılmıştır. Ustrumca kazasına ait tespit edebildiğimiz vakıflar şunlardır:

Dolyan Panayırı vakfı: Daha önce de belirttiğimiz gibi Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu vakıftan bahsetmiştir. Vakıf Rüstem Paşa tarafından 15. Yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Hatta bir belgede vakıfla ilgili olarak, vefat eden Rüstem Paşa evkafından olduğu ve oradaki vergilerin tamamının vakfa ait olduğu ama bazı tacirlerin bu vergiyi vermek istemedikleri bilgileri geçmiştir.¹⁹⁰

1246/1830 yılında Ustrumca Bayram Çelebi mahallesinde gümrük kâtibi ve hanedan kayyımı olan Hacı Ahmed Arslan İbn Mehmed Ağa İbn Muslih, Kasabada bir Tütüncü dükkanı, çarşıda Şeyh Mehmet Efendi tekkesi ve vakfına ait bir bakkal dükkanı, Saray köyünde iki taraftan yenilenen tarlaları, 2 tarafı taş ve kerpiç duvarlarla çevrili bir bakkal dükkânı, bir otlak hane, alt katında bir oda, 1 kiler ve hayvan ahır, Vodofça köyünde dere üzerinde iki odalı bir değirmen ve 3.250 kuruş parasını vakfetmiştir. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre Hacı Ahmed Arslan'ın vakfettikleri arasında Bayram Çelebi mahallesindeki evinin kapısı önünde, aynı mahalledeki viran hamamında, Gazi Ali Konağı kapısında, Hacı Şemsettin Bey konağı kapısında, Vali zade mahallesinde, Beyhaki meydanında Kadı Kâhyası demekle meşhur Hasan ağa evinin bitişiğinde, Çay Pazarı mahallesinde, Yeni Çelebi mahallesinde, Zayim'in evini bitişiğinde, Kara Ali Çelebi evinin bitişiğinde olmak üzere toplam 11 adet çeşme de bulunmaktadır. Vakfiyedeki şartlara göre dükkânlardan ve diğer yerlerden gelecek olan gelirlerle ilk önce vakfa ait suyolları, çeşmeler, dükkânlar tamir edilecektir. Tamiri ve

¹⁸⁸ Hasan Telli, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 1.

¹⁸⁹ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 10, sy. 1 (2008), s. 158.

¹⁹⁰ BOA, A. DVNSMHH.d. dosya no: 85, Gömlek No: 439

temizliği yapacak olan kişinin içi iyi bilmesi gerekir. Yaptığı iş karşılığında kendisine yıllık 300 kuruş verilecektir.¹⁹¹ Bu vakfın uzun yıllar hizmet verdiği görülmektedir. Nitekim 1287/1870 yılına ait muhasebe defterinde bu vakfın muhasebesi görülmektedir. Muhasebe kaydından anlaşıldığı kadarıyla vakıf vakfiyedeki şartlara uygun olarak yönetilmiş, hatta dükkân sayısı arttırılmıştır.¹⁹²

1313/1895 yılında Hacı Hasan mahallesinde Filibe Pazarcı muhacirlerinden Hasan Tahsin Efendi de vakıf tesis eden hayırseverlerdendir. O Yeni iftlik mahallesinde tahmini 3 dönümlük arazide bağ ve harman, iki katlı bir ev, aynı şekilde yine iki katlı ama daha büyük olan 4 oda, 2 misafir odası, selamlık ve kütüphanesi bulunan bir ev vakfetmiştir. Ayrıca geri kalan diğer mülklerini de mübarek gün ve gecelerde kuran okumak şartıyla, bu okuyanlara ücret vermek üzere bırakmış. Bir kısmını da yaptırdığı cami için vakfetmiştir.¹⁹³

Ustrumca'da bulunan hamamlardan biri geliri Maarif Nezareti'ne ait vakıflardandır. 1315/1897 yılında tamir edilmesi için bir arzuhal verilmiş ve vakfın gelirlerinin erkek ve kız iptidaî mekteplerine ait olduğu ifade edilmiştir. Belgede yer alan tamir bilgilerine göre hamama bir kapılı iki pencerele 4 oda yapılması, mermer taşlarının kırıldığı yere yeni mermer taşların konulması, yağdanlıklara kandil konulması ve diğer eksikliklerin giderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴ çok kısa zamanda planlanan genişletme ve tamir çalışması ancak bir yıl sonra yapılabilmiştir. Bu tamirde en fazla masraf hamamdaki şadırvan için olmuştur.¹⁹⁵

Vakfiyesine ulaşılamayan ancak Muhasebe defterlerinde isimleri geçen birak vakıf daha vardır. Bunlar İsa Bey evladı Gazi Evrenos Bey Cami vakfi, Poroy ve Kukliş eşmeleri para vakfi, Gırdoşor suyu para vakfi, hamama akan Terakana suyu para vakfi (bu vakıf diğer vakıflara göre daha fazla dkkna ve buna bağlı olarak da daha fazla gelire sahip olan bir vakıftır), ullu Baba zaviyesi vakfi, şeyh Hasan Efendi derghı vakfi'dir. Bütün bu vakıfların gelirleri amaçlarına göre kullanılmış, bazılarının gelirlerinde azalma olurken bazılarında gelir fazlalığı oluşmuştur. Muhasebe defterinde Abdul Halib Beye ait bir para vakfi vardır. Vakfedilen paradan elde edilecek gelirin nerelere harcanacağını ayrıntılı olarak belirtmiştir. şartlar arasında Terakana suyu

¹⁹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (VGMA), Defter no: 632, Sayfa: 114, sıra: 46.

¹⁹² BOA, EV., Evkaf Defterleri, Defter no: 14222, s.31.

¹⁹³ VGMA, Defter no: 990, Sayfa: 94, sıra: 80.

¹⁹⁴ BOA, MF. MKT, Dosya no: 381: Gömlek No: 52.

¹⁹⁵ a.yer. Dosya no: 419, Gömlek No: 3.

suyolları tamiri, Kıpti Pınarı tamiri, Kible çeşmesi tamiri, Hamzalı Çeşmesi tamiri, Petriç Kaldırımının tamiri, Hamam Pınarı tamiri, Saatçi sokağı kaldırım tamiri, Mustafa Efendi Medresesi talebelerine yardım, Sultan Murad Cami-i şerifi şadırvanı tamiri, camide bir hatmi şerif okunması ve kadir gecesinde cemaate pilav dağıtılması gibi farklı alanlarda hizmetler vardır.¹⁹⁶

Osmanlı Devleti için bir vakıf devleti nitelendirmesi yapılmaktadır. Bu durum hiç şüphesiz Ustrumca için de geçerlidir. Tespit edebildiğimiz vakıfların dışında da pek çok vakfın olduğuna inanıyoruz. Bunun ayrı bir çalışmanın konusu olduğunu ifade ederek burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

B- Camiler

Osmanlı Devleti'nde camiler sosyal hayatın merkezinde yer almaktaydı. Bundan dolayı yeni bir yerleşim yeri kurulduğunda ilk önce oraya bir cami yapılır ve onun etrafına da mahalleler oluşturulurdu. Fethedilen yerlerde ise fetih sembolü olarak oradaki bir kilise camiye dönüştürülürdü.

Ustrumca'da ilk caminin hangi cami olduğu ve hangi yılda yapıldığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Cami sayıları ile ilgili ise farklı bilgiler mevcuttur. En erken cami ve mescit sayısını gösteren 936/1560 yılına ait bir icmal defterinde kasabada 1 cami ve 9 mescit olduğu kaydedilmiştir. 10 yıl sonraki icmal defterinde ise 3 cami ve 9 mescit mevcuttur.¹⁹⁷ Evliya Çelebî camilerin sayısını vermeyip, ziyaret edilecek yerler arasında Tekye Camii'nin ismini vermiştir.¹⁹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi "Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri" kitabının üçüncü cildinde 17 camiden bahsetmektedir. Yalnız Yeni Mahalle Camii'ni de kasabada olan camilerden saymıştır. Oysa Yeni Mahalle Ustrumca'nın köylerindedir.

İncelediğimiz belgelerde olmayan ancak Ayverdi'nin tespit ettiği camiler şunlardır: Bayram Çelebî Mescidi, Cami ve Tekye-i Ashab-ı Hayrat, Çelebi Mahallesi Camii, Derebeaşı Mahallesi Camii, Ferhad Camii, Kara Hata Mahallesi Camii, Koca Mustafa Paşa Camii (Koca Mustafa Paşa Fatih sadrazamlarından olup Üsküpteki Gazi

¹⁹⁶ BOA, EV, Defter no: 14222, s.33-56; 99-107.

¹⁹⁷ Kiel, "Ustrumca" - TDV İslâm Ansiklopedisi", s. 192.

¹⁹⁸ Kahraman, *a.g.e.*, s. 731.

Mustafa paşa ile aynı kişi değildir)¹⁹⁹ ve İmareti, Mustafa Ağa Camii, Yakup Ağa (Paşo Bey, Hüseyin Bey) Camii. Bir caminin de ismini okuyamadığını belirtmiştir.²⁰⁰

Salnamelerde geçen cami sayısı farklılık göstermektedir. 1287 yılı salnamesinde Ustrumca'da 14 caminin bulunduğu²⁰¹ kayıtlıdır. 1300/1883 yılların başına kadar bu sayı aynı devam ederken 1311 yılı Salnamesinde birden 6'ya düşmüştür. Bunun sebebi ile ilgili de herhangi bir belge ve bir bilgi mevcut değildir.

Bu yüzyıla ait isimleri tespit edilen ve kasaba merkezinde bulunan yedi adet cami mevcuttur. Bu camiler de şunlardır:

1- Orta Cami (Durak Efendi Cami)

Bu cami günümüzde kasaba merkezinde ayakta kalabilen 2 yapıdan biridir. 6905 numaralı nüfus defterinde de geçtiği gibi diğer ayakta kalan Telgrafhane (postane) hemen yanındadır. Ekrem Hakkı Ayverdi bu cami hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Şehirde nasıl ayakta kalabilmişse ayakta kalan ve kitabesi olan tek camidir. Kitabesinde camiyi yaptıranın ismi geçmemektedir. Ancak Hacı Ahmed Arslan Ağanın vakfiyesinden bu camiyi yaptıranın Durak Efendi olduğunu öğrenmekteyiz”.

Caminin yapılış malzemesini ve şeklini en ince detayına kadar anlatmıştır. İnşaat molozdan olduğu, saçakların iki sıra tuğla, 8 köşe kasnağa oturan tek kubbe, kurşundan tasarruf için üste çatı yapılırken kasnak yüksek yapılmış. Cami yanlarda 3 altlık, 3 üstlük, 2 ve 3.'cü sıra pencere, kible duvarında 2 altık ve üstlük, mihrap duvarında üç sırada ikişer pencere vardır. Cami yaklaşık olarak h.1015 (1606-607) yılında inşa edilmiştir.²⁰²

Caminin kitabesi kapının üstünde bulunmakta ve üzerinde şu ifadeler yer almaktadır:

- *Allahumme yâ mufettiha 'l-ebvâb- iftah lenâ hayrâl bâb*
- *Sahibu'l hayrât olan Kâtib Durak- hayr ile yâd olığan bi 'l-ittifâk*
- *sa'y edub bir cami' âbad eyledi- olmaya bâli mîz hakdan irak*
- *râh-ı aden ile yâ rab hayrını - rûz-i mahşerde sırât üzere bırak –*

¹⁹⁹ Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 85.

²⁰⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, ss. 240-42.

²⁰¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870) , 1. defa s.85.

²⁰² Ayverdi, *a.g.e.*, s. 241.

*Hak bu kim lâyük denilse târihi - cami'in evvelâ cennet seyid Durak.*²⁰³

Cami Ustrumca kasabasında hatta doğu Makedonya'da bu şekilde korunup günümüze ulaşabilen Osmanlılardan kalma tek ibadet eseridir. Yakın tarihe kadar ibadete açık olarak kullanılmaktaydı. 1984 yılında restore edilen cami, restorasyonundan kısa bir süre sonra ibadete kapatılıp müzeye çevrilmiştir. Müzeye çevrilmesinin ana sebeplerinden biri caminin altında bulunan çok eskiye ait Kilise kalıntılarıdır. Günümüzde caminin etrafı tellerle kapalı ve içine girilmesine izin verilmemektedir. Oradaki hazirenin mezar taşları yerlerinden sökülüp pencere boşluklarına konulmuştur. Ustrumca bölgesi Müzeler müdürü 2019 yılında bu caminin tekrar restore edileceğini ve camiyi İslami yapı olarak kültür müzesine ve iyi bir ses akustiği olduğu için konser ve toplantı gibi çok amaçlı bir yer yapacağını söylemiştir.²⁰⁴ Böyle önemli bir yapının özellikle cami gibi bir yerin konser gibi ibadet amacının dışında kullanılmasının amaçlanması, kapalı tutulması, bozulmaya ve yok olmaya bırakılması önlem alınması gereken üzücü bir hadisedir.

2- Sultan Murad (Ulu Cami, Camî-i Atik)

Bu cami bir selatin camisi olup Osmanlı Padişahlarından hangi Sultan Murad'a ait olduğu belli değildir. En eski cami olduğuna göre büyük ihtimalle camiye Murad Hüdavendigâr'ın ismi verilmiştir. İlk defa kayıtlarda 1519 yılında cami-i atik olarak geçmiştir.²⁰⁵ Belge ve salnamelerde en fazla ismi geçen camilerden biridir. Yer olarak da hükümet konağı yakınlarında olduğu kaydedilmiştir.²⁰⁶ Cami 1269/1853 yılında tamir edilmiştir.²⁰⁷ Camide görevli olan kişilerin maaşları genel olarak Radoviş mukatasından ve cizye gelirlerinden karşılanmıştır. Günlük yevmiyeleri ise 8-12 akçe arasındadır.²⁰⁸ Bu caminin hemen bitişiğinde bir medrese vardır.²⁰⁹

3- Sultan Selim Camî

Sultan Selim Camî Ustrumca'da bulunan selâtin camilerindedir. Ayverdi sadece ismini vermiştir. Bu cami ile ilgili arşivde olan belgelerden en erken tarihli olanı

²⁰³ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 242.

²⁰⁴ 1tv.mk/kultura/орта-цамија-во-струмица-ке-се-заштитув/. 06.07.2019.

²⁰⁵ Kiel, "Ustrumca - TDV İslâm Ansiklopedisi", s. 192.

²⁰⁶ BOA, NFS, 6905.

²⁰⁷ BOA, MVL, Dosya no: 136, Gömlek No: 103.

²⁰⁸ BOA, AE., Ali Emiri, SABH. I., Abdulhamid I, Dosya no: 349, Gömlek no: 24422, 24423.

²⁰⁹ BOA, DH, MKT, Dosya no: 1606, Gömlek No: 63.

1050/1640 yılına ait olan bir vakıf belgesidir.²¹⁰ Söz konusu belgede camiye tayin edilecek imamlar ve müezzinlerin atanması ile ilgili belgeler mevcuttur. Bu caminin ismi 6905 numaralı defterde geçmemektedir.

4- Hacı Hasan Camiî (Yeni Camî-i Şerif)

Bu cami Hacı Hasan mahallesinde bulunmaktadır. Vakfiyeden Hasan Tahsin Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Caminin ismi ve bulunduğu mahalle de buna işaret etmektedir. Cami ile ilgili pek fazla bilgi olmayıp 1278/1861 yılında bir imam tayin edilmiştir.²¹¹

5- Kara Ali Camiî

Cami Murad Halife mahallesinde bulunmaktadır.²¹² Kasabanın en eski camilerindendir. 1086/1675 yılında buraya bir imam tayin edilmiştir.²¹³

6- Bey Camiî

Bu Cami Kışla-i Hümayun yakınlarında bulunmaktadır.²¹⁴ Cami hakkında başka bir bilgi yoktur.

7- Hoca Kazım Bey Camiî

Cami ile ilgili sadece Firuz Bey mahallesinde bulunduğu ile ilgili bilgi mevcut olup başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ayverdi eserinde Bey Camiî ve Hoca Kazım Bey Camiî'ni zikretmemiştir. Zikredilen bütün bu camilerden günümüzde sadece Orta Cami mevcuttur. Şehir merkezinde olan bu cami de 20. yüzyılın sonlarında müzeye çevrilmiştir.

Ayverdi köylerde 26 cami tespit etmiştir. Her köyün camisinin ismi varsa ismini, ismi yoksa da köy ismiyle zikretmiştir. Bizim Ustrumca köylerinde tespit edebildiğimiz 28 adet cami vardır. Fakat bu camilerin büyük çoğunluğunun hangi köyde olduğu ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Ayverdi'nin tespit etmiş olduğu camiler şunlardır:

Yeni Mahalle Camiî (Ayverdi bu camiyi kasaba merkezinde zikretmiştir ancak burası kasabadan kilometrelerce uzak olan bir köydür). Bu camiden Evlad-ı Fatihan camisi olarak bahsetmiştir.

²¹⁰ BOA, MAD.d., Maliyeden Müdevver, Defter no: 14674.

²¹¹ BOA, C. EV., Evkaf, Dosya no: 398, Gömlek No: 20192.

²¹² BOA, NFS, Defter no: 6905.

²¹³ BOA, İ. EV, Dosya no: 14, Gömlek No: 1644.

²¹⁴ BOA, NFS, a.g.yer.

Angeliçe Köyü Camiî.

Bansko köyünde 2 cami mevcuttur, Durak Efendi Camiî ve Mehmed Çavuş mahallesinde bulunan Mesih Bey Camiî.

Birve (Boriova) Camiî Hacı Mustafa tarafından inşa edilmiştir.²¹⁵

Borisova köyünde iki cami mevcuttur: Borisova camiî (Eski Cami)²¹⁶ ve Kurt bin Hasan Camiî.

Bosilova köyünde Ali bin Ahmed Camiî.

Edre (Edernik) köy Camiî.

Ednâkök köyü Camiî.

Gırve (Gabrova) köyünde Ayşe Hatun Camiî.

Hamzalı köyünde Hacı Ömer Camiî.²¹⁷

İlviça köyünde cami. Kuklice (Kukliš) Camiî.

Ladefçe köyünde cami.

Makrova (Mokriyova) Musta Ağa Camiî.

Porisare (Podareş) köyünde Mahmud bin Hasan Camiî.

Prosenik köyünde mescitten çevrilen cami.

Sedviçe (Svidoviça) köyü Camiî.

Şuşiça köyü Camiî.

Tırnova köyü Camisi Ashab-ı hayrat tarafından inşa edilmiştir.²¹⁸

Velbos (Velyus) köyünde ? Beşe Bin Hüseyin Camiî.²¹⁹

Ayverdi köylerdeki camilerden özellikle Baniça'da bulunan Toygun Paşa Camiî hakkında daha geniş malumat aktarmıştır. Ustrumca'dan çıkışta yolun üstünde tonozlu bir caminin mevcut olduğunu belirten Ayverdi 1085/1674 perâkende cihat defterinden hareketle banisinin o tarihte vefat etmiş Mahmud Bey olduğunu belirtmiştir.

Caminin ölçüleri şu şekildedir:

“Câmi 7.35x8.75 iç, 9.54x10.35 dış ölçüsünde, üç duvarı 1.10, biri 1.50 kalınlıkta, üstü çapraz tonozla örtülüdür, sekiz aded altlık ve üstlük penceresi vardır; iki de dolabı bulunmaktadır. Duvarlar iki tuğla, bir kesme taş sırasıyla yapılmıştır. (867..

²¹⁵ BOA, HAT, Dosya no: 1652, Gömlek No: 27.

²¹⁶ BOA, HAT., Dosya no: 1594, Gömlek No: 44.

²¹⁷ BOA, a.g.yer, Dosya no: 1619, Gömlek No: 70. Bu caminin ismini bu belgeden hareketle tespit ettik. Ayverdi başvurduğu kaynakta cami isminin okunmadığını belirtmiştir.

²¹⁸ BOA, a.g.yer, Dosya no: 1596, Gömlek No:44.

²¹⁹ Ayverdi,a.g.e, s. 242.

868.R) *Yerden 1 metresi yalnız kesme taştır. Minâre çok yüksektir; dışarıdan sıvanmıştır; içi tuğladır. Şerefe üç sıra ıstaktilidir (869., 873.R.), Minâreye sağ pencerenin içinden çıkılmaktadır.*" ²²⁰ Kırık olduğundan dolayı caminin kitabesi okunamamıştır.

Günümüzde Osmanlı'dan kalma olarak bildiğimiz Dobraşin, Radova, İloviça gibi köylerde camiler mevcuttur. Bu camilerin kimin tarafından ya da hangi yıllarda yapıldıklarına dair hiçbir bilgi yoktur. Bu saydığımız camilere Ayverdi eserinde yer vermemiştir. Ustrumca'da neredeyse bütün camiler Müslümanların yoğun bir şekilde 1955 yılındaki göçe kadar kullanışlı bir halde idi. Günümüzde Osmanlılardan kalma olan Ednâkuk ve İloviça camileri ibadete açıktır. Diğerleri terk edilmiş veya müzeye dönüştürülmüştür.

C- Tekke (Zaviye)

İslam kültüründe cami, medrese ve tekkeler temel kurumlar olmuşlardır. Mescid-i Nebevi çatısı altında fonksiyonlarını icra etmiş, oradaki ilmî, ictimai işlevler zaman içerisinde bağımsız birer kurum haline gelmişlerdir. İlk tekkenin nerede kurulduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre Filistin'in Remle bölgesinde, bazılarının göre ise Basra'nın Abdan bölgesinde yapılmıştır. Tekkeler değişik zamanlara ve mekânlara göre farklı isimlerle anılmışlardır. Zaviye, Hangah, Dergâh v.s gibi isimler kullanılmıştır. Tekkeler genellikle şeyh ve müritler veya padişah ve yöneticiler tarafından yapılmıştır. Bizzat şeyh tarafından yönetilen tekkelerde yönetim esaslarını tasavvuf gelenekleri ve şeyhin tavrı belirlemiştir. Tasavvuf erbabı bir yer fethedilmeden önce oraya gidip tekkeler kurmuşlardır. Bu kurulan tekkeler vasıtasıyla bölgedeki insanların gönüllerini de fethetmekteymişler. Tekkeler ihtida olaylarında önemli bir yer teşkil etmişlerdir. Daha önce de tekkelerin açılışı devletin elinde olmuş, ama 1866 yılında Meclis-i Meşayih'e bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. 1341/1925 yılında 677 sayılı kanunla Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin kapanmasına karar verilmiştir.

Ustrumca'da Osmanlı Devleti hükümrânlığı boyunca mutlaka birçok tekke kurulmuş ve tarih içinde yok olup gitmiştir. Tasavvufta ün yapmış bazı âlimlerin burada

²²⁰ Ayverdi, a.g.e , s. 7.

yetişmesi ve buralı olması bize bunu apaçık olarak göstermektedir. Yüzyıllar boyunca var olan bu gelenek 19. yüzyılda da sürdürülmüştür.²²¹

Belgeler ve Ayverdi'nin vermiş olduğu bilgi doğrultusunda Ustrumca kasaba merkezinde ve köylerinde şu tekke ve tarikatlar mevcuttur: Ayverdi Ustrumca kaza ve köylerinde sadece 3 tane tekkeden bahsetmektedir. Bunlar da şunlardır: Koca Mustafa Pařa²²² camisi ile birlikte bir imareti ve zaviyesi de mevcuttur, Kara Mehmed Efendi zaviyesi, Bansko köyünde İsmail Baba zaviyesi.²²³

Belgelerde ve diğer kaynaklarda 8 tane tekkeden bahsedilmektedir. şehir merkezinde bulunanlar: (tekkelerin isimleri verilmemiş sadece şeylerinin, hangi tarikata ait oldukları ve nerede bulduklarına dair bilgi verilmiştir) Bayram Çelebi mahallesinde Melami tekkesi, şeyhi şerif Efendi (şerif Efendi, büyük ihtimalle Muhammed Nuru'l- Arabî'nin oğlu olan kişidir), Bey Çelebi mahallesinde Kadiri, tekkesi şeyhi Mahmud Efendi, Lale Zade mahallesinde Kadiri tekkesi, şeyhi Hasan Efendi, Bayram Çelebi mahallesinde Halveti tekkesi, şeyhi Bedreddin Efendi, Firuz Bey mahallesinde Kadiri tekkesi, şeyhi Lütfi Efendi, Hoca Hasan mahallesi Halidi tekkesi, şeyhi Hüseyin Efendi.²²⁴

Köylerde 2 tane tekke mevcut biri Bansko köyünde İsmail Baba tekkesi²²⁵ tarikatı okunmuyor, şeyhi Hüseyin Efendi Diğer tekkede Baniça köyünde Toygun Paşa (köylüler ve civar köylerdeki Müslümanlar İsmil Baba olarak anıyorlar), *TDV İslam Ansiklopedisi* 'nde şabanî tekke olarak anılmaktadır.²²⁶ Belgede ise Melami tarikatına ait bir tekke olarak gösterilmiştir.²²⁷

Bir de ek olarak Bansko köyünde bulunan Mesih Bey Türbesi vardır. Bu türbe Mesih Bey camisinin avlusunda bulunmaktadır. Türbe kapalı türbeler grubuna ait olup günümüze ulaşabilmiştir.²²⁸

Günümüzde Ustrumca'da Muhammed Nuru'l Arabînin etkisi altında kaldıklarından dolayı en yaygın olan tarikat Melami tarikatıdır. Ziyarete açık olan ve hala faaliyetleri devam eden tekkeler ve türbeler: Bansko'daki Mesih Bey Türbesi ve

²²¹ Mustafa Kara, "Tekke", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), 40: 369.

²²² Koca Mustafa Paşa, Fatih Sultan Mehmed sadrazamlarındandır.

²²³ Ayverdi, *a.g.e.*, ss.242-243.

²²⁴ BOA, NFS, defter no: 6905, s.7.

²²⁵ BOA, MVL., Meclis-i Vala, Dosya no: 152, Gömlek No: 59.

²²⁶ Kiel, "USTRUMCA - TDV İslâm Ansiklopedisi", s. 193.

²²⁷ BOA, NFS, Dosya no: 6905, s.7.

²²⁸ Kosta Balabanov, Antonie Nikoloski, Dimitar Kornakov, *Spomenici Na Kulturata Na Makedonija*, Misla, Üsküp, 1980, s. 118.

Baniça'daki Toygun Paşa camiiinin yanında bulunan Şabanî Türbe.²²⁹ Şehirdeki tekkeler yok olmuş ve yerlerine yeni binalar inşa edilmiştir.

D- Hamamlar

Osmanlılar da gittikleri her yerde hamam ve buna benzer yapılar inşa etmişlerdir. Bazı yerlerde su ısıtılarak yıkanma hizmeti sunulurken bazı yerlerde de doğal sıcak sulardan faydalanılmıştır.

Ustrumca kazası ve köylerinde hamamların sayısı ile ilgili net bir bilgi vermek zordur. Ama bugüne kadar Makedonya üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre bölgede en fazla hamam Ustrumca'da bulunmaktadır.

Ustrumca kasaba merkezinde iki hamam mevcuttur. Bunlar Seyyid İbrahim Çelebi hamamı ve Koca Mustafa Paşa hamamlarıdır. Bu hamamlara su Terakayanak üzerinden verilmektedir.²³⁰ 16. yüzyılda yapıldıkları tahmin edilmektedir. Bir tanesi bugünkü Belediye binasının, diğeri ise Hünkâr Camiî'nin hemen yanında yer almaktaydı.

Koca Mustafa Paşa Hamamı günümüzde Leninova Sokağı olarak adlandırılan sokakta bulunmaktaydı. 1983 yılında orada bulunan 1922 yılına ait binalar yıkılırken bu hamamın kalıntılarına rastlanmıştır. Hamam Sultan Bayezid (1481-1512) zamanında Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hamamın 6 bölümü, su deposu ve güney kapı girişi ortaya çıkartılabilmektedir. 145 metre kare büyüklüğündeki hamam 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyet göstermiştir. Maalesef 1983 yılında alınan kararlar bu hamamın kalıntıları yok edilip yerine yeni binalar yapılmıştır.²³¹

Seyyid İbrahim Çelebi Hamamı günümüzde Gyuro Gyakoviç mahallesi bir evin bahçesinde eskiden var olan Hünkâr caminin doğu tarafında bulunmaktadır. Hamam Seyyid İbrahim Çelebi'ye ait bir vakıftır. Bu hamama da su Terakaynak'tan gelmekteydi. Hamam günümüzde harabe bir haldedir.

Köylerde de hamamlar bulunmaktadır. Bunların başında Bansko köyündeki hamamlar gelmektedir. Ayrıca Baniça köyündeki Mehmed Ağa hamamı, Baldeste-i

²²⁹ Halk Bu Türbeyi İsmil Baba adıyla anmaktadır.

²³⁰ Jivko Velkovski, ed. Vasil Gorgiev-Likin, "Güney Doğu Makedonyada Hamamlar" *Ustrumca İle İlgili Tezler Kataloğu (Зборник на Трудови)*, Zavod Za Zastita Na Spomenicite Na Kulturata Muzej-Strumica, 2014, s.192.

²³¹ Velkovski, a.g.e, ss. 194-95.

Bala köyü hamamı ve Saray köyünde bulunan bir hamam da diğerleridir. Umuma mahsus olan hamamların hepsinde erkekler ve kadınlar için birer ayrı bölüm bulunmaktaydı.²³²

Bansko köyü termal suların olmasından dolayı diğer yerleşim yerlerine göre bu konuda daha avantajlı olmuştur. Hatta köyde Müslümanlara ve diğer milletlere ayrı hamamlar tahsis edilmiştir.²³³ Bansko'daki hamamlara sıcak su Vrelo ve Yaka denilen kaynaklardan temin edilmekteydi. 1313/1895 yılı salnamesinde Bansko köyündeki kaplıcaların romatizmaya iyi geldiği, Maarife ait oldukları ve özellikle bahar ve Ağustos aylarında çok kalabalık olduğu kaydedilmiştir. Burada dört hamam tespit edilmiştir. Bu hamamlar hakkında şu bilgileri verebiliriz.

Eski Hamam (Büyük Hamam): Hamamın banileri hakkında bir bilgi mevcut değildir. İsminden yola çıkarak hamamın buraya Türk halkının yerleşmesiyle birlikte yapıldığı tahmin edilmektedir. Roma kaplıcasının doğu tarafında bulunan hamamın yapı şeklinden hareketle umuma mahsus olduğu söylenebilir. Hamamın kullanım şekli yarım gün kadınlara ve yarım gün erkekler olmak üzere faaliyet göstermekteydi. Günümüzde kullanılmamakta ve harabe bir haldedir.

Küçük Hamam: XVII. veya XIX. yüzyılda yapıldığı tahmin ediliyor. Eski hamamın güney tarafında bulunmaktadır. 1996 yılında Roma hamamı restore edilirken bu hamamın büyük bir bölümü yok edilmiştir.

Salanha Hamamı: Küçük hamam gibi kimin tarafından ve ne zaman yapıldığına dair net bir bilgi yoktur. Roma kaplıcasının doğu tarafında yer almaktadır. Yapılış şeklinden hamamın aile hamamı olduğu tahmin edilmektedir.

Kirli Hamam: Hamam köyün batısında Mesih Bey türbesinin yanında yer almaktadır. Yerli halkın anlattıklarına göre hamamı 19. yüzyılda Mesih Bey aile hamamı olarak inşa ettirmiştir. Hamamın niye "Kirli" olarak adlandırıldığı hakkında net bir bilgi yoktur.²³⁴

Bansko köyündeki bu hamamların verilen bilgiler doğrultusunda da günümüze orijinal haliyle ulaşanı olmamıştır. Bunlardan bazıları kullanılsa da büyük bir değişime uğradıklarını söyleyebiliriz.

²³² Velkovski, a.g.e, s. 291.

²³³ BOA, A.DVNSMHH.d. Dosya no: 80, Gömlek No: 548.

²³⁴ Velkovski, a.g.e, ss. 197-99.

Baniça Köyünde Mehmed Ağa Hamamı: Baniça köyündeki Osmanlı eserleri kısmen de olsa günümüze ulaşabilmiştir. Köyde bulunan Mehmed Ağa hamamı da bu eserlerden biridir. Aile hamamı olan yapının 8. yüzyılda inşa ettirildiği tahmin edilmektedir.

Baldeste-i Bala köyünde bulunan hamam da aile hamamıdır. Ne zaman ve kimin tarafından yapıldığına dair net bir bilgi yoktur. Orada yaşayan Vasil Mitev isminde bir yerlinin söylediğine göre hamam 1950'lere kadar ayakta imiş. Bu yıllardan sonra yıkılan hamamın kalıntıları toprak altındadır.

Saray Köyü hamamının da ailevi bir hamam olduğu tahmin edilmekte ancak ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. 1945 yılına kadar ayakta kalan hamamdan günümüze sadece bir duvarı ulaşabilmiştir. Şekil itibariyle dikdörtgen bir yapıya sahiptir.²³⁵

Osmanlı kaynaklarında hamamlarla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Bu hamamlardan günümüze ulaşanı yukarıda da ifade edildiği gibi Bansko köyünde bulunan hamamlardır.

E- Kilise, Manastır ve Havralar

İslam'ın doğuşundan itibaren tarih boyunca gayrimüslimlere ibadet etme ve kendi ibadethanelerini açma hürriyeti verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de bu uygulama devam etmiştir. Özellikle Islahat fermanının çıkmasıyla yeni kilise ve manastırların inşasına izin verilmiştir. Bundan önceki dönemde ancak aslına uygun bir şekilde tamir yapılabilmekteydi.²³⁶

Çalışmamızda ele aldığımız dönem genel olarak Islahat Fermanı'ndan sonra olduğu için bu dönemde Ustrumca'da birçok yeni kilise ve manastırın yapıldığı tespit edilmiştir. Ustrumca'da gayrimüslimlerden 4 millete ait ibadet mekânlarından bahsetmek mümkündür: Bunlar Rumlar, Bulgarlar (Makedonlar), Protestanlar ve Yahudilerdir. Bunların 3 grubu Hıristiyan dinine ait insanlar olsa da yaşadıkları yerlerde kendi milletlerinin adıyla ibadet mekânlarını da isimlendirmişlerdir. Bunun da asıl nedeni bu dinlere mensup din adamlarının kilise ve manastırlar üzerinden halka propaganda yapıp yandaş toplamaktır. Bir taraftan güçlü olan Rum Patrikhanesi yandaş

²³⁵ Velkovski, a.g.e, ss. 197-99.

²³⁶ Aşkın Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (2014), c. 12, s. 35.

toplarken diğ er taraftan yeni kilise gücü olarak ortaya çıkan Bulgar Eksarhlığı da halk üzerinde propaganda yapmıştır. Diğ er yandan özellikle 19. yüzyılın sonlarında propagandasıyla ortaya çıkan Protestanlar verdikleri vaatler ve hizmetlerle halkın 3 parçaya bölünmesine neden olmuştur. Kazada 6905 numaralı belgeden hareketle 24 adet ibadet mekânı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Rumlara ait kilise ve manastırlar: Tam bir sayı söylemek mümkün olmasa da Rumların eskiden beri bu bölgede güçlü bir millet olduklarından dolayı birçok kilise ve manastıra sahip oldukları söylenebilir. Son dönemlerde Bulgar Kilisesinin güçlenmesiyle bazı kilise ve manastırlar el değıştirmiştir. 19. yüzyıl sonlarında Rumlara ait olan merkez kasabada 1, köylerde 4 kilise ve Velyus köyündeki eski manastır onlara aittir. Belgelerden yola çıkarak isimlerini tespit edebildiğimiz kilise ve manastırlar şunlardır: Velyus köyündeki Meryem Ana manastırı,²³⁷ Aya Konstanti kilisesi (kaza merkezinde),²³⁸ Vodofça Manastırı, Murtina Köyü kilisesi,²³⁹ Dabile köyünde Daye Tiryade Kilisesi,²⁴⁰ Boniça köyünde Aya Liyozi manastırı.²⁴¹ 1290/1873 yılında yanan Rum kilisesi için aynı yıl içerisinde tamirine izin verilmiştir.²⁴² Tespit edilebilen bu kilise ve manastırlar Rumların bölgeden gitmesiyle Bulgarların eline geçmiştir.

Bulgar milletine ait kilise ve manastırlar: Bulgarlar, Rumlara göre çok daha geç kilise eksarhlığı kurdukları halde sayıları daha fazla olduğundan dolayı kilise ve manastır sayıları da daha fazla olmuştur. 6905 numaralı nüfus defterinde yer alan bilgiye istinaden Ustrumca kaza merkezinde Bulgarlara ait bir kilise yok iken köylerde toplam 14 adet kilise bulunmaktadır.²⁴³ Bu kiliselerin birçoğu Islahat Fermanı'ndan sonra yapılmıştır. 1316 yılına kadar merkez kasabada Bulgar kilisesi yokmuş. Daha sonra Rumlar ve Bulgarlar arasında çıkan kilise sorunu neticesinde Bulgarlar ilk defa merkez kasabada bir kilise inşa etme hakkı kazanmışlardır.²⁴⁴ Kilise 10 yıl sonra Rum Kilisesine ait bir arsada Nakkaşçı Papa Yorgi mahallesinde yapılmıştır.²⁴⁵ Köylerdeki kiliseler hakkında sadece Yeniköy'de bulunan daha önce Rum kilisesi olan Aya Gorgi kilisesinin, Rumlar tarafından terk edildiğı ve 1264/1848 yılında Bulgarlar tarafından

²³⁷ BOA, TFR.I.M. Müteferrik Evrak, Dosya no: 4, Gömlek No: 367.

²³⁸ BOA, İ.MTZ.(04), Dosya no: 20, Gömlek No: 1309.

²³⁹ BOA, İ.HR, Dosya no: 238, Gömlek No: 14145.

²⁴⁰ a.yer, Dosya no: 228, Gömlek No: 13340.

²⁴¹ BOA, C. ADL. Adliye, Dosya no: 54, Gömlek No: 3238.

²⁴² BOA, İ. MMS, Dosya no: 45, Gömlek No: 1927.

²⁴³ BOA, NFS, Defter no: 6905, s.5.

²⁴⁴ BOA, BEO, Dosya no: 1244, Gömlek No: 93227.

²⁴⁵ BOA, BEO, Dosya no: 3680, Gömlek No: 275990.

tamir edildiği bilgisi mevcuttur.²⁴⁶ Yeniköy’de tamir edilen Aya Gorgi Kilisesi’nin şekli de belirtilmiştir. Verilen bilgilere göre kilisenin 25 metre uzunluğu ve 16 metre genişliği, 12 metre de yüksekliği bulunmaktadır. 3 kapılı ve 15 penceresi vardır.

Protestan Kiliseleri: Protestan cemaati Ustrumca’ya 19. yüzyılın sonlarında gelmesine rağmen çok hızlı bir şekilde kendilerine yandaş toplamayı başarmıştır. Bununla da kalmayıp burada kilise ve mektep inşa etmişlerdir. İlk kiliselerini 1890 yılında Ustrumca merkez kazada inşa ettikten birkaç yıl sonra Murtina ve Koleş köylerinde de kilise inşa etmişlerdir.²⁴⁷ Koleşte inşa edilen kilise 1326/1908 yılında Ortodokslar tarafından yakılmış ve bununla ilgili 11 kişi hapse atılmıştır.²⁴⁸

Yahudi Sinagogu (Havra): Ustrumca’daki Yahudilerle ilgili bilgiler oldukça azdır. 6905 numaralı nüfus defterinde geçen bilgiye göre Ustrumca’da Yahudi mahallesinde bir sinagog bulunduğu bilgisi yer almaktadır.²⁴⁹

Ustrumca’da 19. yüzyıl boyunca birçok yeni kilise inşa edilmiş, bazı kiliselerin de tamiri yapılmıştır. Bulgarların kaza merkezinde yeni inşa etmeleri için izin verilen kilise ve Protestanların da Murtina ve Koleş köylerinde inşa etmiş oldukları kiliseler bu duruma örnektir.²⁵⁰

III- TOPLUMSAL VE SİYASÎ HAREKETLER

A- İsyânlar

Osmanlı Devleti’nin modernleşme döneminde temel sorunlarından birisi çeşitli etkilerin sonucunda ortaya çıkan millet sisteminin çözülmesi ve bundan dolayı artan siyasî biçimlenme ve milliyetçilik hareketleri olmuştur. 19. yüzyıl ortalarından itibaren farklı unsurların ulus-devlet olma çabası içinde oldukları görülmektedir. Balkanlarda etkili olan Rus (Slav) milliyetçiliği 18. yüzyılın sonlarına kadar gider. 1768-74 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Osmanlı’da bulunan Ortodoks özellikle Slavların koruyuculuk hakkını elde etmiştir. Bu durum Tanzimat sonrasında iyice etkili olmaya başlamıştır.²⁵¹

²⁴⁶ BOA, A.}MKT, Dosya no: 154, Gömlek No: 23.

²⁴⁷ Pandevski, Stoev, a.g.e, s. 190.

²⁴⁸ BOA, TFR.I.KNS. Konsolosluk Evrakı, Dosya no: 41, Gömlek No: 4047.

²⁴⁹ BOA, NFS, Defter no: 6905.

²⁵⁰ BOA, BEO, Dosya no: 1244, Gömlek No: 93227, TFR. I. KNS., Dosya No: 41, Gömlek No: 4047.

²⁵¹ Fahri Yetim, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), c. 25, s. 285,290.

Bulgaristan'ın da Berlin anlaşmasıyla bir prenslik olmasından sonra Balkanlarda milliyetçilik daha da artmıştır.

Konunun çok geniş olmasından dolayı burada tarihi seyryinden ziyade bu isyanlarda yer alan Ustrumca halkı ele alınacaktır.

Bulgar sınırına yakın olmasından dolayı Ustrumca'nın bu tür isyanlardan etkilenmesi çok kolay olmuştur. İsyancılar Osmanlı Devleti'ne zarar vermişler, özellikle halka büyük sorunlar yaşatmışlardır. Köyleri talan eden komitalar burada halka eziyet etme, hırsızlık, tecavüz, kamu malına zarar verme gibi olaylar gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan Rum milletinden neredeyse hiçbir kişi bölgede ortaya çıkan isyanlara katılmamıştır.

Belgelere yer alan bilgilere göre Ustrumca halkı bu isyanlara daha ziyade 1300/1883 yıllarından sonra katılmaya başlamıştır. Daha önce de katılanlar olsa da sayıları bu yıllardan sonra daha fazla olmuştur. 1300/1883 yılında isyana karışanlar için bir hapishane inşa edilmiştir.²⁵² 1304/1886 yılında Ustrumca'da çıkan ayaklanmadan sonra Makedonya'da bir ihtilal hazırlığı yapıldığı haberini alan Osmanlı Devleti Ustrumca- Bulgar sınırına asker sevk etmiştir.²⁵³ Halkın isyanlara katılmasında öğretmenler ve metropolitler önemli rol oynamışlardır. Papa Yofçe mahallesinde ikamet eden Bulgar metropoliti Kerasim, Bulgar (Makedon) halkının isyana karışmasına vesile olurken kendisi de komitecilerin başında yer almıştır.²⁵⁴ Aynı şekilde metropolit vekili olan Dimitri Zohranov da halk arasına nifak soktuğu için Ustrumca'dan sürülmüştür.²⁵⁵ Belgelerde bu isyanları çıkaran gruba "Makedonya Fesat Cemiyeti" denilmiştir. H. 1313/1895 yılında bu cemiyet gizli yollarla köylere ve kasaba merkezine silah ve yanıcı madde sokmuş, bunun sonucunda bir tahkikat yapılmıştır.²⁵⁶

Ustrumca'da isyancılar arasından ismi en çok duyulan Aleks isimindeki bir komitacıdır. Pek çok kere arkadaşlarıyla birlikte köylere baskın yapmış, telgraf tellerini koparmış ve daha nice zararlar vermiştir. Bu isyanlar sadece askere karşı savaşmakla kalmayıp, bu esnada sivil zayıat da verilmiştir. Bu hareketlerden Doyran kazasının Gırbaş köyünde 28 kişiyi öldüren eşkıyanın içinde Ustrumca'nın Mokrına ve

²⁵² BOA, ŞD., Şura-yı Devlet, Dosya no: 2010, Gömlek No: 69.

²⁵³ BOA, A.}MTZ.(04), Dosya no: 21, Gömlek No: 40.

²⁵⁴ BOA, A.}MTZ.(04), Dosya no: 74, Gömlek No: 55.

²⁵⁵ BOA, DH.MKT, Dosya no: 2008, Gömlek No: 1041.

²⁵⁶ BOA, DH. ŞFR, Dosya no: 219, Gömlek No: 109

Mokriyova köylerinden kişiler de bulunmaktaydı.²⁵⁷ Ustrumca'da komitalara en büyük desteği veren kişi Svidoviça köyünden Lazar'dır. Bu kişi 1314/1895 yılında yazmış olduğu mektupla bu bölgede isyan hareketiyle ilgili neler yapıldığı konusunda bilgi vermiştir. Mektup Bulgaristan'da bulunan komitalara götürülürken ele geçirilmiştir.²⁵⁸

Bu yıllarda başlayan isyan hareketleri 20. yüzyılın başında daha da büyüyerek güç kazanmıştır. Bu hareketin içinde sonraki dönemlerde de Ustrumca halkı yer almıştır.

B- Göçler

Bir yerden başka bir yere göç etmek insanın doğasında var olan bir şeydir. İnsan inancı için, daha iyi bir hayat için, kötü bir şeyden kaçmak için vb. sebeplerle tarih boyunca göç etmiştir. Hatta bazı halklar bu göçlerinden dolayı isim bile almışlardır.

Ustrumca'da göç konusu incelendiğinde göçlerin daha fazla iç göç yani kaza içinde yaşanan göçler olduğu görülebilir. Bununla ilgili incelenen belgelerde genelde göçlerin bir köyden başka bir köye, ya da köylerden kasaba merkezine yapıldığı görülmüştür. Bu göçler genellikle bir iş dolayısıyla ya da kocası vefat etmiş kadın ve çocukların göç edişi ile ilgilidir. İstatistiksel olarak bu sayının ne kadar olduğu söylemek zordur. Yalnız incelenen belgelerden görülen o ki genelde göçler toprağı daha verimli olan köylere veya kasaba merkezine olmuştur.²⁵⁹

Bunun dışında 19. yüzyılda sayıları çok olmasa da Ustrumca'ya toplu şekilde göçler de olmuştur. Bunlardan belgelere yansıyan iki grup muhacir vardır. İlk grup H. 1302/1885 yılında Yeni Pazardan 32 hanelik bir grup gelmiş, Sekirnik köyü civarına yerleşmişlerdir. Onların yaşayacakları bu bölgeye Hamidiye ismi verilmiştir.²⁶⁰ İkinci grup ise Kosova vilayeti, Yeni Pazar'dan 1313/1894 yılında gelen Bosna muhacirleridir. Bu muhacirlerin sayısı yaklaşık olarak 150 kişidir. Belediye meclisinin aldığı kararla Bosna muhacirleri Yezgaç yaylasına 34 hane olarak yerleştirilmişlerdir. Burada inşa edilecek evler için yaklaşık olarak 2000 lira harcanmıştır. İlk yerleştikleri zamanlarda bu muhacirlerden asker alımı ve vergi alımı yapılmazken daha sonraki dönemlerde

²⁵⁷ BOA, DH. ŞFR., Dosya no: 250, Gömlek No: 43.

²⁵⁸ BOA, Y., Yıldız, Y.A.HUS., Hususi Maruzat, Dosya no: 355, Gömlek No: 80.

²⁵⁹ BOA, D. CRD.d., Defter No: 404

²⁶⁰ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1357, 1363, Gömlek No: 136, 111,

gönderilen bir arzuhalle alınmaya başlanmıştır.²⁶¹ Yezgaç yaylası Ustrumca kazası sınırları içinde merkeze 10 saatlik bir mesafede bulunduğu için bu yer çok sık eşkıya tecavüzüne uğramıştır. Bundan dolayı muhacirler yaylanın daha yakın olduğu bir dilekçe ile Osmaniye kazasına bağlanmasını istemişlerdir.²⁶²

²⁶¹ BOA, DH. MKT, Dosya no: 363, 364, Gömlek No:13, 72.

²⁶² BOA, İ.DH, Dosya no: 1355, Gömlek No: 54.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

USTURUMCA'DA İKTİSADÎ HAYAT

I- TİCARET VE MESLEKİ GRUPLAR

Osmanlı Devleti'nde ticaret eskiden beri var olmuştur. Halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla hayatını idame ettiriyordu. Osmanlı'daki ticaretin asıl amacı üreticiyi koruyarak tüketiciyi memnun etmektir. Devletin büyük ve nüfusun yeterli sayıda olması Osmanlı'yı dış ticarete sevk etmemiştir. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dış ticarete açıldığını görmekteyiz. Devlet, yabancı tüccarlara Osmanlı topraklarında daha özgür bir biçimde ticaret yapabilme imkânını sunmuştur. 19. yüzyıl bütün alanlarda oluşu gibi bu alanda da değişiklikler getirmiştir. Osmanlı Devleti hızlı bir şekilde sanayileşmede adım atan Avrupa'ya yetişmeye çalışmış ama bunun sonucu olarak 1881 yılında dış ülkelere Duyun-i Umumiye adı altında bir borçlanmaya girmiştir.²⁶³ 19. yüzyılda ticareti daha iyi takip edebilmek ve bu alanda oluşacak sorunlara eğilmek için bu sektör temsilcileri ile Küçük Sait Paşa önderliğinde 1879 'da Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odaları kuruldu.²⁶⁴ Ustrumca Kazası'nda ise bu kurum ancak 1311/1893 yılında açılmıştır.²⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin ticaret merkezlerinden biri olan Ustrumca Kazası'nın da bağlı olduğu Selanik Vilayeti'nde farklı bir durum söz konusu değildi. Selanik 19. yüzyılda Rumeli topraklarında ticarî ve siyasî açıdan birinci derece önemli olan bir vilayetti.²⁶⁶ Selanik'in denize kıyısının ve limanının olması, vilayete bağlı kazalar açısından da verimli olmuştur. Üretilen ve dışarıya ihraç edilmesi gereken ürünlerin birçoğu Selanik yoluyla dışarıya çıkartılmaktaydı. Ustrumca Kazası'nda üretilen mallar özellikle tren yolu yapıldıktan sonra 40 kilometre uzaklıkta olan Hudova istasyonundan yüklenip Selanik'e gönderilirdi. Dolyan panayırı zamanında buraya ticarî yönden büyük katkı sağlamıştır. 19. yüzyılda Ustrumca merkez kazada Pazartesi ve daha sonraları Cumartesi de olmak üzere iki gün pazar kurulurdu. Bu pazara yerli halk ve tüccarların

²⁶³ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2001), c. 12, s. 323.

²⁶⁴ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraat ve Fikirleri)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991), s.56.

²⁶⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (M.1893), 12. defa, s.236.

²⁶⁶ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s.120.

yanı sıra Petriç, Radoviş ,Veles, Doyran, Valandova v.s yerlerden mallarını getiren veya mal almayan gelen tüccar ve halk da vardı.²⁶⁷ Özellikle ticaretin kolaylaştırılması için halkın ulaşımını rahatlatılabileceği yol ve köprüler inşa edilmişti. 1291/1874 yılı salnamesine göre Ustrumca ile Miravçi arasına bir yol için 41.341 kuruş harcama yapıldığı görülmektedir. Bunun dışında bu yollara daha önce olmayan özellikle Hudova istasyonuna giden yolda 25 adet köprü yapılmıştır.²⁶⁸

Ustrumca Kazası'nın ovası verimli olmasından dolayı yöre halkı daha fazla ziraatla uğraşmaktaydılar. Bunların arasında önemli yer tutan İpek böceği beslenmesi, pamuk ve afyon yetiştiriciliği, ek olarak Tütün üreticiliği ve arıcılık da yapılmaktaydı.²⁶⁹ Bunun yanı sıra sanayi üretimi de yapılmaktaydı.

1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başlarında yapılan nüfus yoklamasında kazada çalışanların durumu şu şekildedir:

Tablo 5: Ustrumca Kazası'nda halkın meşgul oldukları işler.²⁷⁰

Uyruk	Toplam	Devlet Dairesinde Hizmet Edenler			Ticaret, Ziraat ve Diğer İşlerle Meşgul Olanlar						
		Mülkiye	İlmiye	Askeriye	Tüccar	Ziraat	Nakliyat	Sanayi?	Sanayi-i Âdiye	Kend işini yapan	Boş olanlar
Müslüman	6591	36	2	18	3	5439			612	468	13
Rum	2260	2			8	2246			289	115	
Bulgar	4131				12	3686			335	102	
Ulah	6								6		
Protestan	197				1	164			32		
Yahudi	230				7				223		
Kıpti g.m	181					181					
Toplam	13996	38	2	18	31	11712			1497	685	13

Tabloya göre halkın büyük bir kesiminin ziraatla uğraştığı görülmektedir. Sanayi de ise en fazla sanayi-i âdiye ile uğraşanlar vardır. Sanayi-i âdiye, sanayi-i nefise (mimarlık, hattatlık, ressamlık, hakkâklık, çinicilik, sedefkârlık, oymacılık, mücellitlik gibi) dışında kalan meslek gruplarının uğraştığı alandır. Diğer kazalara kıyasla maden fazla bulunmadığı için madencilik çok fazla olmamıştır. Madenlerden kazada en fazla var olanları ise granit ve siyenittir. Bu çıkan madenlerin büyük kısmı da Yeni Mahalle

²⁶⁷ Pandevski, Stoev, *ag.e*, s. 140.

²⁶⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1292 (M.1875), 5. defa, s.108.

²⁶⁹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1292 (M.1890), 10. defa, s.56.

²⁷⁰ BOA, NFS, 6905, s.3.

balkanında ortaya çıkmaktadır.²⁷¹ Ustrumca Kazası'nda var olan mesleklere gelince el zanaatkârlarının olduğu görülmektedir. Bu meslekleri yapanların sayıları ve meslekler şu şekildedir:

Tablo 6: Ustrumca Kazası'nda yapılan meslekler ve mesleği yapan kişi sayısı:²⁷²

Zanaat	Usta	Kalfa	Şakird	Toplam
Ekmekçi	15	25	13	53
Bahçıvan	21	10	8	39
Yağcı	4	3	1	8
Bal Mumcu	1	0	0	1
Boyacı	6	9	8	23
Bakır Kazgancı	5	2	2	9
Pabuç Dikici	4	3	5	12
Tenekeci	5	4	1	10
Tüfenkçi	5	1	1	7
Çilingir	31	22	5	58
Çömlekçi	6	2	1	9
Hakkâk	1	0	1	2
Hallaç	11	5	3	19
Hasırcı	20	10	14	34
Terzi	9	10	8	27
Tezgâh Yapıcı	6	3	2	11
Duvarcı	60	102	61	223
Doğramacı	13	2	1	16
Rençper	2000	0	0	2000
Semerci	18	4	2	24
Sepetçi	10	5	2	17
Serraç	3	1	1	5
Saatçi	4	1	7	16
Şekerci	2	1	0	3
Şemsiyeci	1	1	1	3
Simkeş	6	2	1	9
Tuğlacı	10	10	5	25
Arabacı	10	2	1	13
Kalaycı	2	2	2	6
Kazancı	5	2	1	8
Kuyumcu	3	1	1	5
Kunduracı	15	16	10	36
Kirişçi	12	1	1	14
Kürekçi	7	0	0	7
Lüleci	2	1	0	3
Lağımçı	3	2	3	8
Mutyab	12	10	3	25
Mumcu	7	7	6	20
Nalâncı	3	3	1	7
Nalbant	20	10	8	38
Yorgancı	16	4	5	25
Yağlı Boyacı	1	0	0	1
				Toplam: 2.879

²⁷¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1313 (M.1895), 14. defa, s.210-211.

²⁷² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s.510.

Tabloda verilen bilgiler doğrultusunda Ustrumca Kazası'nda en fazla ziraatla uğraşanların, ondan sonra duvarcılarının olduğu tespit edilmiştir. En az yapılan meslek ise yağlı boyacılık, bal mumculuk ve hakkâklık olduğu görülmektedir. Kazada aynı zamanda kaba hasır üretimi için yaklaşık olarak 45-50 tezgâh bulunmakta ve bu tezgâhlarda 50 erkek çalışmaktadır. Bu hasırların göl ve bataklıklardan çıkarılan kaba sazlardan yapıldığı bilinmektedir. Senelik 20 bin kuruş kıymetinde üç bin adet hasır imal edilip dâhil ve hariç kasabalarda satılmaktaydı. Kadınlar ise neredeyse her hanede kurulan tezgâhlarda bez imalatı yapmaktaydılar. İşlenen bu bezleri kazada satıyorlardı.²⁷³ Bunun dışında merkez kasabada Bağcılık, Kürekçilik ve Dokumacılık sanayileri de bulunmaktadır.²⁷⁴ Ustrumca Kazası geniş ormanlara sahip olmasına rağmen bu konuda ulaşım sorunundan dolayı avantaj sağlayamamıştır. Genel olarak kesilen çam ağaçları tahta üretimi için kullanılmıştır. Kazada daha önce de bahsedildiği gibi 440 dükkân, 14 mağaza, 15 fırın, 1 tuğlahane ve 1 kiremithane bulunmaktadır.²⁷⁵

Ustrumca Kazası ticarî olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi ana ticaret güzergâhlarından uzak ve buralara ulaşımın zor olmasından dolayı pek fazla gelişmemiştir. 50 km. uzağında bulunan ve Ustrumca'nın kaza olmasından yıllar sonra kaza olan Gevgeli, 1867 yılında yapımı tamamlanan Selanik Üsküp Demiryolu sebebiyle ticaret ve sanayide hızlı bir gelişim göstermiştir.²⁷⁶

II- ZİRAAT

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti geniş ve verimli topraklara sahip olmasına rağmen bu toprakların çok azında tarım yapılmaktaydı. Buna rağmen halkın birçoğu geçimini tarımdan karşılamaktaydı ve devletin de aldığı vergiler arasında en yüksek orana tarım gelirleri sahipti. Rumeli topraklarında, Anadolu'ya göre daha fazla ekim yapılmaktaydı. Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin üreticiye borç verebilmesi için

²⁷³ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s.184.

²⁷⁴ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (M.1893), 12. defa, s.240.

²⁷⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1292 (M.1875), 5. defa, s.77.

²⁷⁶ Erdovan Shabanovski, Ali İhsan Karataş, "Selanik Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Gevgeli Kazası'nın İdari Yapısı ve Kurumları", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (2019), s. 7.

1843 yılında “Nafia Hazinesi”, araştırmalar ve bilgilendirme için de “Ziraat Meclisi” kurulmuştur.²⁷⁷

Ustrumca ovasının verimli, suyunun bol ve iklim şartlarının uygun olması çok eskilerden beri ziraatın, kaza ve köylerin ana geçim kaynağı olmasına sebep olmuştur. Evliya Çelebî eserinde Ustrumca ovasını bağ bahçelerle dolu cennet bahçesine benzetmiştir.²⁷⁸ Günümüzde Makedonya’nın en verimli topraklarına sahiptir. 19. yüzyılda Ustrumca Kazası’nda ziraat daha da gelişmiş ve işlenmeye başlanmıştır. Yukarıda da saydığımız gibi kazada belli başlı bölgeler ziraata daha uygundur. Bu bölgeler ve köyler genel olarak çiftlik sahiplerine ait birer yerleşim yeridir. Kaza merkezinde ve köylerde 60.000 dönüm toprak işletilmektedir.²⁷⁹

Ustrumca fethedildikten sonra Osmanlı Devleti’nin iskân politikası olarak Oğuz kökenli Yörükleri yerleştirdiği görölmektedir. Yörükler de bilindiği üzere en fazla tarım ve hayvancılık işleriyle meşgul olmuşlardır. Osmanlının buralara gelmesiyle ayrıca, pirinç, afyon, susam, pamuk, karpuz ve son dönemlerde de Amerika’dan gelen tütünü de ziraat mahsulleri arasına dâhil etmişlerdir.²⁸⁰

Ustrumca Kazası’nda 19. yüzyılda üretimi yapılan mahsuller şunlardır: Pirinç (su bol olduğu için), afyon, buğday, mısır, çavdar, yulaf, üzüm, patates, köylerde çiçekçilik,²⁸¹ kestane. Daha sonraki yıllarda nohut ve anason da ekilmiştir. Seracılık daha o dönemlerde var olduğu tespit edilmiş ama ne şekilde yapıldığına dair bir bilgi yoktur.²⁸² Ayrıca 1309/1891 senesinde Bulgaristan’dan 10 kıyye Kolza²⁸³ tohumu getirilmiş ve yaklaşık olarak 200 kıyye bir mahsul alınmıştır.²⁸⁴

Kazada üretim olarak ön plana çıkan bazı mahsuller bulunmaktadır. Selanik Vilayetinde pirinç üretiminde Ustrumca Kazası birinci derece kazalar arasında sayılmıştır. Kaza için pirinç üretimi en büyük kazanç kaynağı olmuştur. Bunun da

²⁷⁷ Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, *Akademik Bakış*, (2010), c. 3, s. 214-215.

²⁷⁸ Kahraman, a.g.e, s. 729.

²⁷⁹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s.181.

²⁸⁰ Pandevski, Stoev, a.g.e., s. 116.

²⁸¹ Günümüzde Makedonya topraklarında üretilen çiçeklerin büyük çoğunluğu Ustrumca’dan çıkmaktadır.

²⁸² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (M.1893), 12. defa, s.239.

²⁸³ Turpgillerden bir bitkidir. Tohumlarından çıkarılan yağ yemeklerde ve yapay kauçuk yapımında kullanılır. Tohumundan hayvan yemi olarak da yararlanılır.

²⁸⁴ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1313 (M.1895), 14. defa, s.211.

sebebi bol suyun ve havanın uygun olmasıdır. Hatta bazı yerlerde bataklıklar da vardır. Şelalelerden gelen su ovada bulunan pirinç tarlalarına gelinceye kadar pirinç değirmenlerinde kullanılıyordu.²⁸⁵ Pirinç kadar önemli olmasa da bölgede afyon ve pamuk yetiştiriciliği de ikinci derecede yer almıştır. 1303/1886 yılı salnamesine göre bu yılın Mayıs ayında yaklaşık 20 köye isabet eden doludan sonra ziraî mahsullerde 108.966 kuruşluk bir zarar olmuştur.²⁸⁶

Ustrumca o dönemde 60 bin dönüm toprağa sahip olan bir kazadır. Bu toprağın 1800 dönümünde çeltik pirinç, 18.000 dönümünde buğday, 11.641 dönümünde çavdar, 916 dönümünde alef,²⁸⁷ 13.800 dönümünde arpa, 50 dönümünde darı, 15.000 dönümünde mısır ekilmiştir. Buğday, çavdar, yulaf ve arpa tarlalarına bir dönüme birer kil, darı tarlasına 3 kıyye, mısır tarlasına bir buçuk kile ekiliyordu. Bir dönüm buğday tarlasından beş kile hububat ve iki kantar saman, çavdardan 5 buçuk kile hububat üç kantar saman, yulaftan dört buçuk kile hububat ve iki kantar saman, arpa tarlasından beş kile hububat ve iki kantar saman ve darı, mısır tarlasından beş kile hububat, darıdan üç kantar saman elde edilmekteydi. Kazaya yaklaşık olarak 1800 dönüm çeltik(pirinç) ekilmiştir. Bir dönümüne 6 kıyye ekilen pirinçten elde edilen ise 150 kıyye pirinçtir. Afyon ekilmeye başlanmasıyla tütün ekiminin azaldığı anlaşılmaktadır. 1303/1886 yılında ancak 26 dönüm tütün ekilmiştir. Susam 524 dönüm ekilmiş, dönem başına ekilen 3 kıyyeden bir buçuk kile İstanbulî nispetinde mahsul alınmıştır. Yüz kıyye susamdan ise kırk kıyye miktar yağ ve 50-55 kıyye posa elde edilmektedir. Kazada 4.230 dönüm pamuk tarlası olup bunun bir dönümüne 8 kıyye ekilmekte ve bir dönümünden 40 kıyye pamuk mahsul alınmaktaydı. Yukarıda da beyan edildiği gibi üç dört seneden beri ekilen afyon ve bu yıl salnamesine göre Ustrumcada 2.285 dönüm afyon ekilmiştir. Bir dönümüne 100 kil ekilen afyondan dönüm başına ise bir, bir buçuk kıyye mahsul alınmaktadır. Yüz kıyye haşhaştan otuz beş kıyye yağ ve 60 kıyye posa çıkmaktadır. Kazada bulunan üzüm 5.170 dönümdür. Dönümden çıkan mahsul 450 kıyyedir. Üzümün bir kısmı aynen tüketilirken diğer kısmı şarap için kullanılıyordu. Ustrumca'da bir senede 445.425 kıyye şarap üretildiği tespit edilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (M.1894), 13. defa, s.207.

²⁸⁶ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, s. 183.

²⁸⁷ Hayvan yemi ot, saman ve yulaf.

²⁸⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa, ss.181,182,183.

Tütün üretimi her ne kadar afyonun ekilmeye başlamasıyla azalma göstermiş olsa da, ondan önce halkın bir kısmının tütünle uğraştığı belgelerde görülmektedir. H. 1268/1852 yılında tütün ekenlerden gümrük hâsılatı alınmıştır. Bu deftere göre şu yerlerde tütün ekildiği tespit edilmiştir: Kaza merkezinde 3 dönüm, Sekirnik köyünde 1 dönüm, Radova köyünde 4 dönüm, Hamzalı köyünde 1 dönüm, İloviça köyünde 21 dönüm, Dırvoş köyünde Destan bey tek başına 32 dönüm, Göçerli köyünde 2 dönüm, Yeni Köy reayaları toplamda 98 dönüm, Şuşiça köyünde 351 dönüm. Yeniköy halkı ve Şuşiça halkının genel olarak tütünle uğraşmakta oldukları ettikleri dönüm sayısından belli olmuştur.²⁸⁹ Tütün ekmek ve kullanmak tartışmalı bir konu olduğu için halk tütünü izin alarak ekmiştir.²⁹⁰

Yapılan hesaplara göre 1318/1900 yılında Ustrumca'da senelik 135.0000 kıyye eski buğday, 115.2000 kıyye arpa, 48.000 kıyye alef, 216.000 kıyye çavdar, 302.4000 kıyye mısır, 1050.000 kıyye pirinç, 600.000 kıyye fasulye, 10.000 kıyye patates, 600.000 kıyye üzüm, 400.000 kıyye haşhaş, 8.000 kıyye afyon mahsulü üretiliyordu.²⁹¹

Çiftçilikle genel olarak köylerde bulunan Müslüman halk ve Bulgar halk uğraşmaktaydılar. Rumlar ve Yahudiler ise daha fazla kasabada buldukları için ziraatla pek uğraşmamışlardır. Buna Bulgar (Makedon) olan Robova köyünden Mitso Karaca dede örnek olarak verilebilir. O, 500- 6000 dönüm tarla, 60-70 öküz, 300 koyun, 150 domuz, 40 keçi sahibiydi ve yıllık olarak 700-800 okka ipek kozası üretmekteydi.²⁹²

Ustrumca Kazası'nda günümüzde bu mahsullerden bazılarının üretimine devam edilirken bazıları ise yerini başka türden mahsullere bırakmıştır. Eskiden kazancın ana kaynağı olan pirinç, afyon, ipek böceği bugün tamamıyla yok olmuştur.

III- HAYVANCILIK

Tarih boyunca hayvancılık, hayvan yetiştirme ve bakma hayatın olmazsa olmazlarından. Osmanlı şehir ve kasabalarında pek çok aile kendi günlük süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak için birkaç sağmal koyun ve keçi beslemekteydi. At, katır,

²⁸⁹ BOA, ML. Maliye, VRD. D. Varidat Defterleri, Defter No: 1264.

²⁹⁰ BOA, TFR., I., ŞKT, Dosya No: 49, Gömlek No: 4803.

²⁹¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1320 (M.1901), 17. defa, s.214.

²⁹² Pandevski, Stoev, *a.g.e.*, s. 140.

deve, manda ve öküz hem binek, hem taşıma, hem de çekim aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu hayvanlar aynı zamanda savaş lojistiği açısından ayrı bir öneme sahiptiler.²⁹³ 19. yüzyılda Ustrumca bölgesinde hayvancılık diğer bölgelerde olduğu gibi büyük öneme sahipti. Ustrumca'ya o dönemde ancak kara yoluyla ulaşılabilirdi için özellikle yük hayvanlarına çok fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde taşıma, tarlaların işlenmesi, et ürünleri v.s hayvanların üzerinden sağlanmaktaydı. Bundan dolayı hayvanlara ve hayvancılığa büyük bir ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bölgeye yerleşen Müslümanların genel olarak Yörük olmaları öncesinde mevcut olan hayvancılığı daha da ileri seviyeye taşımıştır.

Hayvan bakımı ve yetiştirilmesi tüm kazada mevcuttur. Ama bazı bölgelerde geçimi sadece hayvancılıkla sağladıkları için bu yerlerde hayvan sayısı daha fazla olmuştur. 2. bölümde zikrettiğimiz bölgelerden 3. ve 4 bölgede bulunan köyler daha kırsal ve suyun az bulunduğu köyler olduğu için burada genel olarak hayvancılıkla uğraşmıştır.

Kazada büyük baş, küçükbaş ve binek hayvanları mevcuttur. Kazada gayrimüslim halk da yaşadığı için Müslümanlara haram olan o dönemin tabiri ile Canavar (domuz) da yetiştirilmektedir. Osmanlı Devleti hayvanların birçoğundan belirli bir vergi de almıştır. Vergileri ayrı bir başlık altında ele alacağımız için burada bahsetmeyeceğiz. H. 1303/1886 yılı Salnâme'sinde verilen bilgilere göre kazadaki hayvanlar ve sayıları şöyledir: Kazada çift hayvanı olarak 496 manda, 4.608 öküz ve damızlık mandası, 59 boğa, 473 dişi ve 244 erkek manda yavrusu ve damızlık sığırı, 198 boğa, 1.371 inek ve 713 dana. Hergele hayvanı olarak 16 aygır, 234 kısarak ve 128 tay. Damızlık olarak 1.090 koç, 41.405 koyun ile 100 kuzu ve 2.004 burma, 1.621 teke, 36.840 dişi keçi, 17.000 oğlak ve 180 burma. Yük hayvanı olarak 1.785 binek beygiri, 2112 merkep (eşek), 85 katır. Ayrıca 6.215de domuz bulunmaktadır.²⁹⁴

Kır bölgesinde bulunan Kurt dağında 3 adet mandıra bulunmaktadır. Elcek, Dene ve Beşen mandırası. Bu mandıraların sahipleri de genel olarak gayrimüslim

²⁹³ Gökmen, "a.g.m, s. 228.

²⁹⁴ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. Defa, s.187.

kişilerden ibarettir. Mandıralarda hangi hayvanların bulunduğu dair bir bilgi mevcut olmasa da mandıra sahiplerinin çokluğu dikkat çekmektedir.²⁹⁵

İslam'da domuz bakma ve etini yeme haram olduğu için bazen Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında tartışmalar ve kavgalar çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında Prosenik köyünde Müslümanlar ve Bulgarlar arasında büyük bir tartışma çıkmış ve bundan dolayı ölenlerin olduğu kaydedilmiştir.²⁹⁶

IV- ÜCRETLER

Ustrumca Kazası'nda bizim tespit edebildiğimiz fiyatlar genel olarak salnamede geçen fiyatlardır. Bunun dışında arşiv belgelerinde geçen bilgilerden sadece bazı kişilerin aldıkları günlük veya aylık maaşlar belirlenmiştir.

Şahıslara verilen ücretler: Her bir çalışana yaptığı iş için mutlaka bir ücret verilmekteydi. 1311/1893 yılında müftülük görevi yapan bir kişi daha önce maaş almadığını belirterek bu tarihten sonra aylık 250-300 kuruş maaş alabilmesi için ilgili mercie başvurmuştur.²⁹⁷ Rum metropolitlerinin yıllık aldığı maaşı 120 liradır.²⁹⁸ İmamlık ve müezzinlik yapan kişilerin görev yaptıkları kasaba veya köye ya da camiye göre değişiklik göstermiştir. Sultan Murad Camii'nde imamlık yapan kişilere günlük 8 akçe maaş verilirken,²⁹⁹ aynı şekilde kaza merkezinde bulunan Sultan Selim Camii'inin imamına ise günlük 2 buçuk akçe verilmekteydi.³⁰⁰ Köylerde bulunan imamlara ise günlük 1 akçe maaş verilmekteydi.³⁰¹ 1290/1873 yılında inşa edilen Rüştüye Mektebi muallimine aylık 600 kuruş maaş verilmiştir. Rüştüye mektebinde bevab olarak çalışacak kişiye ise 80 kuruş maaş tahsis edilmiştir.³⁰² Kazada 1289/1872 yılında nüfus kâtabi memuru olarak çalışan Şemseddin Efendiye aylık 125 kuruş maaş verilmiştir.³⁰³ 1303/1886 yılı salnamesinde meslek sahibi olan usta, kalfa ve çırakların almış oldukları en yüksek ve en düşük maaşların miktarları belirtilmiştir. Verilen bu bilgiye onlar şu şekilde yevmiye almaktadırlar:

²⁹⁵ BOA, D., BŞM. Başmuhasebe Kalemi, Defter no: 10219.

²⁹⁶ BOA, HR. SFR.04.Sofya Sefareti, Dosya no: 287, Gömlek no: 16,17.

²⁹⁷ BOA, DH. MKT. Dosya No: 247, Gömlek No: 37.

²⁹⁸ BOA, DH. MKT., Dosya No: 555, Gömlek No: 18.

²⁹⁹ BOA, C. EV., Dosya No: 538, Gömlek No: 27167, HAT., Dosya No: 1516, Gömlek No: 30.

³⁰⁰ BOA, C. EV., Dosya No: 14, Gömlek No: 683.

³⁰¹ BOA, HAT., Dosya No: 1619, 1620, Gömlek No: 70, 49.

³⁰² BOA, MF. MKT, Dosya No: 16, Gömlek No: 61.

³⁰³ BOA, DH.SAİD.d. Defter No: 96/21.

Bahçivan ve bağcı: Usta 8, kalfa 6, çırak 2 akçe.

Bıçakçı: Usta 16, kalfa 12, çırak 4 akçe.

Terzi: Usta 6, kalfa 5, çırak 1 akçe.

Demirci: Usta 8, kalfa 6, çırak 2 akçe.

Dülger: Usta 10, kalfa 8, çırak 3 akçe.

Rençber: Usta 10, kalfa 9, çırak 3 akçe.

Tuğlacı: Usta 9, kalfa 7, çırak 3 akçe.

Kiremitçi: Usta 12, kalfa 10, çırak 3 akçe.

Kuyumcu: Usta 13, kalfa 11, çırak 4 akçe.

Kunduracı: Usta 9, kalfa 6, çırak 2 akçe.

Kalaycı: Usta 9, kalfa 6, çırak 2 akçe.

Uşakların aldıkları en yüksek ücret 60, en düşük 40 akçe olarak belirtilmiştir.³⁰⁴

Maaşları kıyaslamak ve bunların arasından kimin en fazla veya en az aldığı tespitini yapmak biraz zordur. Bunun sebebi arşiv belgelerinin muhteviyatı itibariyle 19. yüzyılı kapsamamasından dolayıdır. Ama bütün bunların arasında en yüksek ücreti eğitime ve ilme verilen değerler fazla olması hasebiyle muallimler almıştır.

Satılan ürün ve hayvan fiyatları konusunda şunları söyleyebiliriz: 1303/1886 yılı salnamesinde ürünlerle ilgili fiyatlar bulunmaktadır. Buna göre buğdayın kilesi 15, buğday samanının 1 kantarı 5, arpa 14, arpa samanı 2, çavdar 7, çavdar samanı 5, yulaf 8, yulaf samanı 5, darı 8, darı samanı 2 kuruştan satılmaktadır. Mısırın kilesi 19 kuruştan satıcıya sunulmaktaydı. Pirinç bir dönümden 150 kıyye çeltik alınıp bir kıyyesi 50 para karşılığında satılmaktaydı. Pamuğun bir kıyyesi 100 para, susamın kilesi 35 kuruş, susam yağının kıyyesi 7 ve posasının kıyyesi 20 para, afyonun 1 kıyyesi 200 kuruş, yağının bir kıyyesi 5 kuruş, posası 5 para, üzümün kıyyesi 30 para, şarabın kıyyesi 60 para, ipek böceği yeminin bir dirhemi 3 kuruş, kozanın kıyyesi 12 kuruş, balın kıyyesi 4 kuruş, balmumunun kıyyesi ise 20 kuruşa satılmaktadır.

³⁰⁴ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. Defa, s.187.

Hayvanların fiyatları ile ilgili sadece keçi ve koyundan çıkan yapağı ve kılın fiyatları belirtilmiştir. Yapağı ve keçi kılının bir kıyyesi 6 kuruştan satışa sunulmuştur.³⁰⁵

V- VERGİLER

Vergiler bir devletin ayakta kalabilme ve hizmet edebilmesini sağlayan ana unsurlardandır. Her devletin vergiler konusunda ayrı bir uygulaması vardır. Osmanlı Devleti vergi sistemi kaynağını İslam Şer'i hukukuna dayandırmıştır. Devletin de ana yapısı olan İslam dini vergi sistemini de önemli ölçüde etkilemiştir. Vergi alınması yönünden iki çeşit vergi bulunmaktadır, biri dine uygun olan Tekâlif-i Şer'îye diğeri ise devlet yöneticileri tarafından belirlenen Tekâlif-i Örfiye. Bunlar Osmanlı Devleti hükümlerince boyunca devamlı var olmuş ve halktan alınmıştır. Tanzimat Fermanı'na kadar yürütülen sistemde ferman yayınlandıktan sonra bazı değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat'tan sonra vergiler şer'î ve örfî karışık olmak üzere şu şekilde alınmıştır:

A. Emlak ve Gelir Vergileri :

- 1.An cemaatin Vergi (bir köy üzerine konulmuş, hanelere dağıtılan toplu bir mükellefiyet)
- 2.Emlak ve Arazi Vergisi
- 3.Musakkafat (Bina) Vergisi
- 4.Temettü Vergisi
- 5.Madenler Resmi
- 6.Harp Kazançları Vergisi

B. Zirai Gelir Vergileri

- 1.Ağnam Resmi (Hayvanlar Vergisi)
- 2.Aşar (Zirai Ürün)Vergisi
- 3.Özel Ormanlar Hasılatı Vergisi
4. Çeşitli Ek Vergiler

C. Bedel Olarak Alınan Vergiler

1. Cizye
2. Bedel-i Askerî

³⁰⁵ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. Defa, ss.183,184.

3. Bedel-i Nakdî-i Askeri
4. Bedel-i Tarik (Yol Bedeli)
5. Muafiyet-i Askeriye Vergisi

D. Damga ve Harçlar

1. Damga Resmi
2. Harçlar
3. Kaydiyeler
4. Tönbeki (Tütün) Bey'iyesi
5. Rüsûm-ı Bahriye (Deniz vergisi)
6. Rüsûm-ı Sıhhiye-i Hayvaniye (Hayvan Sağlık vergisi)
7. Saydiye Rüsümü (Balık Avı Ruhsat vergisi)

E. Gümrük ve Tüketim vergileri

1. Gümrük Resmi
2. Müskirat Resmi (Alkollü İçkiler Satış vergisi)

F. İnhisar (Tekel) Gelirleri

1. Tuz
2. Tütün
3. Tönbeki
4. Barut
5. Meskûkat

G. Maktu Vergiler (Mısır, Kıbrıs, Sisam, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Bulgaristan gibi bağlı eyalet ve beyliklerden maktûen alınan vergiler.³⁰⁶

Ustrumca Kazası'nda vergiler arasında Osmanlı Devleti'nin de önemli gelir kaynağı olan öşür vergisi ön sırada yer almıştır. Alınan vergilerle ilgili bazen sıkıntılar çıkmış ve bundan dolayı şikâyetler de olmuştur. Örneğin; 1267/1851 yılında ekilen tütünden usulsüz vergi alındığı iddiasıyla halkın gerekli yerlere şikâyette buldukları bahsedilmiştir.³⁰⁷ Aynı şekilde Radova'da yaşayan ahali kendilerinden yüksek vergi alındığı iddia etmiş ve bunun incelenmesini istemişlerdir.³⁰⁸ 1308/1890 yılında

³⁰⁶ "Osmanlı Devletinde Vergi Sistemi" <http://www.osmanlidevleti.gen.tr/osmanli-devletinde-vergi-sistemi/>, erişim tarihi: 20.07.2019.

³⁰⁷ BOA, A.}MKT.UM, Umumi, Dosya No: 50, Gömlek No: 68.

³⁰⁸ BOA, DH. MKT., Dosya No: 1692, Gömlek No: 133.

yetiştirdikleri sebze meyve için meclis fahiş bir bedel istediği için bahçıvanlar şikâyetçi olmuşlardır.³⁰⁹ Bazen de gerekli görüldüğü hallerde muaf tutulmuşlardır. Bosna'dan gelen muhacirlerin maddi durumları iyi olmadığı için, Yeniköy nahiyesinde oturan vatandaşlardan da sınıra yakın oldukları ve sınırı korudukları için belir bir zaman vergi alınmamıştır.³¹⁰ Bir de 1315/1897 yılında devletin geneli için özel ve umumi vergiler bulunmaktadır. Ustrumca'nın ana kazanç kaynağı olan pirinç için kullanılan suyun vergisi alınmakta ve bu vergiden senelik 5.000 akçe civarında bir varidat elde edilmektedir.³¹¹

19. yüzyıla ait vergilerin tespiti genel olarak salnamelerde yer alan bilgilere göre yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz vergi çeşitleri şunlardır: Hububat aşarı,³¹² ağnam resmi, canavar resmi, emlak vergisi, temettuat vergisi, bedelât-ı askeriye, rusûm-i mütenevvia ve hâsılat-ı müteferrika, orman vergisi, müskirat vergisi³¹³ ve gayrimüslimlerden alınan cizye.

Bunların birçoğu salnamelerde yer alırken cizyelere salnamelerde yer verilmemiştir. Cizye gayrimüslimlerden alınan bir vergi türüdür. Cizye üç çeşit olup en yüksek olanı âlâ, orta evsât ve en düşük olanı ise ednâ olarak adlandırılmıştır. Bunların miktarları ise âlâ 48-60 akçe arası, evsât 30-24 arası ve ednâ ise 15-12 akçe arasında değişmiştir.³¹⁴ Ustrumca Kazası'nda nüfus defterlerinin bir kaçını baz alarak cizye tespiti yapılmıştır. 1247/1831 yılında yapılan bir nüfus yoklamasında toplam 5344 kişiden cizye verenler arasında ala 591, evsât 1609 ve ednâ 1008'dir.³¹⁵ 1251/1835 yılında ölüm, doğum ve hicreti ele alan bir defterde toplam 600 kişiden ednâ 140 kişi, evsât 204 kişi ve âlâ 90 kişinin cizyesi tespit edilmiştir.³¹⁶ Ve son olarak 1260/1844 yılında ele aldığımız bir nüfus defterinde ise toplam 5823 kişiden 748 kişi âlâ, 2609 kişi evsât ve 481 kişiden ednâ derecede cizye alınmıştır.³¹⁷ Bu verilerden Ustrumca Kazası son döneminde ekonomik olarak zayıflamasına rağmen halkın çoğunluğunun orta düzeyde bir hayat yaşadığı ve evsât vergisine tabi oldukları anlaşılmaktadır.

³⁰⁹ BOA, BEO, Dosya No: 174, Gömlek No: 13017.

³¹⁰ BOA, DH. MKT, Dosya no: 1510, Gömlek No: 9.

³¹¹ BOA, Y., PRK.Perakende Evrakı, ML., Maliye Nezareti Maruzatı, Dosya No: 18, Gömlek No:18.

³¹² H. 1315 yılında Afyon vergisi de eklenmiştir.

³¹³ BOA, TFR., I., SL., Dosya No: 66, Gömlek No: 6525.

³¹⁴ Halil İnalçık, "Cizye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 46.

³¹⁵ BOA, NFS. d., Defter no: 5050.

³¹⁶ BOA, D. CRD, d. Defter no: 40426.

³¹⁷ BOA, NFS, d., Defter No:5108.

1311/1893 yılında çıkarılan salnamede 1308/1890 yılında kazada elde edilen vergileri ilk defa ele alınmıştır. Biz de burada 1311/1893-1320/1902 yılı arasında yayınlanan ve salnamelerde yer alan vergileri tabloda belirttik. Bu tarihler arasındaki vergiler aslında H. 1308/1893-1317/1899 yılına aittir.

Tablo 7 : 1311- 1320 yılı arasında salnamelerde yer alan vergiler:

Vergi ismi	1311 ³¹⁸	1312 ³¹⁹	1313 ³²⁰	1315 ³²¹	1318 ³²²	1320 ³²³
Hububat ve afyon aşarı	1.552.300	921.913	950.755	1.0219.913	1.363.700	1.0077.20
Ağnam Resmi	376.675	419.975	436.855	344.310	344.487	314.474
Canavar Resmi	22.310	27.855	27.865	30.850	15.830	17.790
Emlak ve Temettuat vergisi	486.815	488.284	498.284	477.434	363.557	367.492
Bedelât-ı Askeriye	338.555	339.074	352.072	339.072	348.407	355.018
Orman vergisi		19.400	20.800	22.150		15.071
Rusûm-i mütenevvia	68.378	97.800	100.200	74.945	60.980	60.327

Görüldüğü üzere vergilerin tüm Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi en önde yer alanı öşür vergisidir. Vergilerin bazı yıllarda azaldığını görmekteyiz. Bunlardan en dikkat çeken canavar resmi ya da domuz vergisinin 1318/1900 yılında birden yarıya indirilmiş olmasıdır. Bunun sebebi bilinmemekle beraber bir hastalıktan kaynaklanması muhtemeldir.

³¹⁸ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (M.1893), 12. Defa, s.240.

³¹⁹ Bu yılın salnamesinde kaza hakkında iki ayrı vergi bilgisi bulunmakta ve ikisinde de farklı bilgiler yer almaktadır. Bu salnamenin 518. sayfasında yer alan bilgiye göre vergiler şu şekildedir: Emlak ve akar vergisi 279445, temettuat vergisi 20834, bedeli askeri 339072, aşar 1021913, ağnam 419975, rusûm-i mutenevvi ve hasılât-ı muteferrika 616600 ve orman 19400. Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (M.1894), 13. Defa, s.207.

³²⁰ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1313 (M.1895), 14. Defa, ss. 208, 512.

³²¹ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1315 (M.1897), 15. Defa, s.524.

³²² Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1318 (M.1900), 16. Defa, s.430.

³²³ Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1902), 17. Defa, s.515.

SONUÇ

Ustrumca Kazası Osmanlı'nın fethetmiş olduğu ve Makedonya topraklarında bulunan ilk şehirlerin arasında yer almaktadır. Eski bir tarihe sahip olan bu şehir özellikle Osmanlı döneminde gelişmiştir. Osmanlıların burayı fethettikleri yıllarda ve takip eden 15., 16. ve 17. yüzyıllarda Müslüman nüfusu az iken 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren kazada yaşayan Müslüman sayısı çoğalmış ve şehir bir Müslüman görünümü kazanmıştır. Tezde en sık müracaat ettiğimiz 6905 numaralı nüfus defteri bize şehrin sosyal yapısı hakkında fikir veren en kapsamlı belgedir. Bu defterde yer alan bilgiler sadece nüfus sayısı ile sınırlı olmayıp, şehrin dinî, ilmî ve ticarî yapısı hakkında da en küçük detaya kadar bilgileri ihtiva etmektedir.

Araştırmamızı esas aldığımız 19. yüzyılda kazada ve köylerinde büyük değişikliklerin meydana geldiğini görmekteyiz. Özellikle eğitim ve sanayideki değişimler dikkate değerdir. Bu değişiklikler millet ayrımı yapılmaksızın hem Müslüman olanlar hem de gayrimüslimleri kapsamaktadır. Bu dönemde açılan okullar hem köylerde hem de kaza merkezinde eğitim seviyesinin yükselmesini sağlamıştır.

Kazanın araştırmaya konu olan döneminde Bulgar Devleti sınırına yakın olması şehrin daha korunaklı ve daha stratejik bir yer olmasını sağlamıştır. Bu yakınlık diğer taraftan Ustrumca'nın Bulgaristan'da organize edilen isyan hareketlerinin etkilerinin en çok hissedildiği yerler arasında bulunmasına da sebep olmuştur.

Ustrumca Kazası tarih boyunca önemli kişilerin doğum, görev ve yetişme yeri olmuştur. Günümüzde de yaygın olan Melamilik Tarikatı'nın kurucusu olan Muhammed Nuru'l- Arabî'nin hayatının son dönemlerinde Ustrumca Kazası'nda yaşaması ve burada defnedilmesi, Kaza'nın adının daha geniş çevreye duyurulmasına sebep olmuştur. Ama günümüzde maalesef bu zatın türbesi yıkılmış ve yerine manevî mirasın izlerini tümünden silecek taş binalar inşa edilmiştir. Makedonya'nın birçok bölgesinde görülen, tarihî ve manevî miras izlerinin bu şekilde yok edilme çabası, Ustrumca'da da Orta Camii örneğiyle ortaya çıkmıştır. Cami kazada Osmanlı'dan ayakta kalabilmiş tek eser olmasına rağmen, 20. yüzyılın sonlarına doğru kapatılmış ve müze olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ustrumca yüzyıllar boyunca Osmanlılar tarafından mamur bir belde haline getirildikten sonra, maalesef 20. yüzyılın başlarında Balkan Savaşları ile birlikte tarumar edilmiş, birçok eser yıkılıp yakılmış ve kazadaki

binlerce Müslüman öldürülmüştür. Balkan Savaşları ile birlikte bölgenin demografik yapısı önemli ölçüde değişmiş ve Ustrumca'daki Müslüman nüfus, hatırı sayılır düzeyde azalmıştır.

Ziraî faaliyetin Osmanlı dönemi Ustrumca'sında en önemli kazanç kaynağı olması belki de müstakil olarak araştırılması gereken bir husustur. Civar bölgelerde hayvanlar için geniş otlaklar bırakılmışken, Ustrumca Kazası'nın ova bölgesinde hayvanlara bırakılan otlaklar neredeyse yok sayılacak düzeydedir. Bu durum ovanın tarla olarak kullanıldığını ve büyük bir bölümünün ekildiğini göstermektedir. Ustrumca Ovası günümüzde dahi Makedonya topraklarında en verimli ve en zengin ziraî alana sahiptir. Bu ziraî ürünlerden birçoğunun ekimi halen devam ederken, Osmanlı döneminin ana kazanç kaynağı olan pirinç ve afyon ekiminin neden terk edildiği bilinmemektedir.

Osmanlı döneminde birkaç milletin birlikte yaşadığı Ustrumca Kazası ve köylerinde, devletin ayırım yapmaksızın herkese eşit bir şekilde davrandığı ve herkesin hakkını verdiği başvurduğumuz belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle Tanzimat Dönemi sonrasında farklı etniklere daha geniş özgürlük alanı tanınmasının Ustrumca Kazası'nda da örnekleri olmuştur. Osmanlı dönemi Ustrumca'sında yapılan birçok kilise ve manastırın 19. yüzyılda yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Gayrimüslim milletlerin kendi aralarında yaşadığı sıkıntılar, baskılar ve propagandalar 19. yüzyılın son döneminde özellikle yüzünü göstermiştir. Bir taraftan Bulgar Kilisesi baskı yaparken diğer taraftan da Rum Metropolitiği baskılarını sürdürmüştür. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan yabancı propagandalar ve özellikle Protestanlık hareketi bölgede kendisine en fazla Ustrumca'da yer bulabilmiştir. Günümüzde de Makedonya'daki Protestanların ana kilisesi ve merkezi Ustrumca'da bulunmaktadır.

Kazada kurulan vakıfların varlığından hareketle, Osmanlı Devleti'nde büyük görevler üstlenmiş kişilerin bu bölgeye önem verdiği görülmektedir. Dolyan Panayırı Vakfı'nı kuran Rüstem Paşa, kazada birçok sosyal müessese vakfı bulunan Gazi Evrenos Bey ve vakıfları son dönemlere de erişen Mustafa Paşa dikkat çekmektedirler. Bu vakıfların büyük çoğunluğu Osmanlı'nın ilk dönemlerde kurulan vakıflar olup 19. yüzyılın son dönemlerine yetişememiştir.

Tezin amaç kısmında da bahsettiğimiz gibi Şehirde kalan tek Osmanlı eseri olan Orta Camii'nin korunması ve amacına uygun olarak kullanılması en bŧyŧk temennilerimizdendir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, A. {DVNSMHHM.d. : 22/ 465; 80/830, 548; 85/439.
BOA, A.}.MKT. : 154/123.
BOA, A.}MTZ.(04). : 21/40; 74/55;
BOA, A.}MKT.UM. : 50/68.
BOA, AE. SABH. I. : 349/24422, 24423.
BOA, BEO. : 174/13017; 1242/93130; 1244/93227; 3841/288001; 3680/275990.
BOA, C. ADL. : 54/3238.
BOA, C. EV. : 14/683; 398/20192; 538/27167.
BOA, C. İKTS. : 11/504.
BOA, D. CRD.d. : 4046.
BOA, D., BŞM.d: 10219.
BOA, DH. MKT. : 247/37; 363/13; 364/72; 555/18; 815/1; 1357/136/ 1363/111;
1447/23; 1510/9; 1606/63,83; 1692/133; 1748/115; 1782/105; 1862/29; 1876/35;
1970/27; 2008/1041.
BOA, DH. SAİD.d. : 96/21; 145/189; 173/83; 184/228.
BOA, DH. ŞFR. : 147/20; 177/117,125; 219/109; 250/43.
BOA, DH, TMIK.S. : 32/8.
BOA, EV.d : 14222, s.31; 33-56; 99-107.
BOA, HAT. : 773/36247; 1516/30; 1594/44; 1596/44; 1619/49,70; 1652/27.
BOA, HR. MKT. : 151/5.
BOA, HR. SFR.04. : 287/16,17.
BOA, İ.DH.: 1355/54.
BOA, İ. EV. : 14/1644.
BOA, İ. HR. : 228/13340; 238/14145.
BOA, İ. HR, Dosya no: 238, gömlek: 14145.
BOA, İ. MMS. : 45/1927.
BOA, İ., İrade, MTZ (04). : 20/1309.
BOA, KK.d. : 6561.
BOA, MAD.d. : 14674.
BOA, MF.MKT. : 16/61,78; 42/54; 64/59,61; 75/83; 201/20100; 249/52; 381/52;
419/1,3; 471/30; 652/32; 112/39.
BOA, MVL. : 136/103; 152/59.
BOA, ML.VRD.d. : 1264
NFS.d. : 5050; 5052; 5053; 5054; 5055; 5056; 5058; 5060; 5108; 5211; 6905.
BOA, ŞD. : 2010/69.
BOA, TFR.I.KNS. : 41/4047.
BOA, TFR.I.M. : 4/367.
BOA, TFR.I.SL. : 55/5525; 66/6525; 177/17629.
BOA, TFR. I. ŞKT. : 10/971; 40/3998; 41/4009; 49/4803; 80/7901.
BOA, Y.Y.A.HUS. : 355/80.
BOA, Y., PRK. ML. : 18/18.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGMA: 632/114/46; 990/94/80.

Selanik Vilayeti Salnameleri

- Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1287 (1870) , 1. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1292 (1875) , 5. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1299 (1882) , 8. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1307 (1890) , 10. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1310 (1892) , 11. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1311 (1893) , 12. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1315 (1897) , 14. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1303 (M.1886), 9. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1312 (M.1894), 13. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1313 (M.1895), 14. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1318 (M.1900) , 16. defa.
Selanik Vilâyeti Salnamesi, 1320 (M.1901), 17. Defa.

Kitaplar

- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya (3.cilt, 3.kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1981.
- BALABANOV Kosta, NİKOLOSKİ Antonie, KORNAKOV Dimitar, *Spomenici Na Kulturata Na Makedonija*, Mislra, Üsküp, 1980.
- BALTACI Cahid, *XV-XVI. Yüzyillarda Osmanlı Medreseleri (2 Cilt Takım)*, 2. bs., M.ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- DİMÇE Kotso, GROZDANOV Svetan, *Arheoloskata Karta na Republika Makedonija* , y.y, Üsküp, 1996.
- ERYILMAZ Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, (İstanbul) 1992.

GÖLPINARLI Abdülbaki, *Melamilik ve Melamiler*, 1. bs., İstanbul Devlet Matbası, 1931.

KARA İsmail, *Turban and Fez Ulema as Opposition*, Late Ottoman Society, ed. Elisabeth Özdalga, New York 2005.

KAHRAMAN Seyit Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-8. Cilt (2 Kitap) (Günümüz Türkçesiyle)*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2017.

KARNAGİEV Raporu, *Eski Balkan Savaşları (1912-1913)*, Kültür, 2000.

KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi, 1773-1923*, M.E.B., 1970.

OSTROGORSKİ Georgije, *History of the Byzantine State*, Rutgers University Press, 1969.

ÖZAYDIN Abdülkerim, *Selçuklu Tarihi, Sultan Muhammet Tapar Devri*, TTK, Ankara, 1990.

PANDEVSKİ Manol, STOEV- TRNKATA Gorgi, *Историја на Струмица”- Ustrumcanın Tarihi*, Ustrumca: İnstitut za Naciolanla İstorija, 1969.

SAMİ Şemseddin, *Kamus-u Türki*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

TAHİR Bursalı Mehmet Efendi, haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, İstanbul, t.y.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, c.1.

VASSAF Gündüz, *Annem Belkıs*, 9. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Makaleler

ARIBAŞ Sabahattin, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, ss.711-716.

AZAMAT Nihat, “Muhammed Nûrû’l-Arâbî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, c. 30, ss. 560-563.

- BAYARTAN Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 10, sy. 1 (2008), ss. 157-175.
- GELİŞLİ Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 15, ss. 35-43.
- GÖKMEN Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, *Akademik Bakış*, (2010), c. 3, ss.213-236.
- HACISALİHOĞLU Mehmet, “Makedonya”, *DİA*, C.27, Ankara, 2003 c.27, ss.437-444.
- İNALCIK Halil, “Cizye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. 8, ss.45-48.
- KARA Mustafa, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1992, c. 5, ss. 20-21.
- KARA Mustafa, “Tekke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2011), c.40, ss. 368-370.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2006), c. 15, ss. 267-284.
- KİEL Machiel, “Ustrumca”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 191-193.
- KOYUNCU Aşkın, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, (2014), c. 12, ss. 35-87.
- NAMLI Ali, “İsmâil Hakkı Bursevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 23, ss. 102-106.
- NURESKİ Dzuneis, “Osmanlı kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 3, sy. 1 (2014), ss.63-102.
- RİSTİC Miroslav, “Strumica”, *Makedonska Enciklopedija*, Üsküp, 2004, c. 2, ss. 1450-1451.
- SHABANOVSKI Erdovan, KARATAŞ Ali İhsan, “Selanik Salnamelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Gevgeli Kazası’nın İdari Yapısı ve Kurumları”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (2019), ss.7-21.
- STOYMİLOV Aleksandar, “Fiziçka Geografıya na Republika Makedonija”, *Makedonska Entsiklopedija*, C.2, Üsküp 2002, ss.820-821.
- ŞENTÜRK Metin, “Seyyid Muhammed Nûru’l-Arabî Hazretleri”, *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nuru’ul-Arabî Sempozyumu*, Ankara: Tika Kültür Yayınları, 2016, ss. 259-265.

VELKOVSKI Jivko, ed. Vasil Gorgiev-Likin, “Güney Doğu Makedonyada Hamamlar”, *Ustrumca İle İlgili Tezler Kataloğu (Зборник на Трудови)*, Zavod Za Zastita Na Spomenicite Na Kulturata Muzej- Strumica, 2014, ss. 189-220.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, GÜNAY Hacı Mehmet, “VAKIF”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2012, c. 42, s. 475-479.

YETİM Fahri, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2011), c. 25, ss. 285-296.

YILDIRIM İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2001), c. 12, ss. 313-326.

Diğer Kaynaklar

“Osmanlı Devletinde Vergi Sistemi” <http://www.osmanlidevleti.gen.tr/osmanli-devletinde-vergi-sistemi/>, erişim tarihi: 20.07.2019.

1tv.mk/kultura/орта-цамија-во-струмица-ќе-се-заштитув/. 06.07.2019.

<http://arhiva.strumicadenes.mk/svet-spomen-za-nasite-sogragjani-strumickite-evrei/>.

Erişim tarihi 26.06.2019.

KURŞUN Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraat ve Fikirleri)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991).

TELLİ Hasan, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

TELLİ Hasan, *Osmanlı Döneminde Bazı Filibe Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

RESİMLER

Resim 1: Makedonya Haritası ve Ustrumca şhrinin bulunduğu bölge

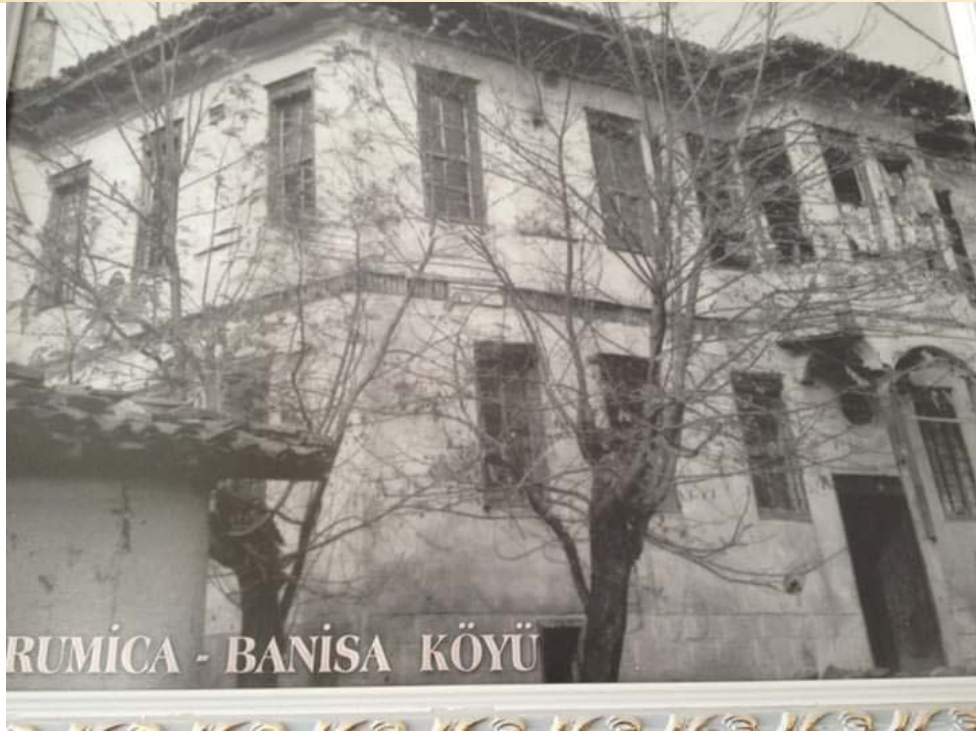
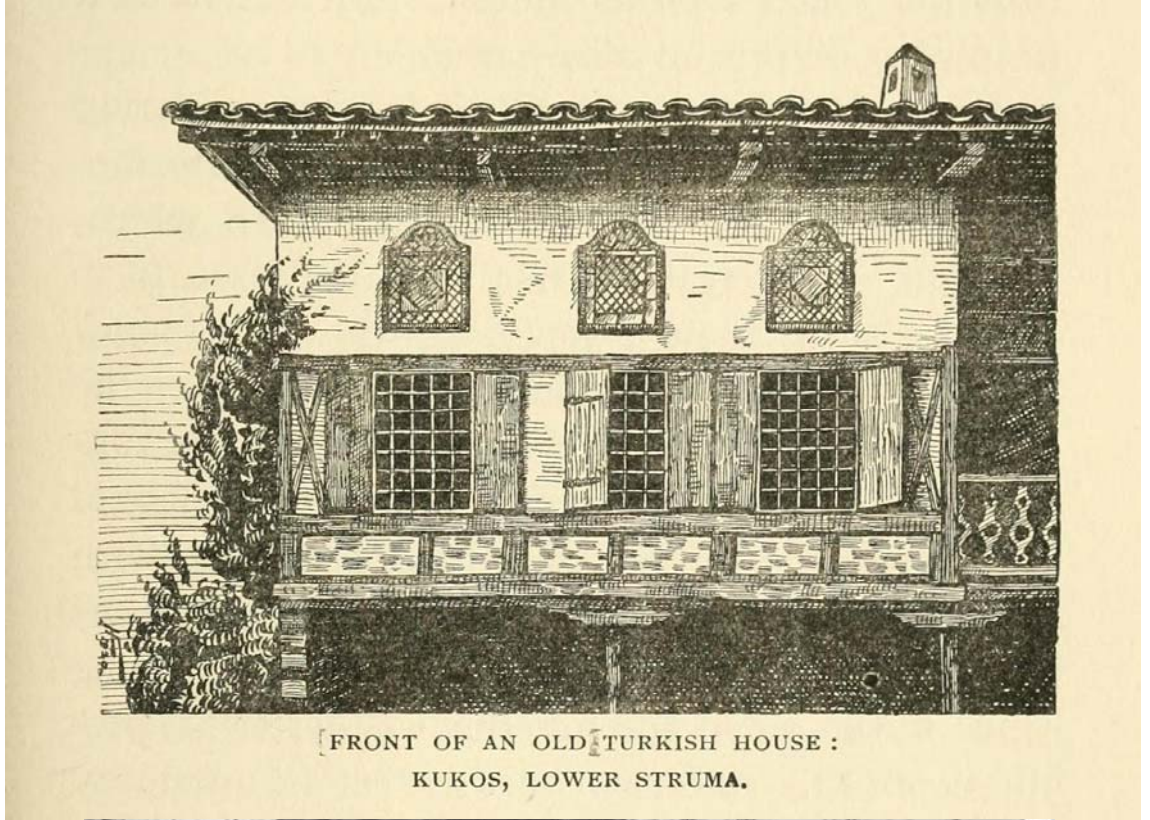
Resim 2: Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası Ustrumca

395. Разрушена отъ гърцитѣ часть на града
Le quartier de la ville, incendié par les Grecs.

Yunanlılar Tarafından yakılmış ve yıkılmış hali

Resim 3: Osmanlı Evleri

Resim 4: Sokaklar

Resim 5: Çarşı Esnafı

Resim 6: Orta Cami

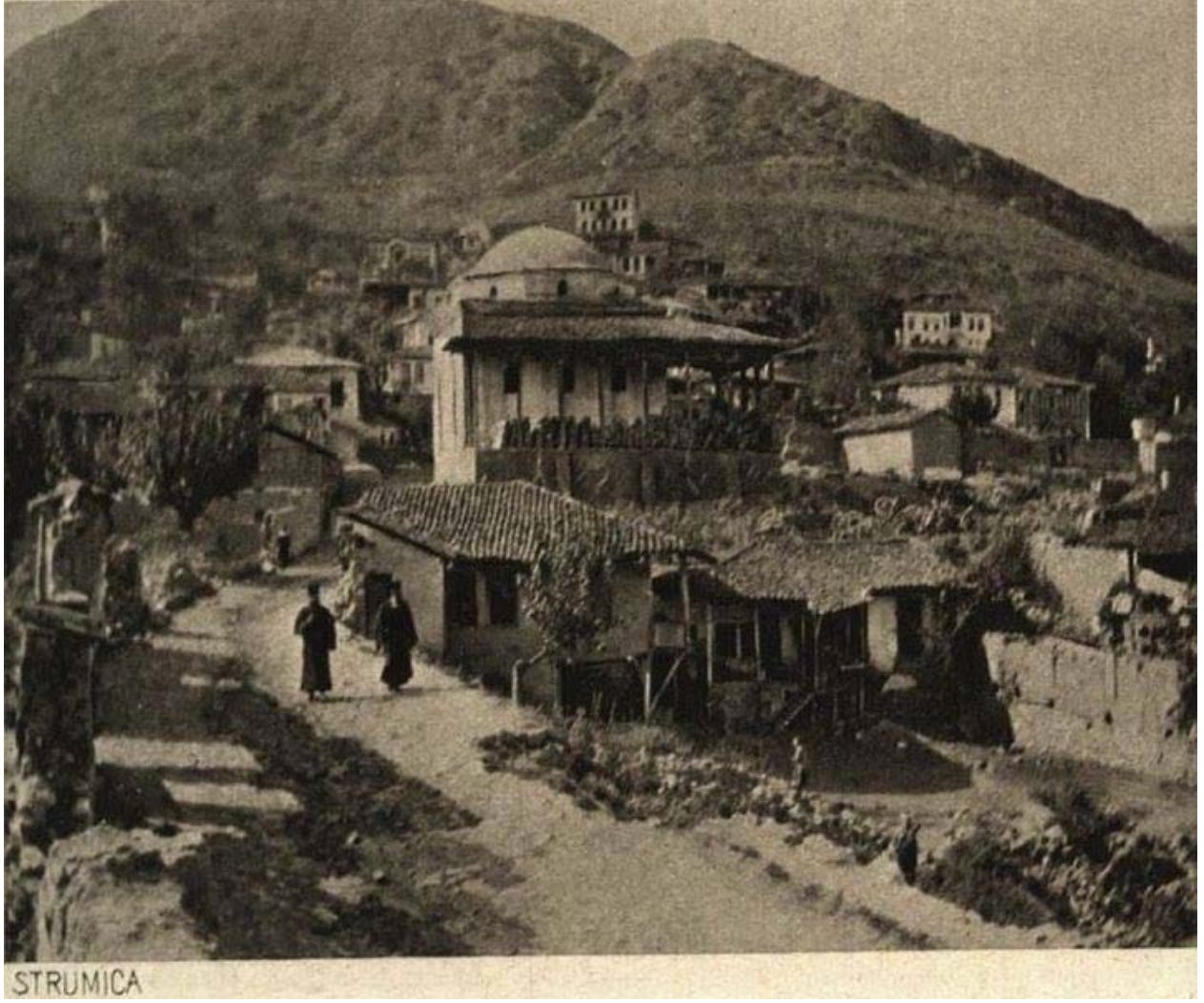
Resim 7 Orta Cami kitabesi ve Mezar Taşları

Resim 8 Orta Cami

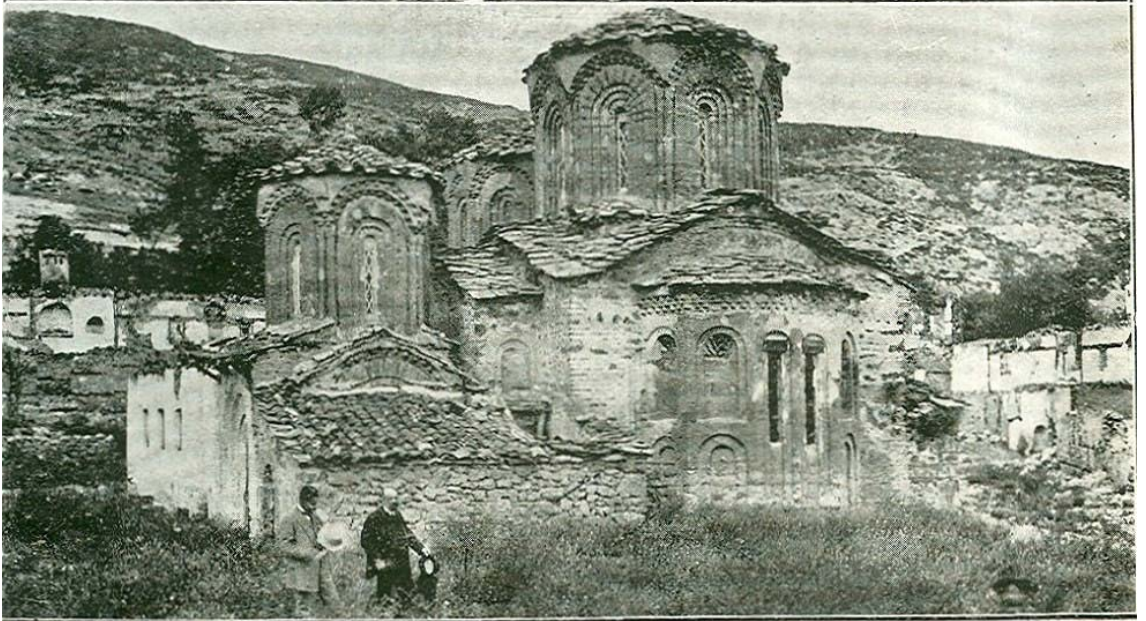

Resim 9: Orta Cami Eski Görüntüleri

Resim 10: Kilise ve Manastırlar

Velyus Köyü Manastırı

400. Черквата въ с. Велюса. — L'église de Vélussa.

Ustrumca'da

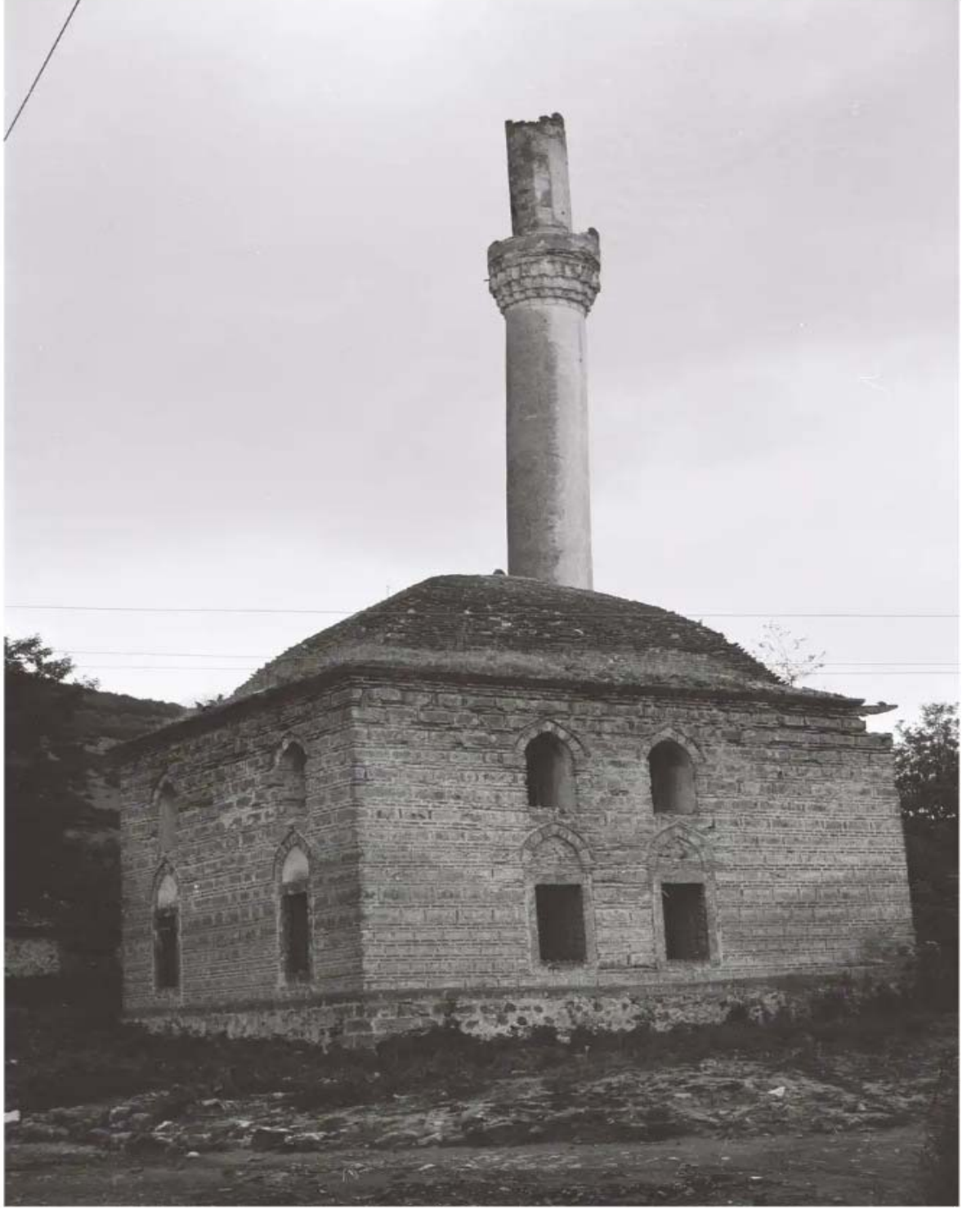
Kilise

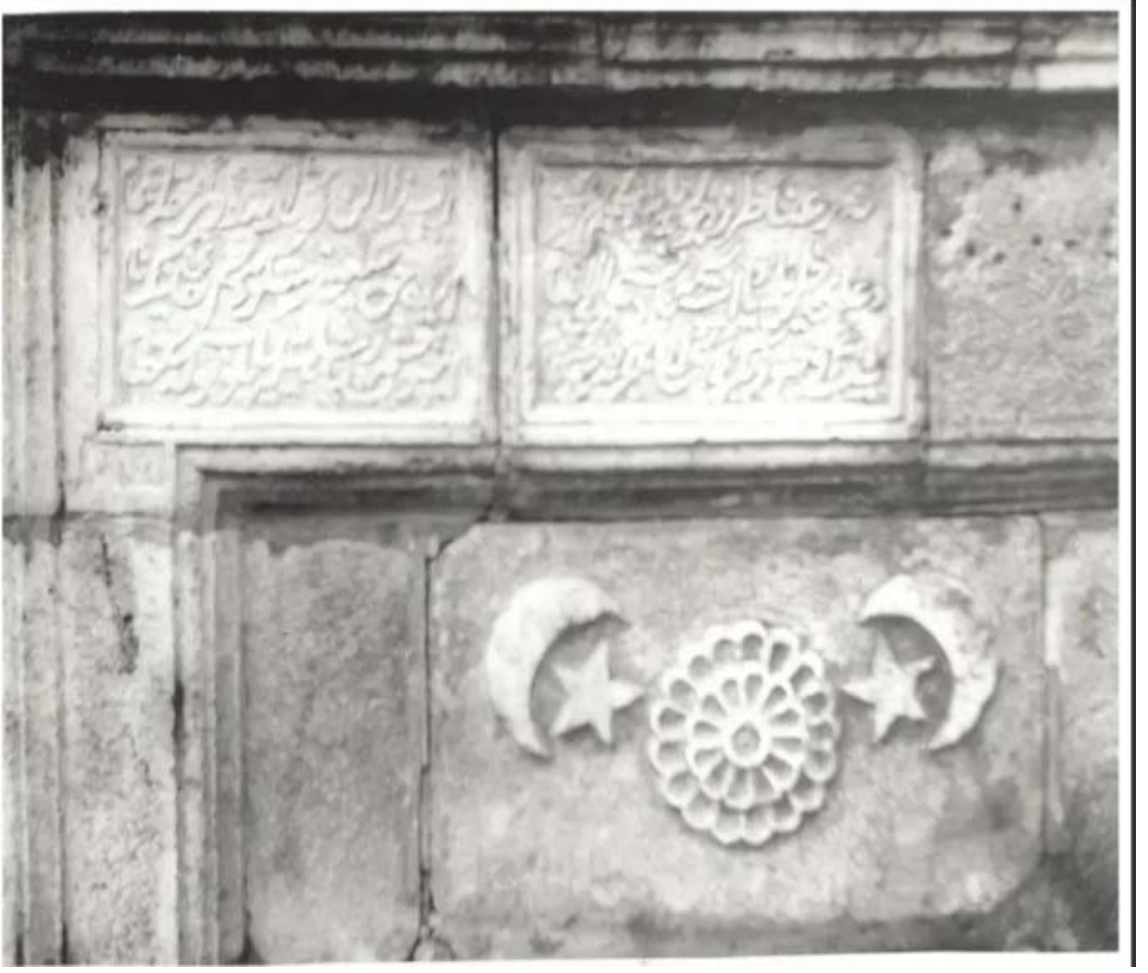
Post card paradise

www.delcampe.net

Resim 12: Toygun Paşa Cami

Resim 13: Toygun Paşa Kitabesi

Resim 14: Bansko Mezid Bey Türbesi

Resim 15: Yıkılmış Köy Camileri

Dobraşin Köyü Camisi

Bansko Köyü Camisi

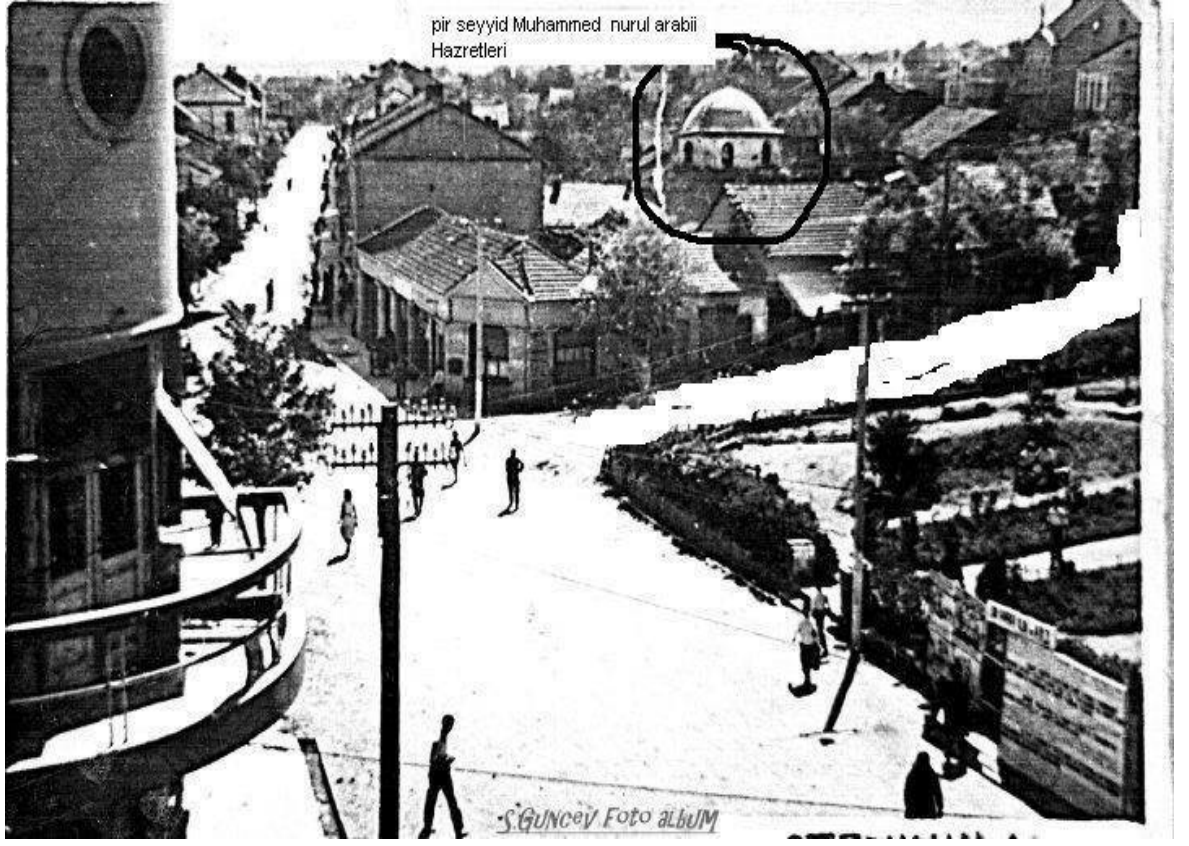

Şuşiça Köyü camisi

Radova Köyü Camis

Resim 16: Muhammed Nur'ul- Arabinin Türbe yeri

Resim 17 Sultan Murad Cami (Hüdâvendigar)

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Erdovan SHABANOVSKI
Tez Adı	19. Yüzyılda Ustrumca'da Sosyo Ekonomik Hayat
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 02.08.2019

İmza :